

magazin istoric

ANUL XX NR. 8 (233) AUGUST 1986

magazin istoric

Revistă de cultură
istorică

Anul XX
Nr. 8 (233)
august 1986

Redactor șef
CRISTIAN POPIȘTEANU

Colegiul redacției
DUMITRU ALMAȘ
CONSTANTIN ANTIP
VIRGIL CÂNDREA
LUDOVIC DEMÉNY
TITU GEORGESCU
DINU C. GIURESCU
ȘTEFAN PASCU
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Secretar responsabil
VALERIU BUDURU

SUMAR

● Relațiile înaltului comandament român cu Aliații în primul război mondial: *Ilie Ceaușescu...* 2 ● August-decembrie 1916. Furtună în Adunarea Națională Franceză...: *V. Moisuc...* 2 ● Z. 181 a fost doborât: *Valeriu Avram...* 9

Mircea cel Mare — oștean și diplomat iscusit: <i>Mihai Maxim</i>	11
Radu I — viteazul părinte al lui Mircea cel Mare: <i>Constantin Kogălniceanu</i>	15
București — 2 septembrie 1944. Preludiu la „Amurgul zeilor”: <i>Eugen Preda</i>	19
Bimilenarul drum în timp al Genevei: <i>Leon Sărățeanu</i>	25
Cnezi și voievozi ai Transilvaniei (IV): <i>Ștefan Pascu</i>	30
Pe urmele strămoșilor (XIII): <i>Ion Popescu-Pufuri</i>	33
Titu Maiorescu la apogeul carierei sale politice: <i>Z. Ornea</i>	36
1926-1930. În culisele crizei dinastice (II): <i>Mircea Mușat, Ion Ardeleanu</i>	41
Rigoare și toleranță în India veche: <i>Jacques Dupuis, Cristian Popișteanu</i>	47
Covasna — repere istorice: <i>Vasile Smărăndescu</i>	52
În București, acum 50 ani	54
Istoria, cu ochii lui Edward Hyde, conte de Clarendon: <i>Camil Mureșanu</i>	58

● Cărți sosite la redacție... 32 ● Poșta Magazin istoric... 63

COPERTELE NOASTRE

① La curtea împăratului mogul Akbar (1556-1605). Chonarul miniaturii prezintă detalii dintr-un album de artă din vremea fiului său, împăratul Jahangir (*Rigoare și toleranță în India veche*, p. 47)

②③ Între oomoriile culturii românești aflate la Căminul de manuscrise și tipărituri rare al Bibliotecii Academiei R.S.R., se află și manuscrisele mai multor cronografe ce au circulat în țările române în sec. XVIII (Vezi și *Magazin Istoric*, nr. 5/1986), unele dintre ele împodobite cu măiestre miniaturi. Reproducăm — pentru prima dată în uclor — oțova din aceste miniaturi: 1) Stemă Cantacuzinilor; 2) Împăratul Iosafat și curtea sa; 3) Constantin, împăratul Bizanțului (780-790) și mama sa, Irina; 4) Judoata regelui Solomon; 5) Teofil (829-842), un alt împărat bizantin, împreună cu „Teodora cea frumoasă și Casia cea înțeleaptă”.

④ Epopeica luptă purtată de Tara Românească în vremea lui Mircea cel Mare pentru păstrarea autonomiei statale a avut un larg eou în scrierile vremii, inclusiv în oronii otomane. În imagine, miniatură din manuscrisul *Hünername*, ilustrând un moment din expediția sultanului Mehmed I împotriva Țării Românești, din anul 1416. (Mircea cel Mare: oștean și diplomat iscusit, p. 11)

RELAȚIILE ÎNALTULUI COMANDAMENT ROMÂN CU ALIAȚII ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

General-locotenent dr. ILIE CEAUȘESCU

Participarea României la primul război mondial, obiectivele și caracterul acestei participări au format subiectul a numeroase articole publicate de-a lungul anilor în paginile revistei Magazin istoric¹. În marea lor majoritate, articolele respective s-au oprit asupra problemelor de ordin politic pe care le-a implicat această participare, deși în multe cazuri au fost incluse și aspectele

militare ale alianței României cu puterile Antantei². În anul în care se împlinesc șapte decenii de la semnarea Tratatului de alianță dintre România, Marea Britanie, Franța, Rusia și Italia, tratat dublat de o convenție militară, parafată la aceeași dată de 4/17 august 1916, ni se pare necesară publicarea acestui studiu special consacrat relațiilor la nivel de înalt comandament între partea română și aliații săi, urmărindu-se, pe baza unei cercetări profunde și amănunțite,

^{1,2} Magazin istoric, nr. 6/1973, 1,7-9/1976, 10-11/1977, 12/1978, 7-8/1980; 6/1981.

Furtună în Adunarea Națională Franceză...

În noaptea de 27 spre 28 august 1916¹, prin 18 puncte deodată, armatele române au pătruns în Transilvania. Declarația de război, înmănată în aceeași noapte Vienei, preciza că România făcuse acest pas determinată de necesitatea „înfăptuirii unității sale naționale”. În numai câteva zile, trupele române, întâmpinate cu entuziasm de populație, au eliberat o mare zonă cuprinsă între Orșova, Sibiu și Miercurea Ciuc. Curînd însă comandamentul român a fost pus în fața unei situații extrem de dificile. Datorită nerespectării integrale a obligațiilor pe care puterile Antantei și le asumaseră prin Convenția militară încheiată la București în ziua de 17 august, forțele inamice au putut acționa în condiții de mare superioritate pe frontul românesc, determinînd România să facă față unor atacuri puternice declanșate pe două fronturi. În baza celor stabilite de reprezentanții comandamentelor

german, austro-ungar și bulgar, cu prilejul intrării de la Pless, din 29 iulie 1916, la care a aderat și comandamentul turc, importante forțe germano-bulgaro-turce, puse sub comandă germană, au atacat puternic la Dunăre și în Dobrogea influențînd hotărîtor desfășurarea campaniei din Transilvania. La 26 septembrie, cu trupe aduse de pe alte teatre de operații, unde activitățile militare se aflau într-o stare de acalmie, germano-austro-ungarii au trecut la contraofensivă pe frontul din Transilvania. Lovite din două părți de forțe mult superioare numeric și ca dotare (în special artilerie grea), trupele române au fost nevoite să se retragă, purtînd lupte îndrăgite de apărare. La 28 noiembrie trei armate germane au declanșat atacul asupra Bucureștilor, iar la 27 decembrie în capitala României se instala regimul de ocupație militară al Puterilor Centrale. La sfîrșitul lunii decembrie 1916 și în primele zile din ianuarie 1917, cu prețul unor mari eforturi, armatele române au reușit să oprească ofensiva

¹ Cu excepția celor din documente, toate datele sînt pe stil nou.

evoluția acestor raporturi, pozițiile de pe care s-au stabilit ele și factorii care le-au influențat. O analiză (prezentată la cel de-al XVI-lea Congres

internațional de științe istorice, din august 1985, la Stuttgart), pornind de la realitatea istorică în care s-au desfășurat aceste raporturi.

Preliminariile alianței

Având la origine lupta puterilor imperialiste pentru împărțirea și reîmpărțirea lumii, pentru acaparea unor noi sfere de influență, primul război mondial a fost pregătit cu mult timp înainte de către cele două mari grupări de state: Tripla Alianță și Antanta. Declanșarea conflagrației a ridicat în fața poporului român probleme de însemnătate covârșitoare pentru întreaga sa existență și dezvoltare în rîndul națiunilor libere de pe continentul european. De-a lungul secolelor, vicisitudinile istorice împiedicaseră evoluția sa firească în cadrul ariei geografice pe care se născuse, cu două milenii în urmă, prin împletirea civilizațiilor dacă și române. Întinse teritoriile ale etnosului românesc continuau să se afle sub stăpînirea unor mari puteri învecinate. De aceea, problema principală care fră-

mînta profund în acea perioadă clasele sociale, masele populare din România era făurirea statului național unitar, necesitate legică a dezvoltării societății românești. „Unirea într-un singur stat — aspirație seculară a românilor, cauză îndăltătoare pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași — cum precizează președintele României socialiste — devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă impusă de însuși mersul înainte al societății românești”. De aceea, decizia luată de România în august 1916 de a participa activ la război alături de Antantă, care promitea sprijin în înlăturarea înaltului ideal al unității statale, apare ca un act profund legitim, întru totul justificat istoriceste, izvorît din necesitatea unității statale și nu din scopuri expansioniste, acaparatoare.

Legături între înaltul comandament român și Aliații s-au stabilit încă din iulie-august 1914, cu aproximativ doi ani înainte de intrarea României în război. Pentru partea română, aceste relații au avut ca obiectiv crearea condițiilor necesare în vederea trecerii cu hotărîre la lupta de eliberare a teritoriilor românești aflate sub dominația Imperiului austro-ungar.

În cursul îndelungatelor negocieri, statele Antantei, în virtutea unor interese de mari puteri, au încercat să impună însă — fără izbîndă — antrenarea armatei române în operații subordonate strategiilor lor de război. Franța și Marea Britanie, de pildă, vizînd înțietatea în Balcani și controlul Strîmtorilor, doreau executarea unei ofensive românești la sud de Dunăre, pentru a facilita operațiile armatei aliate de la Salonic. Punctul lor de vedere a fost respins,

inamică și să stabilizeze frontul pe linia Focșani-Nămoloasa-Galați.

Așadar, în ciuda eforturilor militare deosebite de mari și a eroismului ostașilor români, bilanțul campaniei din 1916 a fost defavorabil armatei române, nevoită să se retragă în Moldova și să cedeze mai mult de jumătate din teritoriul țării în mîinile cîmpăcitorilor. Cauzele acestor înșurșecuri au constituit subiectul unor furtunoase dezbateri care au avut loc în Camera Deputaților din Franța, în zilele de 28-30 noiembrie 1916. Au fost trei ședințe în cursul cărora numeroși deputați au interelat guvernul în legătură cu modul în care Franța și ceilalți aliați își îndeplineseră obligațiile asumate prin Convenția militară semnată la București în ziua de 17 august 1916. Majoritatea celor care au luat cuvîntul au subliniat caracterul formal al modului cum fuseseră aplicate unele prevederi ale convenției, îndeosebi aceea referitoare la ofensiva forțelor aliate din Orient (corpul expediționar de la

Salonic, comandat de generalul M. Sarrail) care trebuia să preceadă cu opt zile intrarea României în război. În cadrul dezbaterilor au fost subliniate, de asemenea, și alte aspecte ale modului defectuos în care Aliații și-au îndeplinit obligațiile ce le reveneau. Stenograma acestor dezbateri, publicată exact după patru ani, în Journal Officiel, din 10 noiembrie 1920, aduce numeroase elemente de natură să permită o evaluare mai exactă a evenimentelor, dar și a răspunderilor diferiților factori implicați în desfășurarea lor.

În cele ce urmează, reproducem cîteva fragmente din cele mai importante dezbateri, precizînd că întreruperile de text din versiunea românească au fost marcate prin trei puncte, iar completările noastre prin paranteze drepte. Acolo unde au fost necesare, redacția a dat unele explicații în subsol.

V. MOISUC

[Aristide Briand] președintele Consiliului: ...Gîndesc că ceea ce face obiectul interelărilor îndreptate împotriva guvernului sînt preocupările care se leagă de corpul expediționar din Salonic, de conducerea operațiilor militare în această regiune, de con-

dițiile în care România a fost chemată să vină alături de noi, de acelea în care a intrat ea în război și cauzele și rațiunea evenimentelor militare la care noi asistăm...

În ceea ce privește România, încă de la început s-au angajat tratative cu ea pen-

tru a o aduce alături de noi în război; aceste tratative priveau un program de aspirații naționale pe care le cunoașteți... Negocierile au fost lungi și grele în 1915 și nu au dus la niciun rezultat... Atunci, domnilor, au început să se înnulțescă acele de pre-

în iulie 1916, de guvernul prezidat de I.I.C. Brătianu, care considera că nu avea motive de război împotriva Bulgariei.

Din partea Rusiei s-au manifestat, în această etapă a tratativelor, două orientări relativ contradictorii. Astfel, țarul Nicolae II, comandant suprem al forțelor armate imperiale, socotea oportună intrarea imediată în luptă a României, în vreme ce Marele Cartier General, în frunte cu generalul M.V. Alexeev, se pronunța împotriva, pretextând că aceasta ar fi prelungit cu circa 1 600 km aripa sudică a frontului de est.

Partener egal

În cele din urmă, după negocieri complexe, desfășurate timp de doi ani, s-au încheiat la București, la 4/17 august 1916, Tratatul de alianță dintre România și Marea Britanie, Franța, Rusia și Italia, precum și convenția privitoare la relațiile pe linie militară¹.

¹ Magazin istoric, nr. 9/1976.

siune [asupra României] din partea Germaniei și Austro-Ungariei... În acele clipe ne-am temut că s-ar putea întâmpla și mai rău... Doar știți că România fusese angajată de către fostul ei rege [Carol I] într-un pact care ar fi putut s-o pună eventual alături de dușmanii noștri.¹ S-ar fi putut întâmpla ca o presiune de ordin militar să fie așa de puternică, încât o modificare a compoziției guvernului [român] să ne fi expus la cele mai mari pericole. Când s-au făcut presiunile de care aminteam și care s-au sfârșit cu un tratat de comerț², deja neliniștit..., am obținut de la Rusia să-mazeze ea 200 000 oameni în Basarabia și datorită prezenței acestora presiunile Ger-

matitate recunoștea inviolabilitatea frontierelor de la 1 august 1914 și dreptul României de a reintegra în teritoriul național Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina — provincii istorice aflate sub ocupația austro-ungară. Concomitent, Tratatul garanta României un loc de partener egal la conferința de pace.

În Convenția militară se stipulau: intrarea armatei române în campanie pînă la 15/28 august 1916, la opt zile după începerea ofensivei forțelor aliate comandate de generalul Maurice Sarrail de la Salonic; angajamentul Rusiei de a facilita mobilizarea armatei române prin acțiuni energice pe frontul austro-ungar, de a proteja cu flota din Marea Neagră portul Constanța și de a trimite în Dobrogea două divizii de infanterie și una de cavalerie; statele majore român, rus și cel aliat de la Salonic urmau a se „pune de acord pentru a stabili modalitatea cooperării lor”. S-a prevăzut, de asemenea, că „cooperarea armatelor aliate nu implică o subordonare a

uneia din părțile contractante către cealaltă; ea nu implică decât libera acceptare a dispozițiilor cerute în scopul urmărit și de camaraderie de arme”. În plus, în Convenție se preciza că „în principiu trupele regale române și trupele imperiale ruse” își vor păstra comandamentul propriu, zona lor de operație distinctă și o completă independență în conducerea operațiilor. „Obiectivul principal al acțiunii române, atât cît situația militară de la sud de Dunăre o va permite, va fi Transilvania”. Trupele ruse destinate a coopera cu armata română în Dobrogea aveau să fie puse „sub comandamentul suprem al armatei române”; în caz de necesitate, armistițiul trebuia hotărît în comun de către comandamentele supreme aliate. Antanta se angaja să furnizeze României „pe cît posibil” 300 tone de muniții și material de război pe zi.

În acest context, Marele Cartier General Român a pregătit mobilizarea tuturor forțelor umane (1,2 milioane oameni, echivalând cu 15 la sută din populația țării) și mate-

maniei și Austro-Ungariei s-au limitat la obținerea tratatelor de comerț... Am încercat să reducem negocierile în condițiuni mai bune și o foarte lungă conversație s-a angajat între guvernele aliate și cabinetul d-lui Brătianu...

Momentul în care negocierile s-au sfârșit prin acceptarea [intrării în război] de către guvernul d-lui Brătianu nu mai corespundea celui precedent, în privința condițiilor favorabile [create de ofensiva Brusilov]³...

De la început chiar, cînd succesele repurtate de armatele ruse puteau să ducă la o altă

concepție militară, guvernul francez se gîndise serios că România nu trebuia să se mulțumească a declara război Austriei, că dînsa trebuia să declare război Bulgariei și că, în Dobrogea, ar fi trebuit să angajeze operații militare decisive în unire cu eforturile care ar fi fost făcute [de Aliați] prin Salonic, pentru a deschide comunicațiile, a scoate din luptă Bulgaria și a ajunge la Sofia. Această părere nu era însă împărtășită de către toți aliații. Mai întîi Rusia, care nu pierduse încă speranța că Bulgaria se va despărți de grupul inamicilor... Acest lucru [atacarea Bulgariei de către Rusia și România] a fost afirmat neîncetat și cu tărie de către guvernul francez și trebuie să spun că, în urma negocierilor, guvernul englez a sfârșit prin a se alia cu aceste teze... S-a redactat un protocol [franco-englez] — aș putea să-l citesc —, în care noi arădam vederile noastre

¹ Se referă la tratatul încheiat de România cu Austro-Ungaria în 1883 la care a aderat și Germania în același an — n.r.

² Este vorba despre convențiile comerciale încheiate de România cu Puterile Centrale în decembrie 1915 și martie 1916 — n.r.

³ În perioada 4 iunie-13 august 1916, patru armate ruse comandate de generalul A.A. Brusilov au declanșat o puternică ofensivă pe frontul sudic (de la Prîpset pînă la granița României), provocînd grave înfrîngeri forțelor inamice, mai ales la aripa de sud a acestui front; din păcate, acțiunile de luptă pe acest front au fost reluate abia la 31 august și fără a mai avea aceeași intensitate — n.r.

rialele necesare, constituind: 4 armate cu 23 divizii de infanterie, 2 de cavalerie, 5 brigăzi de călărași, 1 brigadă de grăniceri, 29 batalioane de rezervă, 20 batalioane de miliții etc. Conducerea militară română a hotărât, totodată, să pună în aplicare planul propriu de operații, întocmit de Marele Stat Major. Bazat pe respectarea intereselor fundamentale de stat, pe acordurile politico-diplomatice din august 1916, planul (Ipoteza „Z”) preconiza realizarea unor acțiuni armate cu conținut de război popular de eliberare națională. Ofensiva principală viza astfel eliberarea Transilvaniei (cu 3 armate); pe frontul de sud, pe linia Dunării, trebuiau menținute numai forțe de acoperire, România neavând intenția să adopte aici o atitudine ofensivă.

Angajamente neonorate

Relațiile dintre înaltul comandament român și Aliați au căpătat un conținut mai concret, îndeosebi odată cu campania anului 1916; în cursul ei s-au stabilit, de altfel, și legături permanente

privitor la intervenția în Dobrogea și prin care solicitam rușilor să nu trimită numai 50 000 oameni cu scopul de a supraveghea pe bulgari, ci 200 000, spre a face cu armatele române eforturile prin Dobrogea...

Condiția limpede, formală a României de a intra în război fusese aceasta: război Austriei, operații contra Austriei, nimic contra bulgarilor. Ni se cerea numai — pentru ca a-

Aprige confruntări pe frontul românesc în cursul campaniei din 1916: o subunitate românească de artilerie își schimbă poziția sub focul inamic

Declanșată cu mare întârziere și lipsită de vigoarea necesară, ofensiva forțelor aliate de la Salonic n-a putut împiedica Puterile Centrale să deschidă un al doilea front împotriva României. În imagine: o subunitate franceză din cadrul corpului expediționar comandat de generalul M. Sarra

Difficultățile de concentrare și transport întâmpinate de înaltul comandament rus au diminuat acțiunile ofensive pe frontul de est. În fotografie: o subunitate rusă este pregătită spre a fi trimisă pe front

între Marele Cartier General Român și comandamentele statelor din cadrul Antantei, prin intermediul unor reprezentanți speciali și al unor misiuni militare. Pe de altă parte, delegații ai Marelui Cartier General Român au participat la întâlnirile interaliatice de comandament desfășurate în-deosebi în localitatea franceză Chantilly.

Înfrunțite de evoluția raporturilor politice dintre România și Antantă, relațiile dintre comandamentele de nivel strategic au cunoscut o desfășurare contradictorie, marcate de frecvente confruntări de poziții. În ce o privea, partea română a urmărit cu consecvență realizarea acelor forme de cooperare care să corespundă obiectivului său fundamental de întregire națională, fără a neglija îndeplinirea angajamentelor decurgând din acordurile stabilite cu Aliații în august 1916. În acest spirit, Marele Cartier General a ordonat armatelor 1, 2 și de „nord”, desfășurate în timp scurt în lungul Carpaților, să înceapă, la 14/15 august 1916, operația de eliberare a Tran-

silvaniei. Trupele eliberatoare, care au pătruns imediat prin trecătorile montane, au fost întâmpinate cu entuziasm de locuitorii acestui străvechi pământ românesc.

Pe plan strategic, acțiunea militară a României a avut ca prim efect ameliorarea situației de ansamblu a forțelor aliate, surprinzând statele majore ale Puterilor Centrale și provocând panică în rândurile acestei coaliții. După unele însemnări din documentele de epocă, intrarea armatei române în acțiune a provocat o asemenea reducere a moralului adversarului, încât Kaiserul Wilhelm II a fost pe punctul de a abdică, scotind războiul ca și pierdut. Satisfăcând însă de slăbirea presiunii adverse asupra pozițiilor proprii de la Verdun, din Italia de nord și din Galizia, cartierele generale ale marilor puteri din cadrul Antantei s-au dezinteresat, în mod surprinzător, de evenimentele de pe frontul de la Carpați și Dunăre, pe care îl socoteau ca pe unul dintre teatrele militare „secundare” sau de „diversiune”.

Cu totul contradictorie a fost atitudinea comandamen-

telor francez și britanic care, deși trimisese la 8 august 1916 un ultimatum, somând partea română să declare neînfrizată război Austro-Ungariei, s-au dovedit la scurt timp incapabile să execute proiectata ofensivă de proporții pe frontul armatei de la Salonic, pentru a fixa grosul marilor unități bulgaro-germano-otomane din Balcani. Ulterior, a reieșit că șefii acestora erau o consecință a faptului că între oficialitățile militare din Londra și Paris fusese încheiată, încă din iulie 1916, o înțelegere secretă ce condiționa orice sprijin acordat României de intrarea ei în luptă împotriva Bulgariei. De altfel, chiar și după atacarea teritoriului României, fără declarație de război, de către trupe bulgare, la 18/31 august 1916, armata de la Salonic nu a desfășurat acțiuni de luptă de natură să îmbunătățească situația trupelor aliate de pe fronturile din Dobrogea și Carpați. În același timp, pe frontul din Carpați Nordici trupele ruse nu au desfășurat acțiunile ofensive prevăzute în Convenția din 4/17 august, menite a susține ofensiva de

ceștia să fie înmuși pe loc — ca armata noastră de la Salonic să aibă o oarecare activitate pentru a reține pe frontul său maximum de trupe bulgare și trebuie să spun încă de pe acum, domnilor, ... că din acest punct de vedere corpul expediționar [de la Salonic] și-a îndeplinit datoria!... Dar de ce a mers România în Transilvania?... Opinia publică nu poate să conceapă cumplita realitate a războiului, decât dacă acest război răspunde unor speranțe tainice și adânci... În România, spiritele și inimile erau întoarse către Transilvania. Această exerciția asupra românilor o atracție aproape irezistibilă, căreia i-au dat curs... Și ce-am făcut noi, francezii?... Se poate spune

că, atât în privința materialului de război, cât și a municiilor, Franța a făcut totul spre a satisface cererile României... Ce-am făcut noi atunci când armatele române au cedat sub lovituri? Ne-am adresat imediat Rusiei, am implorat-o să alerge în ajutorul României... Spre a obține un răspuns favorabil [din partea Rusiei], ce-am făcut? De îndată am făcut sacrificiile ce puteam face; cu toate dificultățile de transport, cu toate necazurile pe care le aveam în unele momente, am trimis artilerie, muniții, material aviatic, închirind vapoare; prin toate mijloacele cu putință am mers în ajutorul românilor... Pentru a convinge Rusia, i-am spus: „Brigăzi rusești sînt pregătite să vină în Franța; ele se află la Arhanghelsk sau în drum spre Arhanghelsk... frontul amenințat este cel românesc; trimiteți acolo pe oameni ce ni-i destinați nouă, dar trimiteți-i imediat, cîi mai

repede veți putea”... Dar trebuie să ne dăm seama de greutatea de comunicații... de care dispun prietenii și aliații noștri, rușii... Din cauza acestor greutateți se produc încetinirile pe care le regretăm cu toții. Dar vestile aflate zilele acestea ne anunșă că forțele rusești s-au concentrat și vor intra în acțiune, dacă nu cumva au și făcut-o.

Dl. André Lebey: Vor ajunge așa cum ajung carabinieri², după ocuparea Bucureștilor...

Președintele Consiliului... Voi examina acum situația corpului nostru expediționar de la Salonic... Noi, guvernul francez, n-am încetat să depunem cele mai mari eforturi pe lângă aliații noștri [britanici] pentru a-i determina ca, împreună cu noi, să trimitem la Salonic forțele necesare, indispensabile unei operații

¹ În realitate, în loc de 20 august, cum fusese proiectată, această ofensivă a început abia la 12 septembrie, dispunând de mijloace și forțe insuficiente, ea a rămas o acțiune locală și episodică, soldată totuși cu ocuparea Monastirului, în Macedonia (19 noiembrie 1916); după această dată însă orice activitate a încetat pînă în 1918 — n.r.

² Expresie imprumutată din operele franceze și făcînd aluzie la lipsa de operativitate a jandarmilor (carabinieri) — n.r.

eliberare a Transilvaniei. Mai mult, generalul Alexeev a cerut ofițerilor săi de legătură să convingă guvernul I.I.C. Brătianu că evenimentele impuneau retragerea deliberată a forțelor române pe linia Siretului, spre a realiza — cu pierderile considerabile ce decurgeau din abandonarea Olteniei și Munteniei — „o reducere” a întinderii frontului.

Totodată, Marele Cartier Rus a dat instrucțiuni generalului Zajonickovski, comandantul unui corp de armată trimis în Dobrogea, să evite pe cât posibil ciocnirile de amploare cu trupele germano-bulgare și a respins propunerea franceză de a trimite în această zonă 200 000 militari.

Așadar, ca urmare a neîndeplinirii obligațiilor asumate de către comandamentele aliate, adversarul a avut posibilitatea să concentreze peste 50 divizii la nord de Carpați și în dreapta Dunării, deplasînd

în cele mai importante zone puternice unități de artilerie grea și aruncătoare. În noul context strategic, forțele germano-bulgare, conduse de feldmaresalul von Mackensen, au atacat cu violență și cucerit la 24 august/6 septembrie și 26 august/8 septembrie capetele de pod în țările românești de la Turcuia și Silistra. Aceasta a

determinat modificarea planului inițial de război de către înaltul comandament român și a contribuit la pierderea inițiativei strategice pe frontul principal din Transilvania. Referindu-se la situația creată prin neonorarea semnăturilor puse de reprezentanții Antantei pe Tratatul de alianță de la 4/17 august 1916, contele de Saint-Anlaire, ministrul francez la București, sublinia: „toate aceste clauze, în afara celor care impuneau obligații României, vor fi violate”.

Pe două fronturi

În pofida gravelor dificultăți cu care s-a confruntat, înaltul comandament român, punînd în valoare întregul potențial uman și material al națiunii, a reușit să depășească momentul critic intervenit în luna septembrie, oprind contra-

strategice cu sorți de izbîndă... Cei ce s-au dus la Salonic n-au raportat că generalul comandant-șef [Sarrail] nu avea mijloacele, nu avea posibilitatea să întreprindă operații de natură a da rezultate strategice importante...

Președintele Camerei: Dl. Meunier Sourcouf are cuvîntul, pentru a-și dezvolta interpelarea.

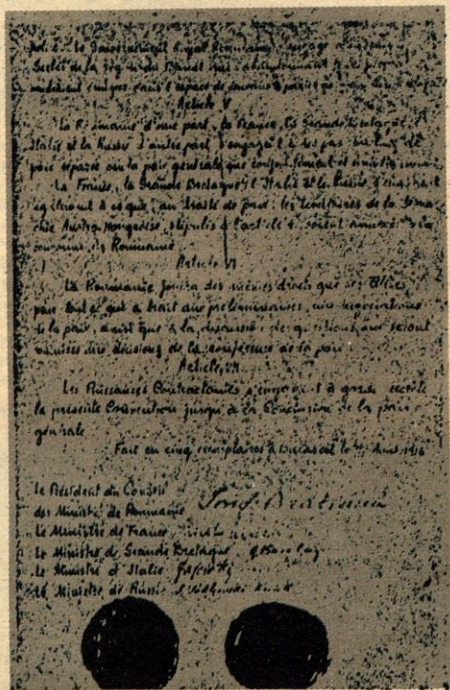
Dl. Meunier Sourcouf: ... Cînd ne-am dus, împreună cu colegul și prietenul meu, dl. Chaumet, la Salonic, n-am găsit decît o armată care venise acolo fără comandament, fără directive, cu o organizare ce nu corespundea necesităților și dispunînd doar de mijloace mediocre... Cînd s-a pus problema militară a Orientului

[ofensiva de la Salonic] prin intervenția României, am fost asigurați că soluția era gata... Strategii noastre anunșau în Camera că, mîine-poimîine, [cu trupele de la Salonic] vom face joncțiunea cu rușii, prin mijlocirea românilor, vom stăvili pe turci, vom pedepsi pe bulgari, vom lua Budapesta, vom

toate acestea românilor...

Dl. Meunier Sourcouf: Or, nu încapă nici o îndoială, la acea epocă, generalul Sarrail dispunea de aproximativ 130 000 pînă la 140 000 soldați...

Cînd România a intervenit în conflict, voința puternică și unitară a dușmanului a trimis imediat contra ei o com-

Ultima filă a Tratatului de alianță, semnat la București între România și Puterile Antantei

ingenunchia Viena; aproape că ni se anunța — e purul adevăr — sfîrșitul războiului. Și totodată, vă amintiți, ziarele criticau cu înverșunare pe generalul Sarrail, acuzîndu-l că, deși dispunea la Salonic de 400 000 oameni, dintre care 300 000 combatanți, stătea cu mîinile în sân.

Dl. De Kerguezec: Ceea ce este mai grav, este că s-au spus

ofensiva germano-austro-ungară din Transilvania. În continuare, Marele Cartier General Român preconiza executarea unor ample acțiuni în vederea eliminării prezenței militare inamice de pe teritoriul românesc dintre Dunăre și Mare și reluarea ofensivei de eliberare a Transilvaniei. Pentru reușita operațiilor respective, la mijlocul lunii septembrie 1916 el a luat legătura cu comandamentele francez, rus și cel de la Salonic, solicitându-le ca cel puțin în aceste împrejurări excepționale să întreprindă operații hotărâte în susținerea armatei române.

Aceste demersuri au rămas însă aproape fără ecou, cu excepția intervenției unui corp de armată rus — care a fost încadrat alături de marile unități române în Armata de Dobrogea, subordonată Marelui Cartier General Român — Aliații au lăsat România să facă față singură unui război pe două fronturi, purtat împotriva u-

nui inamic superior prin forțele de care dispunea și prin armamentul din dotare. În ciuda rezistenței cu adevărat eroice a trupelor române ce apărau trecătorile Carpaților Meridionali, trupele agresoare au reușit să pătrundă pe teritoriul Olteniei și Munteniei; concomitent, o grupare din grupul de armate comandat de feldmareșalul von Mackensen a trecut Dunărea, la 10 noiembrie 1916, înaintând spre București.

Apreciind că se crease o situație deosebit de periculoasă în eventualitatea ocupării de către inamic a zonelor de interes strategic din Oltenia și Muntenia — bogate în rezerve de cereale și zăcămintele petrolifere —, înaltul comandament român a luat măsurile cuvenite. El a conceput și pregătit o operație rămasă în istorie sub denumirea de „bătălia Bucureștiului” (20 noiembrie-3 decembrie 1916). Pe de altă

parte, reprezentanții români pe lângă cartierele generale francez și rus au insistat ca Aliații să sprijine cu maximă eficacitate înfăptuirea acestui plan, cu profunde implicații în evoluția evenimentelor militar-politice din estul și sud-estul Europei. Eforturilor acestora li s-a alăturat și generalul Joffre, șeful Marelui Cartier General Francez, care în intervalul 8 octombrie-26 noiembrie a adresat Marelui Cartier General Rus mai multe telegrame, solicitându-i angajarea unor portante efective în operațiile din Muntenia. Generalul Alexeu, după ce refuzase categoric să-și trimită trupele la sud-vest de linia Siretului — declarând că pentru aceasta nu va oferi „nici un om, nici un tun” —, a dispus, la ordinul țarului Nicolae II, ca un corp de armată să fie dirijat spre zona dintre Argeș și Neajlov. ■

binare de forțe căreia noi nu i-am putut răspunde... Am rămas ca totdeauna la improvizaiți; ca totdeauna sosim cu întârziere, în urma evenimentelor...

Președintele Camerei: Dl. Augagneur are cuvîntul, spre a-și dezvolta interpelarea.

Dl. Victor Augagneur: Domnilor, în ziua cînd am aflat că România intră în război..., fie că guvernul a vrut-o sau nu, afirm că, în toată țara, s-a produs o explozie de speranțe. Aceste speranțe n-au fost realizate...

Este vorba să stabilim bine răspunderile în această afacere. Dl. președinte de Consiliu ne-a spus că România, sprijinită de Statul Major Rus, ceruse să atace în Transilvania; că, atrasă de dorința de a lua un gaj asupra teritoriului din Austria care-i revine

prin aspirațiile sale etnice, nu voise să meargă împotriva Bulgariei. Ne-a spus că asta fusese o condiție sine qua non pentru intrarea României în război: sau se bătea la granița austriacă, sau nu se bătea...

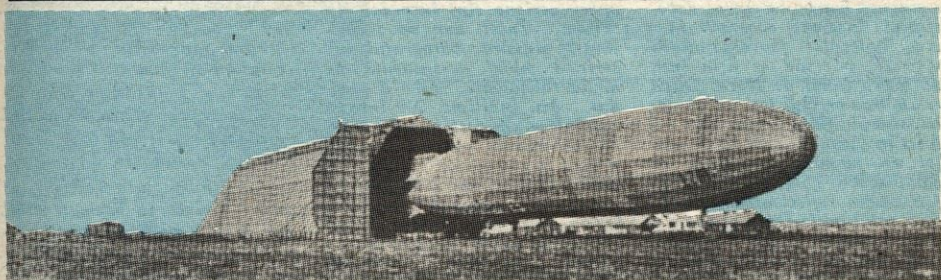
Ne-ași spus că ne veți arăta toate documentele diplomatice prin care ați insistat pe lângă România pentru ca aceasta să urmeze planul de campanie preconizat de dv., adică atacarea Bulgariei. Fie! Dar aducînd aceste documente, ar trebui să le alăturați și procesele verbale ale întrunirilor Consiliului Superior al Apărării Naționale, cînd ați discutat natura intervenției României din punct de vedere tehnic și militar. Aceste documente ar trebui să le-aduceți, pe-acestea ar trebui să le-avem sub ochi... Ne spuneți că Statul Major Rus a fost acela

care a împins România în Transilvania. În această privință, s-ar mai putea discuta... Ați spus că dv. personal, dv. guvernul voiați ca România să atace Bulgaria. Ați fost susținut de statul dv. major în exprimarea acestei păreri față de guvernele și statele majore străine?...

Președintele de Consiliu: Este unul din elementele problemei. Vă repet că România pusese ca o condiție sine qua non a intrării sale în acțiune, să nu declare război Bulgariei, ci să meargă în Transilvania.

Dl. Victor Augagneur:.. Dacă mine se va afla că capitala României a avut aceeași soartă ca și a Serbiei, în lumea întreagă va fi o reacție neplăcută pentru Franța și Aliați... Acestea sînt rezultatele lipsei dv. de voință... ■

Z. 181 A FOST DOBORÎT

La ora 00.15, în noaptea de 15 spre 16 august 1916, postul de observare îndepărtată Giurgiu a transmis că o „aeronavă vrăjmașă“ a trecut Dunărea, venind din Bulgaria și se îndreaptă spre nord. Cincizeci de minute mai târziu, artileria antiaeriană care apăra Bucureștiul a deschis focul împotriva ei. Nava — Zeppelinul Z. 181 — a aruncat asupra Capitalei câteva bombe, fără a cauza stricăciuni sau pierderi de vieți omenești. Prins de reflectoare și luat în primire de focul încrucișat al mai multor baterii, a făcut calea întoarsă.

Așa s-a derulat prima luptă dată de artileria antiaeriană română. În momentul intrării României în război, au fost luate măsurile necesare pentru apărarea Capitalei de atacurile aeriene. Măsuri ce aveau să se dovedească binevenite, întrucât comandamentul german avea dislocate, încă înainte de intrarea României în război, câteva dirijabile Zeppelin și o escadrilă de aviație la Razgrad, în Bulgaria, și la Timișoara, de unde au fost organizate atacuri împotriva țării noastre. Bucureștiul a fost a treia capitală atacată — după Paris și Londra — de aparatele germane în primul război mondial.

Atacurile aeriene — începute cu cel despre care am amintit — au continuat noapte de noapte, provocând importante pierderi umane și materiale, ceea ce a îndrăginit pe apărători. În noaptea de 26/27 septembrie 1916, a plecat de la Timișoara dirijabilul Z. 181. Echipajul aeronavei avea multă experiență în atacurile de noapte, întrucât înainte de a fi transferat pe acest front, bombardase Londra în câteva rânduri. Ajuns în spațiul Capitalei, a survolat orașul. Artileria antiaeriană românească a intrat în acțiune și a lovit Zeppelinul. Acesta nu s-a mai putut întoarce la Timișoara și s-a

îndreptat spre Bulgaria. A trecut Dunărea cu mare greutate și apoi s-a prăbușit lângă Tîrnovo, fiind scos din serviciu pentru totdeauna.

Pentru fapta sa de arme, sergentul Scipione Șerbănescu — cel care a lovit aeronava dușmană — a fost decorat cu „Virtutea militară“, iar drapelul de luptă al Regimentului 1 artilerie antiaeriană, fostul Corp de Artilerie Antiaeriană, a fost decorat cu ordinul „Steaua României“ cu spade, pentru acțiunile împotriva Zeppelinului și lovirea acestuia. Ulterior, artileristii antiaerieni români au mai doborât un Zeppelin, pe data de 21 noiembrie 1916, care s-a prăbușit lângă Timișoara, îngropînd echipajul sub rămășițele sale.

Cercetînd documentele militare ale vremii aflate în arhivele Marelui Stat Major și ale Muzeului Militar Central, am găsit jurnalele cuprinzînd impresii ale celor care s-au înfruntat în acea noapte: sergentul artilerist Scipione Șerbănescu, care a lovit nava inamică (fapt confirmat de documentele existente în Arhiva Marelui Stat Major, fond 1704, dosarele 101 și 111), și doi membri din echipajul dirijabilului: căpitanul secund J. Reinstrom și un ofițer din echipaj, al cărui nume nu-l cunoaștem, ofițer care, pe baza jurnalului de bord al aeronavei, a scris un raport despre atacul din noaptea de 26/27 septembrie 1916. Unele pasaje din acest raport cuprins în lucrarea Z. 181. Im Zeppelin gegen Bukarest (Berlin, 1916) au fost redată și de Constantin Kirițescu în Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1918, vol. II, București, 1925.

Iată câteva fragmente, mai puțin cunoscute din aceste însemnări.

Valeriu AVRAM

Scipione Șerbănescu: „La depozitul central de muniții de la Cotroceni, postul nostru a fost primă formație de artilerie antiaeriană. Pîndeam de multă vreme «dihania», dar nu știu cum, parcă n-aveam noroc.

În noaptea de 26/27 septem-

brie 1916, făceam de serviciu la tun, împreună cu domnul căpitan Vasile Ionescu, [originar] din Huși, și sergentul infirmier Bucur Ștefan. Clopotul Mitropoliei anunță apropierea dușmanului. Mi-am pregătit tunul — un model «Negre»

de 75 mm — și am început să urmăresc jocul reflectoarelor, pe cerul senin. Balonul venea cu motoarele [lumine] stîșne și căutarea lui era foarte grea.

La un moment dat l-a prins un reflector de la fortul Căfelu. Imediat a fost prins în raza

celorlalte reflectoare și am văzut că «dihania» se îndrepta glonț spre noi. Nici o dată n-am fost mai liniștiți ca atunci când l-am ocolit. Știam că dacă va arunca o singură bombă în curtea depozitului, însemna o catastrofă... Am îndreptat feava tunului spre el, pe când se afla încă deasupra Gării de Nord. După ce am tras primul foc, am urmărit efectul. Când proiectilul l-a lovit în burdă a icnit. S-a nălțat un moment, nehotărât, cu botul în aer, gata, gata să scape din crucea reflectoarelor, dar în momentul acela i-am trimis o a doua «salutară», care l-a găurit ceva mai jos. S-a văzut foarte clar cum «namila» s-a cutremurat. Când a văzut că nu mai e rost să se apropie de noi, a fugit rușinat...

La 27 septembrie, pe la prînz, a sosit o escadrilă de avioane ca să sfărîme cuibul nostru (bateria). Veneau ca la nuntă. Sosind din aceeași direcție, se îndreptară direct spre depozitul de muniții. I-am primit cu o ploaie de șrapnele, atât de deasă și de apropiată, încît nu numai că n-au avut curajul să se apropie de depozitul de muniții, dar au părăsit Capitala fără să arunce o bombă. Au coborît spre Chitila, unde au tras cu mitraliere în femeile și copiii de pe țărini.

La 30 septembrie s-a aflat de la niște prizonieri bulgari că Zeppelinul lovit de mine s-a prăbușit lângă Tîrnavo*.

Cum am menționat mai sus în arhivele noastre se află și însemnările a doi ofițeri germani din echipajul aeronavei. Primul, al cărui nume nu-l cunoaștem, a făcut o serie de notații în legătură cu starea de spirit a echipajului în acele momente în care dirijabilul fusese lovit: „O lumină vie se abate pe mijlocul aeronavei. În aceeași clipă, toate razele proiectoarelor se abat în aceeași direcție peste nava noastră. Acum toate au cuprins-o și o luminează. Orbiți pe moment, toți cei din gondolă și-au îndreptat privirile în jos. Proiectoarele nu ne mai slăbesc nici o clipă. Ca la o comandă intră în acțiune artileria antiaeriană. Din ce în ce mai aproape apar norișorii albi ai șrapnelor care explodează. Zgomotul motoarelor și elicelor este dominat de succesiunea rapidă a buhăiturilor de tun...

Tunurile trag ca turbate. Razele proiectoarelor gonesc cu grabă pe cer. Este un spectacol covârșitor, care rămîne întipărit în memorie. Nervii echipajului navei aeriene sînt încordați la extrem... Încet, dar cu o constanță sinistă, barograful însoțit de curbă descendă pe hîrtia răbdătoare. Nava a pierdut... din înălțime. Nu încăpea în doială, [am fost loviți]. Nu-i de mirare, cu canonada nebunească a românilor. Și, într-adevăr, când au zburat în fîndări geamurile gondolei, norișorii șrapnelor erau chiar lîngă corpul balonului. Desigur, cîteva gloanțe de șrapnele au străbătut prin celule. Nu era timp de stat la în doială. Fiecare minut pierdut însemna tot atîția metri cubi de gaz prețios irosit.

Înainte de noastră era Dîndrea. Se zărea dunga ei largă și luminoasă... Dacă vom reuși să reparăm stricăciunile în timpul cursei, să astupăm celulele găurite, vom ajunge acasă. Dacă vom reuși numai parțial, atunci aterizăm unde va fi posibil. Dacă însă nu reușim, atunci... Gîndurile se învîlmășesc în creier. Trebuie lucrat repede: sîntem încă deasupra țării dușmane.

Comandantul ordonă să se cerceteze aeronava. Nu trebuie căutat mult. Chiar deasupra primei gondole sînt două celule atînse. Scurgeri de gaz din alte celule la care nu se pot găsi spărturile și nici nu se poate ajunge la ele. În fața noastră lucesc valurile Dîndriei.

Comandantul primește harta îngrijorată... Neîndurător, barograful desenează curba descrescîndă. «Motorul B.B. să fie demontat și aruncat», sună ordinul comandantului. Mecanicul începe febril demontarea. Cu inimă grea, aruncă peste bord, piesă cu piesă, prețiosul motor. Toate celelalte obiecte disponibile urmează calea motorului, din ordinul comandantului.

Un moment se pare că nava se poate menține la înălțimea la care se găsește și că vom ajunge [la adăpost]. Barograful indică din nou o ușoară coborîre. Cîteva butoaie de benzină,

ultimul balast aflat la bord, sînt aruncate. Telegraful fără fir lansează insistente semnale de ajutor urgent..."

Căpitanul secund J. Reinstrom: „După ce am trecut Dîndrea, inginerul de bord a examinat dirijabilul și a constatat că din două celule se pierduse tot gazul și că dirijabilul mai prezenta și în alte părți pierderi destul de însemnate.

Dat fiind faptul că dirijabilul cobora din ce în ce mai mult, am fost nevoiți să aruncăm peste bord toate obiectele care nu erau indispensabile. Din cauza spargerii celulelor, dirijabilul pierduse 10 000 m³ de gaze. Trebuia să aruncăm mereu obiecte peste bord, spre a preîntîmpina prăbușirea. Am sacrificat pînă și parașutele și începusem să demontăm chiar instalația de radiotelegrafie. Știam că nu vom mai ajunge la Timișoara.

Pe la patru dimineața, când ne aflam la vreo șase km de Tîrnavo, dirijabilul s-a prăbușit cu mare înălțime de la o înălțime de 1 000 metri. Se prăbușea aproape vertical, cu vîrf în față. Când s-a lovit de pămînt, ne-am pierdut cunoștința. Când ne-am revenit în fire, am ieșit de sub dărîmături și primeam buimăcit ceea ce a mai rămas din frumoasa noastră navă". ■

În p. 9: un Zeppelin de același tip cu Z.181 care ameninșase capitala României în 1917 la decolarea din hangar...

...și imaginea unui astfel de aparat după ce a fost doborît

MIRCEA CEL MARE:

oștean și

diplomat iscusit

Dr. MIHAI MAXIM

În anul 1369, Țara Românească — aflată pe atunci sub conducerea lui Vlaicu-Vladislav — înfrunța pentru prima oară forțele unui nou și puternic inamic ce se ivise la hotarul dunărean: statul otoman! Deși această primă ciocnire s-a desfășurat la sud de Dunăre și s-a încheiat cu o izbândă românească, era evident că, mai devreme sau mai târziu, teatrul luptelor se va muta pe teritoriul românesc și, de asemenea, că lupta nu constituia decât începutul unui șir de confruntări și a unei primejdii deosebit de grave ce amenința independența țărilor române. Desfășurarea rapidă a evenimentelor confirma aceste temeri. Rînd pe rînd, teritoriul sîrbești (după dezastrul de la Kosovo Polje — Cimpia Mierlei, din 1389), grecești, albaneze și bulgare au căzut sub loviturile otomane.

În toamna anului 1390, o ceată de akingii (oaste neregulată, de izbire, de informare și de pradă) a întreprins cea dintîi incursiune

asupra Țării Românești, cîrmuită în acel moment de Mircea voievod, cel pe care contemporanii și urmașii aveau să-l denumească cel Mare — în chip de respect pentru vitejia și înțelepciunea sa¹ și cel Bătrîn (fiind primul din șirul voievozilor cu acest nume). Încă de la urcarea sa pe tronul Țării Românești (septembrie 1386), expansiunea otomană se profila drept cea mai gravă primejdie pentru independența țării. Pentru stăvilierea acestui pericol — obiectivul extern central al domniei —, voievodul român a folosit o gamă largă de mijloace: de la împotrivirea pe cîmpul de luptă la încercarea de constituire de coaliții balcanice; s-a străduit apoi să exploateze contradicțiile și disensiunile din tabăra otomană și, cînd toate aceste încercări au fost epuizate, a știut să asigure — vădînd o deosebită suplețe diplomatică — un statut politic, prin care Țara Românească, ca și Moldova lui Ștefan cel Mare, și-a conservat, vreme de secole autonomia.

„Ca să se odihnească țara în pace”

Calitățile marelui domn au fost evidențiate în forme specifice, atît de cronicarii europeni, cît și de cei otomani.

Astfel, referitor la această primă incursiune otomană, din 1390, tradiția istorică bulgară a păstrat amintirea viguroasei replici românești, condusă de

Mircea vodă, care, împreună cu contraofensiva bulgară dirijată de Ștrațimir, ruda și aliatul domnului român, a dus la restaurarea țarului pe tronul de la Vidin: „Mircea, voievodul valah — scrie cronică bulgară — i-a lovit pe turci și i-a nimicit rău și abia au scăpat”. Riposta românească a continuat energic, Mircea hotărînd să-i lovească pe akingii chiar în cuibul lor de la Karnobas (azi Karnobat, în R.P. Bulgaria) la circa 36 ceasuri depărtare de Dunăre. În anul 1392 sau 1393 (opiniile istoricilor diferă), domnitorul român a trecut fulgerător la sudul Dunării și a căzut pe neașteptate asupra akingiilor.

Surpriza a fost atît de năpraznică, încît — după cum notează cronicarul otoman Idris Bitlisi — „mulți musulmani au fost făcuți *șehid* [au căzut pentru Islam — *n.n.*] în această ciocnire, unde el [Mircea] a fost victorios și fiii poporului islamic au fost luați prizonieri sau jefuiți. Dintr-o parte sau alta, emirii de la granițele Rumeliei vestiră la înalta ureche a sultanului [acesta era în Anatolia ocupat cu potolirea disputelor dintre principii turcomani] și cerură întoarcerea acestuia pentru a-l respinge pe acest necredincios”.

Revenit din Asia Mică, Biazid Yildirim (Bayezid

¹ Prodigioasa personalitate a marelui voievod a fost evocată de numeroase ori în paginile revistei noastre, fie în articole consacrate întregii domnii, fie în studii, evocări și reconstituiri istorice consacrate unor momente ale îndelungatei sale domnii: *Magazin istoric*, nr. 3/1967, 4, 5/1970, 1, 10/1971, 1/1972, 1/1973, 12/1974, 9/1976, 8/1978, 11/1979, 3, 4/1980, 7, 12/1981, 6/1982, 3, 4/1984.

Yildirim=Fulgerul) a reluat, cu energie sporită, campania de cuceriri. Profitând de lipsa de unitate a forțelor bulgare, de neînțelegerile dintre Șişman și Ștefăniț, cei doi fii ai țarului Ioan Alexandru, care-și împărțiseră moștenirea părintească în două țarate — cel de Tîrnovo și cel de Vidin — în iulie 1393, Baiazid a cucerit țaratul de Tîrnovo, transformându-i teritoriul în pașalic. Pentru prima oară Țara Românească se învecina direct cu statul otoman.

Inviazia s-a și produs în toamna anului următor sau mai probabil în primăvara lui 1395¹.

Bătălia, desfășurată la Argeș („Arkis”) — cum menționează izvoarele otomane) sau la Rovine (potrivit cronicilor sîrbești), s-a încheiat cu o strălucită izbîndă a oștii Țării Românești. O recunosc, în formă indirectă, înseși cronicile otomane. Fără să precizeze de partea cui a fost victoria, cronicarii au scris, de exemplu, despre numărul mare al celor căzuți din oastea lui Baiazid. „Mircea ghiaurul — nota cronicarul Orudj — aducînd cu el oaste, a venit

împotriva sultanului Baiazid și întîlnindu-se unul cu altul s-a dat o mare bătălie, astfel încît *atît din partea musulmanilor, cît și din partea ghiaurilor mulți au fost măcelăriți: de amîndouă părțile au murit mulți oameni* [s.n.]”.

De menționat că Mircea a fost nevoit să înfrunte singur dușmanul. Regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, cu care la 7-martie 1395 Mircea încheiase un tratat de alianță, nu i-a venit în ajutor, ci l-a „părăsit”, cum singur avea s-o recunoască mai tîrziu fața de nobilii săi. Această izolare, la care s-au adăugat și alte împrejurări neprielnice l-au împiedicat pe Mircea voievod să fructifice pînă la capăt izbînda obținută pe cîmpul de luptă. „Deci după ce au făcut Mircea vodă aceste izbînde, vîzînd obrăznicia turcilor [e vorba mai ales de atacurile prădalnice ale akîngilor] s-au împăcat cu ei și i-au fost dînd poclon, pentru ca să se odihnească țara cu pace”, se consemnează într-o cronică. Și izvoarele otomane menționează că „în cele din urmă Yıldırım a făcut pace cu voievodul Țării Românești”.

Care va fi fost realitatea? Potrivit tradiției, după episodul din 1395, Mircea nu a plătit un tribut permanent, anual, care, în concepția islamică simboliza o stare de supunere, ci numai sume episodice, cu titlu de dar, ca o „răscumpărare temporară a păcii”, fără ca prin aceasta independența Țării Românești să fi fost în vreun fel afectată. Înseși izvoarele istorice — Radu Popescu, cronicarul, de pildă — le numesc în chip constant „plocoane” și nu tribut sau haraci.

La încheierea acestei păci, în care, deși învingător, Mircea proceda la plata unor daruri, contribuisese nu numai faptul că voievodul fusese lăsat singur în fața otomanilor, ci și situația internă din Țara Românească, în care o parte a boierimii trecuse de partea celui Vlad pe care istoriografia modernă l-a consemnat sub numele de Vlad Uzurpatorul. În tentativa sa, vremelnic reușită, de a-l înlătura pe Mircea din dom-

nie, Vlad a căutat să-și asigure protecția a două puteri ale vremii: regatul Poloniei (printr-un tratat din 26 mai 1396, Vlad s-a declarat vasal al regelui Vladislav Jagello) și cu Imperiul otoman. Nu este deci exclus ca Vlad să fi fost cel dintîi care a încheiat un „act de pace” (*sulh, ahdname*) cu otomanii, pe care mai tîrziu istoriografia l-a asimilat cu o „capitulație”, punîndu-l în seama lui Mircea.

Promotor al alianței balcanice

Evoluția evenimentelor din anul 1396 a adus spectaculoase răsturnări de forțe în sud-estul european, care s-au răsfrînt și asupra Țării Românești. La chemarea lui Sigismund de Luxemburg, cavalerii Europei centrale și apăsene au organizat o cruciadă antiotomană, căreia i s-a alăturat și Mircea cu oastea rămasă credincioasă. Încă din primăvara anului 1396, Mircea voievod inițiasse mai multe acțiuni pentru înlăturarea lui Vlad, consolidîndu-și treptat poziția asupra unor zone tot mai întinse din Țara Românească.

La Nicopole însă, în 28 septembrie 1396, oastea cruciată a suferit o catastrofală înfrîngere. Victorios, Baiazid a pus capăt țaratului de la Vidin, pe care l-a transformat în pașalic. Perspectivele sumbre ce se profilau și pentru Țara Românească au făcut ca și aceea parte a boierilor (tot mai puțini la număr) care se raliaseră lui Vlad, să treacă de partea lui Mircea — domnul care se dovedise singurul capabil să se opună eficient ofensivei otomane. Asediat la cetatea Dimboviței, Vlad a fost luat prizonier, Mircea redevenind stăpînul întregii țări. Învingător — în confruntarea directă de la Rovine cu Baiazid, domnul Țării Românești a găsit deci ulterior resurse pentru a depăși dificila situație internă (creată de Vlad I) și să-și restabilească autoritatea în întreaga țară.

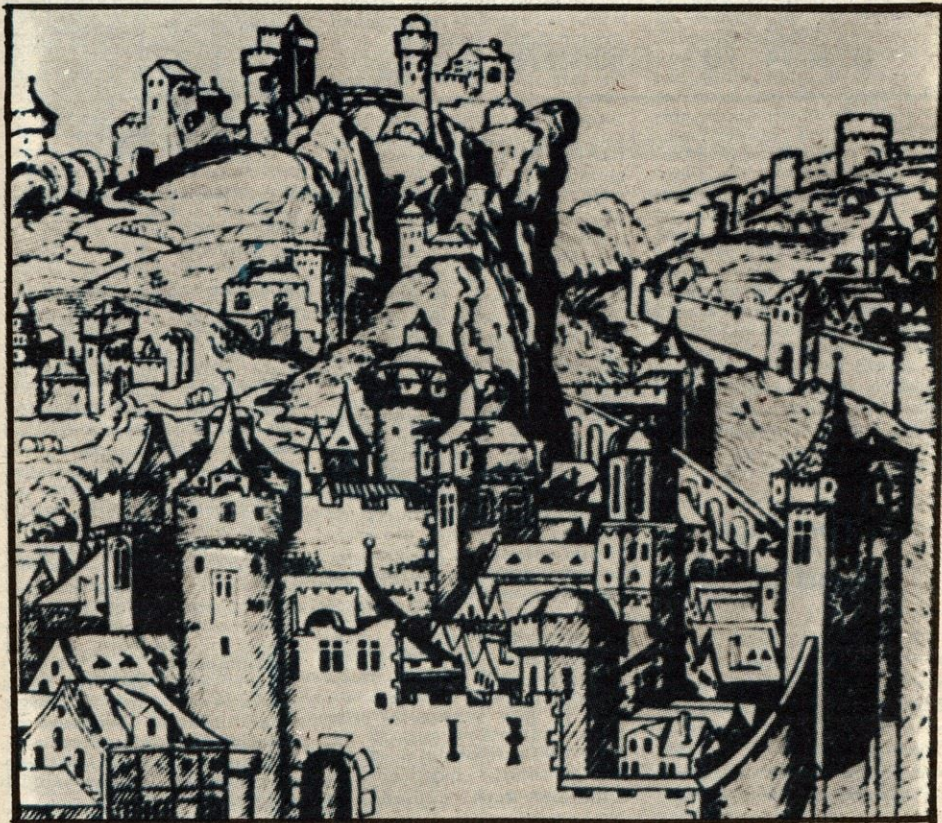
¹ Părerile istoricilor cu privire la data și locul bătăliei diferă, informațiile furnizate de cronici — a căute cu întîrziere de decenii și chiar secole de la desfășurarea evenimentului — fiind contradictorii. Astfel, potrivit datelor din cronicile otomane „bătălia de la Argeș” s-ar fi desfășurat în al șaptelea an al domniei lui Baiazid, ceea ce, prin transformarea anilor Hegirei cu cei ai erei noastre, ne dau ca dată a bătăliei anul 1395-1396. Zece dintre cronicile sîrbești (care repetă însă un model tîrziu), afirmă că bătălia a avut loc la 10 octombrie 1394; alte 29 cronici afirmă că lupta s-a desfășurat la 17 mai 1395. Există și alte dovezi documentare solide în sprijinul acestei ipoteze privind data principalei confruntări. Aceasta nu exclude însă posibilitatea ca între Mircea și otomani să fi avut loc mai multe bătălii, fapt sugerat și de unele izvoare istorice: unele vorbesc de bătălia de la Argeș („Arkis”) — în cele otomane), altele de o luptă la Rovine, al cărei loc de desfășurare este greu de precizat.

Despre desfășurarea a două lupte avea știință, de pildă, și cronicarul bizantin Giorgios Sphrantzes. După informațiile lui „au avut doao războaie Mircea vodă cu Baiazid, împăratul turcesc, unul către Nicopoea, altul pă apa Ialomitei și la amîndouă l-au biruit pe Baiazid-bei”. Contopirea mai multor lupte într-una singură este sugerată și de alte izvoare. Astfel, un document din sec. XVI pomeneste de faptul că lupta de la Argeș ar fi durat „o săptămînă”. Or, se știe, că principile de purtare a războiului în evul mediu făceau ca o luptă să nu dureze mai mult de o zi — n.a.

Începutul veacului XV avea să se arate sub auspicii favorabile pentru Țara Românească. În anul 1402, sultanul Baiazid a fost învins și luat în captivitate de către, Timur Lenk, pierzându-și curînd viața în prizonierat¹. Între fiii sultanului au izbucnit aprige lupte

tinentului aflîndu-se marele Mircea voievod. Prestigiul domnului Țării Românești în acești ani era atît de mare, încît în 1403 Manuel II, împăratul din Constantinopol (Imperiul bizantin devenise practic o „insulă” în jurul acestui oraș), voind să-și fixeze atitudinea

ca și Constantin Dejanović și Marko Kraljević²) participase în tabăra otomană la campania din 1394-1395. Într-o diplomă dată mănăstirilor Tismana și Vodița, prin care le dăruia diverse stăpîniri în Serbia, cneazul sîrb vorbea de libertatea recîștigată recent de

Un oraș din Țara Românească, așa cum este imaginat într-o gravură din veacul XV

pentru tron; principatele anatoliene la rîndul lor, s-au desprins de statul otoman, iar popoarele balcanice subjugate au inițiat răscoale antiotomane (1405 în Bulgaria, 1407 în Albania etc.).

În aceste condiții, Țara Românească a devenit centrul contraofensivei balcanice împotriva forțelor otomane, în fruntea acțiunilor de raliere a forțelor din sud-estul con-

față de diferiții pretendenți otomani, a vrut mai întîi să aște pîrerea lui Mircea, ceea ce presupune și legături de colaborare antiotomană.

Acțiunea pentru atragerea în coaliția antiotomană a noi forțe a continuat în această perioadă. După o nouă întîlnire cu „craiu” maghiar la Severin (întîlnire pe care o menționează și într-un document de danie pentru mănăstirea Tismana din anul 1406) Mircea s-a împăcat cu despotul sîrb Ștefan Lazarevici (acesta

țara sa, ceea ce indică, de asemenea, încheierea unei alianțe româno-sîrbe.

Pentru a slăbi pe otomani, domnitorul român a întreținut legături și cu mișcarea de eliberare a principatelor anatoliene Karaman, Djadar (Sinope) și altele. *Domnul Țării Românești a realizat, astfel, o largă coaliție antiotomană, care grupa pe lîngă forțele creștine din sud-estul continentului și forțele centrifuge din Rumelia și Anatolia, bucurîndu-se de largul sprijin al maselor populare*

¹Magazin istoric, nr. 8/1971 și 9/1975; 9/1978.

din Peninsula Balcanică dorește să înlăture stăpânirea otomană. Inițiativele lui Mircea reies limpede din cronică la Mustafa Ali *Kühn ül-ahbar* (*Chintesența știrilor*): „În timp ce Musa [unul din fiii lui Baiazid, pretendent la tron] se afla la Isfendiyar, beul de Sinop, au sosit la Isfendiyar sol și scrisoare de la voievodul Țării Românești”. Explicația acestei solii era aceea că în lupta dintre fiii lui Baiazid, Mircea acordase sprijinul său unuia dintre pretendenți, Musa, în detrimentul celui mai mare, Süleyman. Potrivit afirmațiilor din *Chintesența știrilor*, Mircea intenționa să și-l facă ginere pe Musa, ca astfel, „să domnească după voia lui în țara sa... iar poporul din acel vilaiet [țară] să fie ferit de răutățile akingiilor și nimeni să nu răvnească la țara sa și să nu o calce”. Și din acest pasaj — indiferent de faptul că alte izvoare nu atestă o atare intenție de înrudire — reies mobilurile adinci, legate de independența Țării Românești, pe care le nutrea Mircea voievod.

Independența — supremul obiectiv

A fost un adevărat triumf al lui Mircea faptul că — în urma unui șir de victorii obținute de oastea al cărei nucleu principal îl constituiau trupele muntene — în 1411 emirul Musa a fost înscăunat la Adrianopol. Din păcate, Musa nu a reușit să se mențină pe tron decât doi ani. Rivalul său, fiul mai mic al lui Baiazid, Mehmed Celebi, a strâns, treptat, în jurul său toate grupările otomane, a înfrînt și răzmerița inițiată de șeicul otoman reformator Bedreddin (susținută de Mircea) și a reînceptat campania ofensivă otomană, vremelnic întreruptă.

Victoria finală a lui Mehmed I (1413-1421), în lupta pentru tronul otoman, atacurile tot mai greu de stăvilit ale akingiilor, deteriorarea raporturilor cu Ungaria și, în gene-

ral, întreaga evoluție a situației internaționale au determinat, pînă la urmă, reorientarea pe termen lung a politicii lui Mircea. Era, în fond, o reluare, pe o bază fermă și asigurînd Țării Românești condiții mai favorabile, a legăturilor din 1395. Acest statut politic, care conserva entitatea statală a țării era expresia remarcabilei capacități de rezistență și a forței de intervenție de temut, de care, în cele aproape trei decenii ce se scurseseră între timp dăduse dovadă, tot timpul, principatul de la sud de Carpați în frunte cu viteazul și înțeleptul său voievod.

În noul context politic, Mircea a mai încercat totuși o soluție diplomatică. În 1411 el a încheiat un tratat de alianță (*foedera inviolabilis amicitiae*) cu regele Poloniei, ca un scut de apărare împotriva presiunilor maghiare. Dar apropierea polono-ungară realizată ulterior și înțelegerea dintre cele două regate de la Lublau (1412) au anulat practic efectele tratatului munteano-polon. Mai mult, suveranul polon a mediat chiar o pace-armistițiu ungaro-otomană, ceea ce arăta că, de fapt, marile puteri ale răsăritului european nu erau interesate decât de satisfacerea propriilor interese.

În aceste condiții, Mircea s-a aflat în situația în care, spre sfîrșitul veacului, va fi și Ștefan cel Mare. Ambii domni români, rămași singuri în fața presiunilor otomane, au fost nevoiți să accepte plata tributului în schimbul garantării „independenței tributare” după expresia lui N. Iorga (tradiția a pus acest act pe seama fiilor lor, Mihail I și, respectiv, Bogdan III), acceptînd plata tributului, interpretat însă doar ca un preț al păcii. Astfel, „prin tratate”, „nu ca învinși, ci ca învingători”, cedînd „nu sub presiunea armelor, ci sub anumite condiții” (cum s-a exprimat, în 1490 vorbind despre Ștefan cel Mare, umanistul italian F. Buonacorsi. Callimachus), domni români au primit acele *ahdnâme* („capitulații”, „acte de legămînt”, „tratate”), cum au dovedit în

mod incontestabil înseși sursele otomane¹.

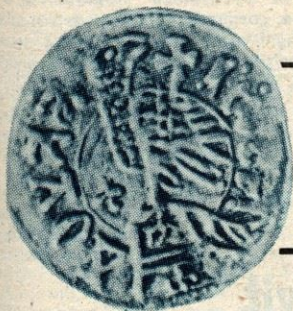
Redactate în termeni generali, în sensul garantării neagresiunii și asigurării protecției otomane, aceste acte se acordau în schimbul unei politici externe concertate, a plății haraciului și al unor obligații militare rezultînd din clauza atît de răspîndită „să fii prieten prietenilor mei și dușman dușmanilor mei”.

Existența unui atare legămînt pentru Mircea este în chip explicit menționată de cronicarul Idris Bitlisi, care preciza că e vorba de un „pact al protecției” (*zimmet*). Și cronicarul bizantin Laonic Chalcocondil avea știință de un asemenea tratat, căci el notează că „domnul Daciei trimițînd soli [la Mehmed I], a încheiat un tratat de pace, cu condiția să aducă tribut”.

Urmînd unei rezistențe armate redutabile, această soluție politică aducea Țării Românești un statut internațional realist și de durată, cel mai favorabil cu putință în condițiile date și în perspectivă. El garanta păstrarea țării, cu toate instituțiile, pămînturile, armata, credința, limba și legile sale, în timp ce statele balcanice — iar din sec. XVI și Ungaria — au fost pe rînd înghițite de puterea otomană și transformate în pašalicuri. Soluția „răscumpărării păcii” printr-o „convenție durabilă” cu Poarta a constituit, după N. Iorga, una din acele „inițiatives românești de istorie universală”, care pun în lumină dimensiunile europene ale personalității domnului român.

Or, dăinuirea statului, pacea și liniștea locuitorilor săi, la adăpost de atacurile otomane și ale altor agresori, constituieră permanent, vreme de 32 ani, obiectivul suprem al politicii marelui domnitor. ■

¹ Asemenea acte nu erau elaborate sub forma unui tratat amănunțit, cu drepturi și obligații reciproce așa cum credeau patrioții români în 1772, atunci cînd au invocat pentru prima oară Capitulațiile pentru dovedirea autonomiei principatelor. Asemenea obligații erau presupuse, ele fiind incluse în așa-numitele „tratate de protecție tributară” (*ahd ad-dhimma*), acordate încă din anul 632 de profetul Mahomed, de aceea stipularea lor nu mai era strict necesară.

RADU I —

viteazul părinte al lui Mircea cel Mare

CONSTANTIN KOGĂLNICEANU

În 1927, revista *Arhiva* din Iași publica studiul *Radu I*, semnat de Constantin Kogălniceanu, o primă sinteză consacrată domniei acestui voievod din a doua jumătate a sec. XIV, *tatăl lui Mircea cel Mare*. Continuând opera predecesorilor săi, Radu I s-a ilustrat prin eforturile sale de păstrare și apărare a integrității și independenței statului muntean, operă politică dezvoltată de fiul său Mircea, voievodul care a marcat o epocă de glorie și înflorire în dezvoltarea Țării Românești.

Autorul studiului făcea parte din familia Kogălnicenilor¹, în rîndurile căreia interesul pentru istorie s-a bucurat de o aleasă și statornică tradiție.

În veacul XVIII, Constantin Kogălniceanu (străbunicul marelui revoluționar și luptător pentru unire) a alcătuit o *Istorie a lui Ștefan cel Mare*. Enache Kogălniceanu a realizat o continuare a *Cronicii lui Amiras*, fiind considerat ultimul cronicar al Moldovei feudale. Tradiția studierii istoriei a fost continuată în mod strălucit de Mihail Kogălniceanu, autorul unei impresionante opere, om politic însușit de înalte idealuri ale unității și independenței naționale, militant pentru realizarea statului român modern.

Pasiunea pentru istorie nu l-a ocolit nici pe Constantin Kogălniceanu (1855-1938), fiul cel mai mare al lui Mihail Kogălniceanu. Urmase studii de drept în Germania și Franța. Consecrându-se diplomației, a îndeplinit funcții de secretar de legăție. Urmind exemplul înaintașilor săi, s-a preocupat și de cercetările istorice, îndeosebi de cele privind începuturile statelor feudale românești. A publicat, în 1903, un prim volum dintr-o

proiectată *Istorie a românilor*, iar în 1936 un altul, privind *Istoria veche a românilor*. Alte studii i-au apărut în *Convorbiri literare*, dintre care amintim: *O genealogie* (1912), *Biserica Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș* (1922), *Sf. Nicolae Domnesc* (1924), *Negru Vodă* (1926), și care se referă la una din cele mai puțin cunoscute din domniile de început ale Țării Românești, cea a lui Radu I.

Cine a fost Radu I? Sursele istorice conțin relativ puține știri referitoare la viața și personalitatea sa. Multă vreme, domnia lui Radu I a fost contestată sau pusă sub semnul îndoielii, voievodul fiind confundat cu Radu Negru, legendarul întemeietor al Țării Românești. Dimitre Onciul, în secolul trecut, apoi I. Minea și G.I. Brătianu, în primele decenii ale secolului nostru, au adus informații și precizări importante privind viața și faptele sale.

Un succint portret al lui Radu I a conturat în 1944 P.P. Panaitescu, în monografia consacrată fiului acestuia, *Mircea cel Bătrîn*. „Mircea, zis numai tirziu cel Bătrîn, adică cel vechi, spre a-l deosebi de cel tînăr, adică cel nou, Mircea Ciobanul din veacul al XVI-lea, căci la noi nu se obișnuia număratoarea domnilor cu același nume, era fiul lui Radu Vodă, poreclit Radu Negru, care a fost considerat mult timp ca întemeietorul țării, într-o vreme cînd în cronici lipseau știri despre domnii cei mai vechi. Radu fusese un ctitor de mănăstiri și de scaune noi de episcopi, chiar și pentru catolici. A terminat minunata Biserică Domnească Sf. Nicolae de la Argeș, cu picturi pline de viață, podoabă a artei neobizantine lîngă curțile bolovănite de acolo: bătuse monede de argint, pe care e înfățișat ca un cavaler apusean îmbrăcat în zale, cu coif, pavăză și lăncie. Se încumetase să lupte

¹ *Magazin istoric*, nr. 7/1977.

cu Ludovic cel Mare al Ungariei și respinsese oștile lui care năvăliseră asupra țării sale, apoi se împăcase cu dînsul, ca un stăpînitor cuminte ce era”.

Mai recent, Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu în *Istoria românilor* (vol. II, București, 1976) prezintă locul și rolul voievozului Radu I în cadrul luptei pentru libertate și neatinzare a statelor române în a doua jumătate a sec. XIV. Denumirea de „întept” atribuită de contemporani tatălui lui Mircea cel Mare, subliniază cei doi autori, „dovedește prestigiul și faima de care s-a bucurat voievodul muntean în fața străinilor”.

Reproducem, în cele ce urmează, din studiul publicat de Constantin Kogălniceanu în revista *Arhiva*, „organul Societății istoricofilologice din Iași”, anul XXIV, nr. 3-4, iulie-octombrie 1927, acele părți care se referă în mod direct la domnia lui Radu I. Transcriind-le conform normelor ortografice actuale, am păstrat particularitățile stilistice ale autorului. Titlul, intervențiile explicative în text, în paranteze drepte, precum și notele de subsol ne aparțin.

Ioan LĂCUSTĂ

Voievod „prea slăvit prin legendă și uitat de istorie”

Domnit-a Radu și dacă a domnit, cînd a domnit?

Căci dacă, după tradiția literară, el a fost confundat cu legendarul Negru-Vodă al tradiției populare, care a întemeiat voievodatul cîmpulungean și dacă a fost substituit predecesorilor săi, atribuindu-i-se cele mai multe

din faptele, meritele și zidiriile acestora, mulți din istoricii noștri s-au îndoit de domnia sa efectivă.

Dar aceste îndoieli nu sînt întemeiate. Radu a fost mai întîi asociat la domnie de fratele său Vladislav I sau Vlaicu [1364-c. 1377] și a urmat în domnie acestuia după moartea sa. Dovedă despre asociația sa la domnie este moneda care intrunește numele lui Vladislav și al lui Radu și dovedă despre domnia sa, după moartea fratelui său, sînt monedele sale.

Dar dacă domnia lui reală este în afară de orice îndoială, este foarte anevoie de a stabili cînd a domnit, pînă cînd și, mai cu seamă, de cînd,

deoarece nici un hrisov din domnia sa n-a fost încă descoperit.

Vladislav I și Radu I erau amîndoi fiii lui Alexandru I [Nicolae Alexandru, 1352-1364], dar pe cînd e cert că cel dintîi era fiul său din prima sa căsătorie, în ceea ce privește pe Radu unii istorici sînt de părere că a fost fiul soției a doua, catolica Clara¹.

Radu era căsătorit cu Calinichia², fiica cnezului sîrb Lazăr.

Radu, asociat în ultimii ani la domnie de fratele său Vladislav, a succedat acestuia după moartea sa. Dar cînd s-a întîmplat aceasta? În genealogia Basarabilor (studiul lui C. Kogălniceanu *Tabloul genealogic și cronologic al Basarabilor*, București, 1912) susțineam că Vladislav ar fi trăit și domnit pînă la 1383. O notiță dintr-o cronică italiană, asupra căreia a atras atenția pentru prima oară G.I. Brătianu, arată că această părere era eronată, că Vladislav n-a domnit decît pînă pe la 1376, căci în 1377 domnea deja fratele său Radu I.

¹ Nicolae Alexandru a avut din prima căsătorie, cu Maria, pe Vladislav, Radu și Elisabeta (căsătorită cu Ladislav de Oppeln, palatinal Ungariei); din a doua căsătorie, cu Clara, a avut două fiice: Ana (căsătorită cu Străsimir [Stratiimir], țarul bulgar din Vidin) și Anca (soția lui Ștefan Uros, țarul sîrbilor).

² Nu se cunoaște numele adevărat al soției lui Radu I (mama lui Mircea cel Bătrîn). Calinichia era numele monahic, luat după ce se călugărise.

Negru Vodă sau Radu Negru, legendarul întemeietor al Țării Românești cu care, multă vreme, a fost confundat Radu I (gravură din 1859 reproducă din revista Magazin pitoresque)

In p. 15: dinar de argint emis de Radu I, avînd pe avers un coif cu acvilă și inscripția Io Radoula

In cronică italiană a lui Andrea Gataro, se află mențiunea unei scrisori a lui Ludovic al Ungariei, adresată lui Francisc de Canara, senior în Padua, scrisă în luna septembrie 1377, spre a-i anunța o victorie, ce reputase asupra lui „Radome, Turco e re di Bulgheria“.

Regele Bulgariei din Vidin era atunci Strașimir [Stracimir], cumnatul lui Vladislav I și al lui Radu I, iar regele Bulgariei din Tîrnovo era Șisman¹. Este evident, dar, că Radome nu poate fi decît Radu sau Radulă, cum e trecut în cronicile sîrbești. De aci rezultă că în iulie 1377, cînd avu loc această luptă, nu mai trăia Vladislav I și voievod al Țării Românești era fratele său Radu I.

În ultimii ani ai domniei sale, cînd își asociase și pe frate-său Radu, Vladislav I se afla în dușmănie cu regele Ungariei. El se aliase chiar prin 1374 cu turcii, în urma cărei alianțe se vede că ocupase Nicopolul. Radu, succedînd fratelui său, continuă politica acestuia față de regele Ungariei. Schimbarea de domnie trebuie să fi avut loc pe la începutul anului 1377 sau, mai probabil încă, în anul 1376, cînd vedem pe Ludovic numind un ban unguresc la Severin, ceea ce însemna o declarație de război.

Precum regele Ludovic pornise cu război la urcarea pe tron a lui Vladislav contra acestuia, fiindcă [Vladislav] „fără a fi cerut — cum zice în diploma sa respectivă — și obținut consimțămîntul regelui maghiar, domnul său firesc, proclamîndu-se domn cu voia și în înțelegere cu poporul său“, acum el [Ludovic] porni război contra lui Radu I. Campania avînd loc în iulie 1377 și țînînd seamă de timpul necesar pentru pregătirea campaniei de către regele Ludovic, e probabil că urcarea pe tron a lui Radu

avu deja loc în 1376, cînd apare în diplome și banul unguresc de Severin.

Radu I era aliat [în această luptă] cu cumnatul său Strașimir, regele bulgar din Vidin, cît și cu turcii. Campania lui Ludovic avu dar loc contra acestor trei inamici, cum e zis deslușit în textul primitiv al cro-

Piatra de mormînt a tatălui lui Mircea cel Mare

nicii italiene. Bătălia avu loc după cronică italiană, „nele parti d'Ongaria“, adică despre părțile Ungariei, probabil în regiunea Severinului, de unde Ludovic atacase și pe Vladislav I. Dintr-o parte și din alta ar fi fost patruzeci de mii de luptători. Lupta fu înversunată și, la un moment, Ludovic era în pericol de a fi zdrobit mai cu seamă din cauză că Senioria de Veneția ar fi dat zece mii de armure complete infidelilor, dîndu-le astfel puțința de a echipa zece mii de călăreți.

După cronică italiană, Ludovic ar fi reputat o izbîndă strălucită, după cum ar fi scris el lui Francisc de Padua.

Istoricul austriac A. Huber [într-un studiu publicat în 1885] a contestat această victorie, ba chiar lupta însăși. Și în adevăr, dacă Ludovic ar fi reputat o victorie atît de strălucită, este de mirat, cum e și părerea lui Huber, cum că nu se face mențiune despre această victorie nici în scrisorile papale, nici în una din cronicile occidentale, și Huber conchide că această luptă nici n-ar fi avut loc. Din cronică italiană, se constată că lupta a avut loc, dar probabil că rezultatul n-a fost o victorie strălucită, ci Ludovic de-abia a putut respinge și scăpa de pericolul personal. În scrisoarea sa, se poate că Ludovic, spre a masca o înfrîngere, sau exagerînd succesul obținut, să fi anunțat o victorie strălucită, după cum Matei Corvin, un secol mai tîrziu, rînit și învins de Ștefan cel Mare, la Baia, anunța amicilor săi din Ragusa o mare izbîndă ungară.

În orice caz, Ludovic nu reuși nici a impune un ban la Severin, care rămase în posesiunea lui Radu I, nici a-l sili pe acesta de a-l recunoaște ca suveran, deoarece într-o diplomă, din același an, 1377, din 19 noiembrie, recunoaște el singur aceasta, mîngîindu-se „cu speranță că va ajunge a pune iarăși mina pe Țara Românească...“

Această luptă arată că Radu „prea slăvit prin legendă și uitat de istorie“ [cum îl numește G.I. Brătianu] n-a fost numai un pios ctitor de mănăstiri și biserici, dar totodată și un războinic viteaz, împotrivindu-se celui mai puternic monarh din timpul său. De aceea îl și vedem reprezentat pe monedele sale ca un cavaler armat din cap pînă în picioare — caz chiar unic în numismatică noastră.

Dar dacă Banatul Severinului cu cetatea și cu partea dincoace din întregul Banat dincoace de Carpați, tocmai grație acestora a rămas în stăpînirea voievodului

¹ În 1371, țaratul bulgar s-a împărțit în două: țaratul de Tîrnovo, condus de Ivan Șisman (1371-1393), și țaratul de Vidin, condus de Ivan Strașimir (1371-1396); odată cu cucerirea acestor țarate de către otomani, Bulgaria a fost transformată în provincie a Imperiului otoman.

român, feudele de dincolo de Carpați, ducatul Făgărașului și al Amlașului au continuat a rămâne în stăpânirea ungară, cum fuseseră și în ultimii ani de domnie a lui Vladislav I. Se vede însă că, pe la sfârșitul domniei sale, el s-a împăcat cu regele Ludovic, regele Ungariei redând vasalului său feudele transilvănene, căci Banatul Severinului rămăsese în stăpânirea lui Radu.

Restabilirea relațiilor prietenești între Țara Românească și Ungaria avu deja loc în anul 1379; cel puțin din acest an există o bulă papală, prin care se concede călugărilor minorități dreptul de a înființa anumite mănăstiri în „Basarat”, adică în Țara lui Basarab sau Țara Românească, ceea ce nu se poate admite decât fiind pace între aceasta și Ungaria. De aceea este probabil că episcopia catolică la Severin a fost înființată în această epocă, deoarece figurează ca în ființă, în *Liber Cancellariae Apostolicae*, scris pe la anul 1380. În 1 mai 1381, fu înființată, după îndemnul regelui Ludovic, o a doua episcopie catolică la Curtea de Argeș, unde s-ar fi zidit și o catedrală.

Radu I a fost unul din cei mai evlavioși voievozi ortodocși, zidind biserici și mănăstiri sub îndemnul lui Nicodim. Se vede că Radu era în legătură cu Nicodim de pe când acesta se afla încă în Serbia, în timpul domniei lui Vladislav I. În districtul Crainei [R.S. Serbia din Iugoslavia] există o bisericuță zisă Mănăstirița, deasupra ușii altarului căreia se citea până mai deunăzi „cuvîntul Radu, atribuită lui Radu și lui Nicodim. E foarte probabil chiar că Nicodim a venit în Țara Românească, după îndemnul lui Radu, în timpul domniei încă a fratelui său Vladislav I, după 1375, care zidi mănăstirea Vodița, după îndemnul lui Nicodim.

Radu zidi o biserică la Călimănești — unde, mai tr-

ziu, fiul său, Mircea cel Bătrîn, zidi mănăstirea Cozia — precum și mănăstirea Cotmeana. Hasdeu atribuiseră zidirea acestui lăcaș lui Mircea, iară eu lui Dan I. Ambele păreri sînt eronate. În hrisovul lui Mihail I (1418-1420) din 12 iunie 1418, acesta zice: „Dat-am domnia mea această poruncă amînduror mănăstirilor, care sînt zidite de moșul domniei mele și de părintele domniei mele de la Cozia a sîntei începătoare de viață Troițe, și a sîntei Bunei-Vestiri care este de la Cotmeana...” Fiind sigur că Cozia a fost zidită de Mircea, nu mai încapă nici o îndoială că Cotmeana a fost zidită de moșul lui Mihail I. Eu credeam că prin moș Mihail desemna pe unchiul său Dan, dar moș e bunic; prin urmare, Cotmeana a fost zidită de bunicul lui Mihail I, adică de Radu I.

Tot Radu I a zidit și mănăstirea Tismana din temelie, dar muri înainte de a o fi isprăvit, după cum o aflăm din hrisovul fiului său Dan I, din 3 octombrie 1385, în care zice: Am aflat în pămîntul „domniei mele, la locul ce se numește Tismana, o mănăstire cu toate lucrurile nesăvîrșite, pe care răposatul întru fericire, blagocestivul Radu voievod, părintele domniei mele, din temelie a înălțat-o, și scurttîndu-i-se viața nu s-a săvîrșit...” Ea a fost terminată de către fiul său Dan I.

Radu I făcu daruri și la Muntele Athos vechii mănăstiri Cutlumuș, clădită sub împăratul Alexie Comnenul, restaurată de fratele său Vladislav I, pe la 1373, după îndemnul mitropolitului oltean Hariton, care se retrase, pe la 1386, în această mănăstire. Ea figurează și sub denumirea de mănăstirea lui Hariton. De aceea vedem pe fiul său Mircea cel Bătrîn dăruiind și el Sfîntului Nicolae din

Cutlumuș satul Cireșovul pentru pomenirea sa și a părinților săi, zicînd: „pentru că este a noastră mănăstire”.

Se vede că Radu I a restaurat și biserica domnească de la Cîmpulung, zidită de bunicul său Basarab I, unde este astrucat [înmormîntat] și acesta și tatăl său Alexandru I. De aceea tradiția populară atribuie zidirea ei lui Negru-Vodă prin identificarea acestuia cu Radu presupusul ctitor al bisericii.

Din cauza legăturilor de rudenie nu numai cu țarul sîrb Lazăr și fiul său despotul Ștefan, dar și cu țarul bulgar din Vidin, Strașimir, cu care era cumnat, raporturile dintre aceste țări și Țara Românească au trebuit să fie din cele mai strînse și prietenești, deoarece Radu, ca și fratele său Vladislav, precum și fiii săi Dan și Mircea, figurează, pînă astăzi, ca o măiestuoasă pleiadă de eroi, în baladele poporane ale acestor popoare.

Radu I ar fi murit, după Onciul, în 1384. Cred că Radu I a murit cu mult înainte, și anume în anul 1382, înainte ca să fi murit regele Ludovic. Acesta, în ajunul morții sale, în 15 martie 1382, ordonă castelanului din Orșova, ceea ce este iarăși o dovadă că Severinul se afla în stăpînirea românilor, să privilegieze cu atențiune la hotarele de acolo și să raporteze despre cele ce se vor întîmpla sau ce va auzi.

Aceasta denotă o schimbare a stării prietenești dintre ambele țări în ultimii ani de domnie a lui Radu. Se vede că Radu, închinînd ochii, fiul său Dan I [1382-1386] succedîndu-i, refuză de a recunoaște suzeranitatea maghiară.

Este bine stabilit dar că Radu I a domnit în mod efectiv se poate zice, din 1376 și pînă la 1382 și că domnia acestui mare voievod nu se va mai pune la îndoială ca pînă acuma. ■

București — 2 septembrie 1944

PRELUDIU LA „AMURGUL ZEILOR”

Dr. EUGEN PREDA

„Poliția Judiciară Militară
Ministerul de război

REFERAT

București
14 septembrie 1944

Noi căpitan rez[ervă] N. Moisianu, procuror militar, delegat [al] M[inisterului de] R[ăzboi]
Văzînd delegația de cercetare dată nouă de dl. prim procuror militar șef al Poliției militare
judiciare,

Văzînd actele de cercetare adresate relativ la moartea lor: baron Manfred von Killinger, fostul
ministru al Germaniei la București, și a secretarei sale Hella Petersen,

Expunem următoarele:

În urma rușerii relațiilor diplomatice dintre România și Germania, guvernul român a însărcinat pe prefectul Poliției Capitalei, dl. colonel Cristea¹, să ia măsuri pentru evacuarea localului Legației germane din București și pentru mutarea personalului legației și a tuturor celor cari se adăposteau acolo în localul liceului «Mihai Viteazul» din Bulevardul Pache.

În executarea acestei însărcinări, dl. prefect al Poliției Capitalei, însoțit de Gh. Ionescu-Goangă, secretarul general al Prefecturii de Poliție, de lt. col. Traian Borcescu, de la S.S.I., de comisarul Gh. Palade, de un delegat al Frontului Patriotic², de agenți, de gardieni publici și de 20 membri ai Fron-

¹ Numit în această funcție la 1 septembrie 1944.

² Formațiunile de luptă patriotice, create și conduse de P.C.R.

În imagine: după 23 august 1944 forțele insurecționale române au lichidat rezistențele hitleriste din București. Ofițeri și soldați germani luați prizonieri în Capitală de către ostașii români.

tului Patriotic, s-a prezentat în dimineața zilei de 2 septembrie 1944, pe la orele 9, la sediul Legației germane din Calea Victoriei nr. 176 și aici a adus la cunoștința ministrului Germaniei la București, baronul von Killinger și ministrului Clodius, misiunea ce avea.

După ce aranjează cu aceștia modalitatea mutării și a transportului, prefectul poliției trece în hallul legației, unde dă ordinele necesare, în timp ce baronul von Killinger, în stare de enervare și surescitare evidentă, trece într-o cameră alăturată; de unde imediat se aud două focuri de revolver.

Prefectul poliției împreună cu însoțitorii săi, rezezându-se spre acea cameră, unde se auziseră detunăturile de armă, găsesc cadavrele lui von Killinger și al secretarei sale Hella Petersen, întinse la pământ și într-un lac de sânge, iar lângă fiecare cadavru câte un revolver: lângă cadavru lui Killinger era un revolver cu butoi, calibru 9 mm și lângă cadavru secretarei Hella Petersen, un revolver Browning calibru 7,65 mm; în cameră era totul în ordine și nici o altă persoană străind.

Făcându-se percheziția cadavruului lui von Killinger, pe lângă altele obiecte s-a găsit asupra lui un pachetel cu un praf medicinal, care dat la analiză s-a constatat că este nitrat de stricnind.

Din cele de mai sus rezultă că moartea lui von Killinger și a secretarei sale Hella Petersen este datorită unei sinucideri.

Documentul citat, cercetat în arhivele românești, și care, după câte știm, devine acum public pentru prima oară, permite stabilirea exactă a circumstanțelor celor petrecute la Legația germană din București în zilele imediat următoare istoricului act de la 23 August 1944.

Deruta stîrnită în rindurile conducerii naziste poate fi măsurată și prin faptul că în timp ce știrea „loviturii de trăznet” de la București străbătuse toate meridianele, abia în după-amiaza zilei de 24 august 1944 o emisiune din Berlin a anunțat că I. Antonescu a fost „înlocuit” și că s-a format un nou guvern care va continua lupta alături de Reich. În realitate, nu numai că un asemenea „guvern” nu exista nici măcar formal, dar anonimatul asupra compoziției lui semnală, din primul moment, dificultățile de a-i da o fațadă de respectabilitate, pentru care banda lui H. Sima, aflată la îndemînă, nu era considerată, nici la Rastenburg și nici la Berlin, corespunzătoare.

Cum Legația germană la București era blocată și se evaporaseră speranțele în acțiunea generalului A. Gerstenberg (dejucată de forțele românești) la Berlin s-a decis trimiterea unor „consilieri politici” la comandamentul Grupului german de armate „Ucraina de Sud”, care să alcătuiască inexistentul guvern. Alegerea a căzut asupra a doi diplomați, considerați buni cunosători ai României: baronul von Mirbach și Karl Werkmeister. El urmau să acționeze împreună cu generalul S.S. Arthur Phleps, originar din România și care răspundea de toate problemele de poliție germană în Transilvania. Von Mirbach, directorul de cabinet al secretarului de stat la Ministerul de externe, Steengracht, fusese ani de zile o persoană importantă la Legația germane din București, unde deținea și funcția de consul general. Werkmeister, de asemenea, familiarizat cu problemele românești, își avea postul la Budapesta, unde fusese numit în decembrie 1941, prim secretar al Legației germane.

Misiunea Werkmeister-Mirbach a ajuns la comandamentul Grupului german de armate „Ucraina de Sud”, cînd acesta, în urma dezastrului suferit în partea de răsărit a României, se retrăsese în zona Clujului. S-a putut constata că „nu se poate conta pe o recucerire de către trupele germane a teritoriului român”. Pe baza informațiilor culese, Mirbach a ajuns la concluzia că nu exista „nici o personalitate română proeminentă care să fi căutat să ni se alăture”. Într-un raport trimis lui Ribbentrop la 30 august, se atrăgea atenția că „nu se poate conta pe constituirea unui asemenea guvern”, ca cel dorit la Berlin, și că „nu vîd nici un punct de plecare pentru îndeplinirea sarcinii primite”. La 4 septembrie, Werkmeister revine și, deoarece „nu vîd nici o posibilitate de a face propuneri pentru un guvern național român favorabil... Mirbach și eu tragem concluzia că în momentul de față lipsesc premisele pentru o activitate rodnică și utilă a noastră la Grupul de armate «Ucraina de Sud»”.

Astfel, încercarea diplomației naziste de a crea o periculoasă diversivune s-a încheiat printr-un crah total în fața dirzei angajări a întregului popor român în războiul antihitlerist.

Referatul Poliției judiciare militare române oferă posibilitatea elucidării unor noi aspecte în legătură cu zilele dramatice în care, prin propria luptă, România a redevenit stăpînă pe destinul ei. După 240 zile de la dispariția lui Killinger, registrul de stare civilă al Istoriei avea să înregistreze sinuciderea lui Hitler, împreună cu Eva Braun, în bunkerul de sub Cancellaria Reichului din Berlin, la 30 aprilie 1945. Într-un fel, sinuciderea lui Killinger, omul de încredere al dictatorului nazist la București, a fost și preludiul căii pe care au urmat-o Himmler, Göbbels și Göring.

Proconsulul imperiului nazist

24 ianuarie 1941 a căzut într-o vineri. Era o zi geroasă și Bucureștii, aflați sub regimul stării de asediu, purtînd încă urmele sîngeroase ale rebeliunii legionare, tocmai înfrîntă de armată, păreau pustii. La ora nouă dimineața, în gara Mogoșoia, cu un tren special, sosea noul ministru plenipotențiar al Germaniei în România, baronul Manfred von Killinger. Relatarea de presă pretindea, ulterior, că venea de la Bratislava, unde, într-adevăr fusese oficial, din iulie 1940, ministrul

Reichului, în fapt un veritabil proconsul¹ nazist pentru Slovacia. La amiază, deși scrisorile de acreditare avea să le prezinte abia la 3 februarie, însoțit de W. Fabricius, care, după aproape cinci ani, își încheia misiunea la București, von Killinger descindea la Președinția Consiliului de Miniștri pentru o întrevvedere cu generalul I. Antonescu. Purtător al unor instrucțiuni categorice de la Hitler de a-l sprijini „pe generalul Antonescu cu toate mijloacele aflate la dispoziția sa”, Killinger îi comunica, totodată, că avea mandatul

¹ Proconsul: Imputernicitul Romei antice pentru conducerea unei provincii — n.r.

de a-l „reconcilia cu Legiunea”. Pentru public, deocamdată, importantă era proiectarea sprinului dat generalului și acestui scop i-a servit fotografia, larg difuzată de presa de a doua zi, înfățișându-l pe Antonescu încadrat de cei doi miniștri plenipotențiar germani. Și tot consumului public i-a fost destinată și declarația adresată lui Killinger de către adjunctul șefului secției partidului nazist în România, Langenecker: „Führerul v-a trimis pe dv. aici ca unul dintre cei mai vechi și consacrați combatanți ai săi”.

Hotărârea de a se proceda la schimbarea titularului Legației germane din București a fost precipitată de răbufnirea publică a conflictului dintre I. Antonescu și H. Sima, după valul de asasinat legionare de la sfârșitul lunii noiembrie 1940, care ascuțiseră criza politică din România. Ea a survenit imediat după vizita la București (la sfârșitul lui noiembrie și începutul lui decembrie) a fostului șef al „Tineretului hitlerist” și gauleiter al Vienei, Baldur von Schirach și a conducătorului Organizației pentru germanii din străinătate și secretar de stat în Ministerul de externe, E. Bohle. Deși între virfurile ierarhiei de la Berlin a existat unanimitate în privința desemnării în postul de la București a unui nazist cu vechi state de serviciu, au apărut deosebiri de păreri asupra persoanei căreia să-i revină și misiunea de a „stinge” conflictul dintre I. Antonescu și H. Sima. Ministrul de externe, Joachim von Ribbentrop, opina în favoarea lui H. Neubacher¹, aflat, oricum, în România și dispunând de o bună cunoaștere a situației și de vaste legături. Au prevalat însă insistențele lui M. Borman, șeful Cămarilor lui Hitler, și ale lui E. Bohle, pentru trimiterea lui Killinger.

La 14 decembrie, a doua zi după ce Hitler ordonase pregătirea *Operației Marița* în vederea ocupării Greciei și cu patru zile înaintea semnării directivei pentru *Operația Barbarossa* (atacarea U.R.S.S.), chiar în ajunul anunțării confidențiale că în România vor sosi noi unități militare germane (ca „rezultat al situației din Balcani, îndeosebi pentru protejarea regiunii petrolifere”), I. Antonescu a fost încunoscînt de Manfred von Killinger va prelua șefia Legației germane din București. Inițial, I. Antonescu, care nu era la curent cu deciziile militare luate la Berlin și nici că în următoarele săptămâni peste o jumătate de milion de soldați ai Wehrmachtului aveau să staționeze sau să tranziteze prin România, a interpretat numirea lui Killinger drept o înclinare a balanței în favoarea lui H. Sima.

Născut în 1886, ajuns ofițer de marină și căpitan, comandant de torpilor în timpul primului război mondial, călătorește în care a participat la bătălia navală de la Skaagerak (31 mai-1 iunie 1916), Killinger își câștigase notorietate prin activitatea pucistă împotriva Republicii de la Weimar, despre care se lăudase în cartea sa *Ernstes und Heiteres aus dem Putschleben* („Fapte” serioase și vesele dintr-o viață de pucist). Existau chiar bănueli că ar

fi făcut parte dintre organizatorii asasinării, în august 1921, a lui Mathias Erzberger, politician catolic, adept al armistițiului cu Aliații în primul război mondial și a ministrului de externe Walther Rathenau, împușcat la 24 iunie 1922.

Încă în deceniul trei a jucat un rol important în organizarea „Batalioanelor de asalt” — S.A., ale partidului nazist, al cărui membru a și devenit din 1928. După instalarea lui Hitler la putere, Killinger — avînd rangul de Obergeruppenführer (general-locotenent) S.A., uniformă cu care s-a identificat pentru tot restul vieții — a fost numit comisar al Reichului pentru Saxonia și, ulterior, șeful guvernului saxon. După dizolvarea guvernelor provinciale, a trecut în diplomație, primul post fiind acela de consul general la San Francisco. Rechemat la Berlin, a devenit „însărcinat special” pentru Balcani, ocupîndu-se și de probleme românești și avînd, în 26 și 27 iunie 1940, întreveneri la București cu șeful Serviciului Secret Român, M. Moruzov, E. Urdăreanu, ministrul Palatului și cu regele Carol². În iarna anterioară, el mai fusese la București, și dat fiind caracterul ascuns al misiunii sale, pentru comunicările cu Berlinul, fusese instalat un emițător radio secret în custodia reprezentanților S.D. (Serviciul de Siguranță al S.S. cu funcții și de spionaj extern) la București.

Pentru a risipi aprehensiunile lui I. Antonescu în legătură cu numirea lui Killinger, Hitler i-a scris personal, la 12 ianuarie 1941, recomandîndu-l pe noul ministru la București ca pe „unul dintre cei mai vechi camarazi ai mei”, care „dacă o doriți, să vă fie, de asemenea, sfătuitor” și „vă va sta întotdeauna la dispoziție ca fidel și loial intermediar”.

1 sau 2 septembrie?

Seara lui 23 august 1944 l-a surprins pe Killinger la o vilă pe care o avea la dispoziția sa în apropiere de București, de unde a fost chemat de urgență la legație, în legătură cu informația, în acel moment încă neconfirmată, a arestării lui Ion Antonescu și Mihai Antonescu³. Date cu privire la poziția lui Killinger și situația de la Legația germană în zilele următoare declanșării insurecției române au fost puse în circulație, încă din 1954 devenind o sursă larg citată, prin cartea istoricului vest-german A. Hillgruber (*Hitler, König Karol und Marschall Antonescu 1938-1944*), reeditată în 1965, cu unele revizurii. Deși încă în 1957, generalul de corp de armată E. Hansen, fostul șef al misiunii armatei de uscat germane în România, i-a remis lui Hillgruber observațiile sale asupra edi-

¹ Episodul a fost prezentat pe larg de Haralamb Zinca în lucrarea *Și a fost ora „H”*, din care *Magazin istoric*, nr. 8/1971 a publicat ample extrase.

BIMILENARUL DRUM ÎN TIMP AL GENEVEI

LEON SĂRĂȚEANU

Dacă un statistician ar calcula frecvența numelor de orașe în paginile de politică internațională ale presei mondiale, Geneva s-ar situa, fără nici o îndoială, pe unul din primele locuri. Este orașul conferințelor pentru dezarmare, al reuniunilor la nivel înalt sau la nivel ministerial cu repercusiuni de mare importanță pentru întreaga umanitate; locul contactelor diplomatice — publice sau secrete — în probleme dintre cele mai complexe și mai delicate. Geneva adăpostește cel mai mare număr de organisme internaționale permanente. O serie de palate, înălțate în mijlocul superbului parc al Arianei, ce coboară pînă pe malul Lemanolui, deschizînd în zare perspectiva maiestuoasă a Alpilor Savoiei dominați de piscurile suverane ale Mont Blancului, găzduiesc cartierul general pentru Europa al

În imagine: „Monumentul Reformei” (Guillaume Farel și Jean Calvin — al doilea și al treilea, de la stînga la dreapta), pe fundalul imaginii Genevei secolului XVII (litografie de epocă).

Organizației Națiunilor Unite. Aici — între cele două războaie mondiale — a fost sediul Ligii Națiunilor¹. Tot în acest oraș se mai află centrala Crucii roșii internaționale (organism fondat de genevezul Henri Dunant, sufletul și inițiatorul Convenției de la Geneva, din 22 august 1865), Biroul internațional al muncii, Uniunea interparlamentară etc. Dar, înainte de a deveni un tărîm al cooperării, de a înălța așezăminte ale omeniei, Geneva a parcurs un drum lung în timp, drum care nu a ferit-o de încercări grele și chiar de momente singeroase.

¹Însăși ideea unui organism al reglementării pașnice a conflictelor și al cooperării între state a rodit — pare-se —, pentru prima dată, în mintea unui fiu al acestui oraș. În suburbia Cologny, un mic mausoleu alb, străjuit de stejari seculari, păstrează rămășițele lui Jean-Jacques de Sellon, care, în anul 1820, a întemeiat o societate internațională a păcii.

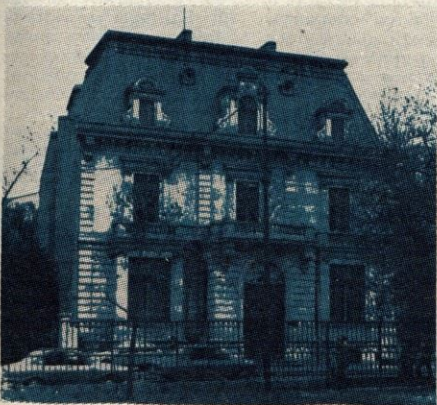
„Din raportul medico-legal întocmit în cauză de medicul legist prof. dr. Teodor Vasiliu, reiese că, în speță, după aspectul și situația rănilor cadavrelor totuși pledează pentru o sinucidere».

În fine, făcându-se de către autoritățile sovietice, în prezența medicului legist dr. Vasiliu, autopsia cadavrelor, s-a constatat în mod definitiv că moartea lui von Killinger și a secretarei sale Hella Petersen, trebuie atribuită unei sinucideri (a se vedea declarația dr. Vasiliu).

Dar dovada că la mijloc nu este decât o simplă sinucidere se întregeste cu faptul că asupra lui von Killinger a fost găsită, cu ocazia percheziției ce i s-a făcut, o otrăvă puternică — nitrat de stricnină — ceea ce denotă încă odată că numitul nutrea în orice caz ideea unei sinucideri prin otrăvire, în cazul în care nu ar fi putut avea armă la dispoziție.

Concluziuni.

Intrucât din cercetările făcute rezultă cu siguranță că moartea lui Manfred von Killinger,

Clădirea de pe Calea Victoriei în care a funcționat Legația celui de-al III-lea Reich la București. Aici s-a sinucis baronul Manfred von Killinger

fostul ministru al Germaniei la București și a secretarei sale Hella Petersen se datorește unei sinucideri, în lipsă de orice altă bănuială opini-
niet pentru închiderea dosarului.

Procuror militar,
căpitan rezervă

(ss) Moisianu N^o.

Baronul e complet zdrobit

Cînd în jurul orei 20.00 (23 august 1944) Killinger a sosit în clădirea de pe Calea Victoriei 176, atmosfera de la legație o amnătea pe aceea de pe un vas în derivă. Erau prezenți acolo generalul de corp de armată E. Hansen, amiralul W. Tillessen, șeful misiunii marinei militare germane, generalul locotenent A. Gerstenberg, șeful misiunii aeronautice,

comandant al aviației și al apărării antiaeriene germane a regiunii petrolifere din România, consilierul G. Stelzer, generalul K. Spalcke, atașatul militar. Aceștia l-au pus la curent cu datele privind arestarea lui I. Antonescu. Killinger, după cum își reamintește generalul E. Hansen, „a informat telefonic pe un domn de la Ministerul de externe, probabil dl. von Steengracht¹, despre evenimentele din București. Domnul a promis să-i comunice imediat lui Hitler și apoi să ne transmită indicațiile corespunzătoare“. Într-adevăr, în scurt timp, lui Hitler i-a parvenit, telefonic, la cartierul său general de la Rastenburg (Vizuină lupului), lapidara comunicare². Dar, chiar înainte de a primi instrucțiuni, Killinger s-a decis să încerce să clarifice situația. Însoțit de consilierul G. Stelzer, el s-a prezentat la Palatul regal. Conținutul convorbirii nu poate fi restabilit cu precizie, relatările care continuă să circule în istoriografie bazuindu-se fie pe interpretări ale celor comunicate de Killinger la reîntoarcerea la legație, a întăriturii sale și Comandamentului Grupului german de armate „Ucraina de Sud“ de la Sîlnic Moldova, fie pe lucrări memorialistice întocmite la mulți ani după eveniment. Analiza relatărilor atribuite lui Killinger dezvăluie numeroase contradicții și trecerea peste fapte, care în acele ore deveniseră publice³. Pentru fostul adjutant regal,

¹ Gustav Adolf baron Steengracht von Moyland, secretar de stat în Ministerul de externe al Germaniei.

² Vezi Magazin istoric, nr. 8/1983, pp. 4-6.

³ A se vedea în 23 August 1944. Documente, 1944, vol. II (Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984); comunicarea telefonică a generalului Spalcke către Secția Atașati ai Armatei de uscat din 23 august, ora 23.30 (doc. 678); extrasul din Jurnalul de război al Grupului de armate „Ucraina de Sud“ pentru zilele de 23 și 24 august (doc. 682); raportul consulului general H. Klugkist privind evenimentele din București pînă la 25 august 1944 (doc. 804). Este de precizat că în ce privește primele două documente ele consemnează sumar relatarea lui Killinger, la peste o oră după radiodifuzarea proclamației șefului statului român (ora 22.20) în care se anunța „voința hotărîtă a țării de a face pacea cu Națiunile Unite“ și decizia ca „alături de armatele aliate și cu ajutorul lor, mobilizînd toate forțele națiunii, vom trece hotărîrea impusă prin actul nedrept de la Viena pentru a elibera pămîntul Transilvaniei noastre de sub ocupația străină“. În ce privește raportul lui Klugkist, el a fost transmis la Berlin din Budapesta, la 30 august 1944.

Tandem de tristă amintire: Herman Neubacher (primul de la stînga spre dreapta) și baronul Manfred von Killinger (ultimul din dreapta) surprinși de fotografi în timpul unei recepții la Legația Germaniei din București

colnelul Emilian Ionescu „nu trecuse mult după ora 20.00”, când la „intrarea dinspre aripa Crețulescu” s-au prezentat Killinger și Stelzer. El a cerut ca „Antonescu să fie imediat eliberat”. Când i s-a precizat „că această cerere nu poate fi satisfăcută” și că trupele germane „să părăsească România”, Killinger a spus: „Voi transforma România într-o baie de sînge”¹. Klugkist confirmă în raportul său: „Plenipotențiarul [Killinger] a făcut regelui violente reproșuri și a declarat că Germania nu poate accepta o schimbare a politicii externe românești”. La rîndul său, E. Hansen arată că, la scurt timp, „a avut loc conversația dintre Stelzer și Niculescu-Buzești”. La dorința celui din urmă pentru a declara ruperea relațiilor [diplomatice]. Trebuie adăugat că dl. Stelzer a comunicat că ministrul de externe se plînsese deja de „ostilitățile” deschise de germani mai ales la Băneasa². Între timp, sediul Legației germane fusese înconjurat de trupe române. Această acțiune era conformă planului insurrecțional, care și-a găsit corespondentul în Ordinul de operații al Comandamentului Militar al Capitalei din 23 august 1944 și în care legația era trecută între obiectivele din urgența a doua, cele din urgența întâia urmînd a fi blocate inițial prin foc și, ulterior, cucerite succesiv³. În clădirea și grădina legației, al cărei regim de extraterritorialitate a fost respectat pînă la 2 septembrie, s-au adunat, conform unor surse germane, 5-600 persoane, inclusiv militari. „Starea de spirit la legație era extrem de pesimistă” — consemna raportul agentului german transmis din Budapesta la 14 septembrie. Iar prințul Albrecht von Hohenzollern⁴ din misiunea militară germană a armatei de uscat își amintea că la legație „domnea o atmosferă apăsătoare”.

Memoriile generalului H. Friessner, comandantul Grupului de armate german „Ucraina de Sud”, ale generalului H. Kissel, ale lui H. Neubacher, însemnările generalului E. Hansen și ale altor reprezentanți ai oficialității germane la București și unele lucrări istoriografice de peste hotare tind, în grade diferite, să-l indice pe Killinger ca unul dintre principalii „țapi ispășitori” ai catastrofei naziste în România. I se reproșează, în special, că „n-a reușit să prevadă direcția spre care se îndrepta România”, că nesocotea avertismentele ce-i parveneau, calificîndu-le drept „aiureli” sau „povești balcanice”, că nu ar fi de conceput ca I. Antonescu să nu rămînă „stăpîn pe situație”.

Între sursele descriind un portret al lui Killinger se cunoaște aprecierea lui Neubaucher că era un „primitiv”. Din jurnalul fostului diplomat german Ulrich von Hassell, executat în 1944 pentru participarea la complotul împotriva lui Hitler, jurnal publicat în 1964 nu rezultă o părere prea diferită. Von Hassell, care în toamna 1941 și primăvara 1942 a călătorit în România ca membru al conducerii lui Mitteleuropäischen Wirtschaftstag, se declara „îngrozit de acest major brutal, lipsit de cultură și superficial”, cum îl caracteriza pe Killinger și reda părerea ministrului că cel mai bun lucru ar fi „să se dea foc Bucureștiului”. În opinia publică românească a produs o imensă satisfacție apariția pamfletului lui Tudor Arghezi *Baroane* (*Informația zilei*, 30 septembrie 1943)⁵, în care era lesne de recunoscut Manfred von Killinger, ceea ce a dat naștere unui incident diplomatic, urmat de internarea marelui scriitor în lagărul de la Tg. Jiu.

Referatul procurorului N. Moisianu, printre alte fapte inedite, aduce și o precizare demnă de a fi luată în considerație în evaluarea comportării lui Killinger în ultima perioadă a vieții: ministrul german purta asupra sa o puternică otrăvă. Aceasta sugerează că von Killinger era tot mai conștient de eșecul misiunii sale în România, de nesiguranta situației sale. Rapoarte ale lui von Killinger, aflate în arhive, trădează încă din primăvara anului 1944 neliniștea sa crescîndă în fața înfrîngerilor germane pe front, a perspectivei desprinderii României de Axă, „ceea ce va avea ca urmare, probabil, căderea Bulgariei și intrarea [în război] a Turciei”, iar „pierderea regiunii petrolifere ar însemna o catastrofă pentru Germania în ducerea mai departe a războiului”. În noaptea de 23 spre 24 august, generalului Werner Kreipe, șeful de stat major al aviației germane, Killinger, cu care avusese o convorbire telefonică, îi apărea „complet zdrobit”.

Trupele române s-au bătut cu un curaj magnific

Există unele indicii, care sugerează că von Killinger, căruia nu i se poate trece cu vederea îndelungata experiență, a evaluat corect semnificația revoluției române și caracterul ei ireversibil, ceea ce a contribuit fără îndoială și la decizia privind deznădămintul său personal. Când în urma comunicării lui Killinger la Ministerul de externe german, generalului E. Hansen i s-a transmis din partea lui Hitler, prin Înaltul Comandament al Wehrmachtului (O.K.W.), ordinul de a „înăbuși imediat puciul” și de a instala „un general pro-german ca șef al unui guvern”, legația a avut loc o consfățuire. În însemnările sale, E. Hansen arată că a considerat acest ordin „curată nebulie”. Din aceeași

(Continuare în p. 62)

¹ General-colonel (r) Emilian Ionescu, *Contemporan cu veacul douăzeci*, Ed. Militară, 1983, pp. 153-154.

² Ministrul de externe în noul guvern condus de generalul C. Sănătescu.

³ Vezi Documente privind istoria militară a poporului român, 23-31 august 1944 (în continuare D.I.M.P.R.), vol. 1, Ed. Militară, 1977, doc. 12.

⁴ Unchi al regelui Mihai, a cărui prezență se explica, în concepția generalului E. Hansen, „pentru a putea utiliza, dacă era cazul, influența lui pe lângă rege”.

⁵ Magazin istoric, nr. 2/1967.

BIMILENARUL DRUM ÎN TIMP AL GENEVEI

LEON SĂRĂȚEANU

Dacă un statistician ar calcula frecvența numelor de orașe în paginile de politică internațională ale presei mondiale, Geneva s-ar situa, fără nici o îndoială, pe unul din primele locuri. Este orașul conferințelor pentru dezarmare, al reuniunilor la nivel înalt sau la nivel ministerial cu repercusiuni de mare importanță pentru întreaga umanitate; locul contactelor diplomatice — publice sau secrete — în probleme dintre cele mai complexe și mai delicate. Geneva adăpostește cel mai mare număr de organisme internaționale permanente. O serie de palate, înălțate în mijlocul superbului parc al Arianei, ce coboară pînă pe malul Lemanolui, deschizînd în zare perspectiva maestuoasă a Alpiilor Savoiei dominați de piscurile suverane ale Mont Blancului, găzduiesc cartierul general pentru Europa al

Organizației Națiunilor Unite. Aici — între cele două războaie mondiale — a fost sediul Ligii Națiunilor¹. Tot în acest oraș se mai află centrala Crucii roșii internaționale (organism fondat de genevezul Henri Dunant, sufletul și inițiatorul Convenției de la Geneva, din 22 august 1865), Biroul internațional al muncii, Uniunea interparlamentară etc. Dar, înainte de a deveni un tărîm al cooperării, de a înălța așezăminte ale omeniei, Geneva a parcurs un drum lung în timp, drum care nu a ferit-o de încercări grele și chiar de momente singuroase.

În imagine: „Monumentul Reformei” (Guillaume Farel și Jean Calvin — al doilea și al treilea, de la stînga la dreapta), pe fundalul imaginii Genevei secolului XVII (litografie, de epocă).

¹ Însăși ideea unui organism al reglementării pașnice a conflictelor și al cooperării între state a rodit — pare-se —, pentru prima dată, în mintea unui fiu al acestui oraș. În suburbia Cologny, un mic mausoleu alb, străjuit de stejari seculari, păstrează rămășițele lui Jean-Jacques de Sellon, care, în anul 1820, a întemeiat o societate internațională a păcii.

Stăpînii se schimbă

Cînd Cezar a vrut să-i împiedice pe helveți — populație de neam celtic, așezată, de pe la mijlocul secolului I î.e.n. la poalele Alpiilor — să se instaleze pe valea Rhodanului (Ronul de azi), el a ales locul Genevei pentru a tăia acolo podul peste fluviu și în fața acestei populații, încă independente, a ridicat un zid de apărare. Evenimentul este notabil căci, cu același prilej, Cezar făcea, în lucrarea *De bello Gallico*, prima mențiune din istorie despre existența Genevei, definită de el drept „cea mai septentrională așezare a alobrogilor”¹. De altfel, denumirea de Geneva nu a apărut decît în evul mediu, vechiul ei nume fiind de *Colonia Allobrogum*. Helveții aveau să fie opriți din înaintarea lor, apoi supuși unei „pax romana”. Geneva devenea, la rîndul ei, cetate romană, cea mai importantă așezare de pe Ron, centru comercial și centru strategic de prim ordin. Stăvilind migrația helveților, legiunile romane au transformat-o într-un pînten îndreptat spre podișul dinspre răsărit. Stăpîn pe bastionul genevez, Cezar a putut concepe marea aventură a cuceririi văii Ronului și a semetelor culmi alpestre. Sus, pe colina care străjuia apa Ronului și lacul Lemane, *Colonia Allobrogum* și-a întărit reduta. Transformată din post de frontieră în oraș-popolas în drumul neguțătorilor ce practicau schimburi tot mai prospere între Galia și cetățile nordului italian, ea și-a extins limita cuîntințelor construite de cetățeni dincolo de incinta fortificației. Era un semn de prosperitate, adusă de dispunerea așezării la răscruce de drumuri europene.

Prosperitate vremelnică însă, deoarece timpurile sînt schimbătoare și drumurile devin nesigure. Încă din cel de-al treilea secol al erei noastre, odată cu invazia triburilor germanice ale alamanilor, Ge-

neva revine în interiorul zidurilor cetății de pe colina cu pereți abrupti, mai ușor de apărat.

O sută de ani mai tîrziu, devenită creștină și sediu episcopal (din 381), Geneva, menționată spre anul 400 ca *civitas*, trebuie să privească iar cu îngrijorare spre nord. De acolo vine o nouă primejdie: cea a burgunzilor, o altă populație germanică, din grupa ostrogoților. În jurul anului 443, aceștia reușesc să ocupe cetatea și să-și instaleze acolo capitala, pe care regele Gondobad o fortifică în anul 500. Dar dominația burgunzilor ține puțin, căci, în anul 534, ei sînt alungați de regii merovingieni, prima dinastie a statului franc. Sînt secole de împilare, de sărăcie, de lipsă a perspectivelor generate de toată această succesiune de invazii. Stăpînii își instaurează puterea prin distrugeri și măceluri. Anexată imperiului francilor, cetatea face parte din statul lui Carol cel Mare (768-814), după fărîmițarea căruia este alipită, începînd din 888, la cel de-al doilea regat burgund.

În sec. XI (1032), întreaga zonă a Elveției occidentale de azi intră în componența Imperiului romano-german. Geneva devine „oraș imperial”. Dar această suzeranitate se dovedește mai mult teoretică decît practică. Împăratul este departe, iar căile de comunicație precare. În schimb, episcopii, stăpînii de la fața locului, înțeleg să-și exercite autoritatea fără menajamente. Pentru acești stăpîni locali, problema primordială a fost, vreme de secole, aceea de a se opune pretențiilor unor vecini feudali, hrăpăreți și agresivi: conții din jurul Genevei și — mai ales — ducii de Savoia. În virtutea unor drepturi ereditare, aceștia se declaraseră independenți de regii Burgundiei, care, la rîndul lor, i-au susținut pe episcopi, iar împărații germani au urmat aceeași politică. În 1162, Frederic Barbarossa i-a conferit episcopului Genevei titlul de prinț al Sfîntului imperiu. Rivalitatea dintre conți și episcopi a durat secole de-a rîndul, în ciuda unui acord încheiat în 1124, prin care

contele fusese constrîns să se recunoască vasal al episcopului. Ultima tentativă a ducilor de Savoia de a invade orașul, tentativă rămasă în istorie sub denumirea de „Escaladă”, a fost respinsă în 1602.

Nesfîrșitele lupte cu agresiivii vecini din Savoia au avut însă și o parte pozitivă. Cei mai luminați dintre episcopi au înțeles că, pentru a-și asigura adeziunea și sprijinul maselor, fără de care n-ar fi putut ține piept inamicului, trebuiau să facă unele concesii celor mulți, nemulțumiți. Acești episcopi n-au uitat că în 1285, de pildă, cetățenii revoltați se aliașeră cu contele de Savoia Amedeo V, care a ocupat castelul episcopal. Iată de ce, în 1384, episcopul Amedeo Fabri acordă surtucarilor — artizani și neguțători — primele libertăți și drepturi cetățenești. De vreme îndelungată, populația Genevei primea cu jînd spre alte cetăți, unde breslele cîștigaseră o serie de drepturi. Pe de altă parte, în jur, sufla un molipsitor vînt de libertate și neatințare.

Încă în urmă cu aproape o sută de ani, mai precis la 1 august 1291, în zona centrală a teritoriului helvetic, țărani crescători de vite și forestieri din trei regiuni, și anume Uri, Schwytz și Nidwald — așa numitele „Waldstätten”, adică „Țările pădurii” — încheiaseră un pact de apărare și sprijin mutual². Era forma pe care acești oameni, care își exploatau în comun pășunile alpine și pădurile, o găsiseră pentru a se apăra de puterea habsburgică³ ce punea încasatori să le impună împovărate dîjme și să le știrbească autonomia moștenită din străbuni. Semnatarii pactului se legau să sară fiecare în apărarea celui alt, contra oricui ar fi comis vreun act de violență, vreo nedreptate sau vreo faptă ofensatoare. Ei se angajau să nu admită pe pămînturile lor nici un „incasator de dîjme străin”. Ideea de

¹ *Magazin istoric*, nr. 8/1981.

² Populație celtă din Gallia transalpină, ale cărei principale orașe erau *Cularo* (Grenoble), *Vienne* (Vienne), oraș în departamentul francez cu același nume, *Geneva* (Geneva).

³ Castelul strămoșesc al Habsburgilor se afla în actualul canton elvețian Aargau. Acolo s-a născut, în 1218, și adevăratul fondator al dinastiei, Rudolf I, care avea să urce pe tronul Imperiului romano-german.

a încheia „pe veci” tratatul pare a indica la semnătura conștiința că puneau piatra de temelie a unui edificiu politic, bazat pe neatrănarea, libertatea și drepturile egale ale tuturor locuitorilor, edificiu care avea să exercite o mare putere de atracție în toate zonele helveticе și să-i dovedească perenitatea în timp. Treptat, regiune după regiune avea să se alăture celor trei prime cantoane reunite, făcând să se nască poliglota confederație și statornicind ziua de 1 august ca sărbătoare națională a tuturor elvețienilor.

Geneva nu putea să rămână insensibilă la acest suflu al descătușării. Refăcută economiceste, ea vibrează la toate impulsurile transformatoare ale lumii helveticе. Burghezia ei este în ascensiune. Încă de la sfârșitul sec. XII, târgurile de mostre genezeze încep să se bucure de o faimă ce va dura sute de ani. În secolul XV, orașul este unul dintre centrele comerciale cele mai importante ale Europei, contribuind în mare parte la schimburile dintre nordul și sudul continentului. Fribourg și Berna (care va acorda, de altfel, și ajutor militar Genevei în lupta contra ducilor de Savoia) își aveau aici instalate comptuare comerciale prospere.

Al 22-lea canton

Secolul XVI înseamnă însă pentru Geneva începutul unei lungi perioade de eclipsă. Trădată de ultimii episcopi înfundați casei de Savoia, intrată în conflict cu Fribourgul, cuprinsă de marasm economic, din cauza schimbării axei comerciale a lumii la Atlantic, în urma descoperirilor geografice, Geneva își pierde privilegiile de metropolă comercială, lăsându-și locuitorii în sărăcie și dezorientare. În acest moment apare în oraș un personaj care avea să-i marcheze destinul. Se numea Jean Calvin și se născuse, în 1509, la Noyon, în Picardia. Nemulțumit de reforma lui Luther,

pe care o socotea incompletă și mai ales inoperantă pentru țara sa, Franța, începuse să cuture așezările cu numele schimbat în Jean Calvin, predicându-și noua confesiune. Intrat în conflict cu autoritățile ecleziastice din Paris, care nu-i puteau ierta tendințele reformatoare, și-a căutat salvarea părăsind Franța. Primul popas l-a făcut la Basel, unde a publicat, la 1536, cea dintâi ediție a principalei sale lucrări, *Instituția creștină*, în care și-a expus păreriile și a proclamat noua confesiune concepută de el. Nu a zăbovit mult la Basel, ci și-a reluat peregrinările, apărând la Ferrara, în Italia, revenind pentru scurt timp acasă, la Noyon, și luând apoi iar toaiaul pribegiei. Vrînd să se reîntoarcă la Basel, în drum a poposit la Geneva. Era în septembrie 1536 și — după propria-i mărturisire — în intenția sa era să nu petreacă printre genezezi mai mult de... o noapte. Istoria a vrut însă altfel. „Noaptea de popas” s-a transformat în aproape treizeci de ani... Căci în cetatea mîndră de trecutul ei, cu un consiliu suveran, alcătuit de o burghezie care căuta activ să iasă din impasul economic al momentului, dar care, pe plan spiritual, se arăta dezorientată, Calvin a găsit un admirator fervent și neobosit: Farel, locuitor cu influență și bun cunosător al concetățenilor săi. Acest Farel l-a convins pe predicator să rămînă în oraș, în timp ce tot el a convins consiliul cetății să acorde străinului dreptul de a preda cursuri teologice. La început, Geneva a reacționat violent împotriva severelor prescripții calviniste, în care intuia pericolul pierderii libertăților. După nici doi ani de activitate, Calvin a fost nevoit să-și interzică cursurile și să părăsească precipitat orașul. Dar, în 1541, perseverentul Farel a obținut decizia de rechemare a predicatorului și acesta a revenit triumfător, salutat de credincioșii pe care și-i formase. El a redactat *Ordonanșele ecleziastice*, o adevărată cartă a noii republici teocrate absolutiste pe care a întemeiat-o și pe baza căreia „libertinii genezezi” trebuiau

trecuți prin foc și spadă la „dreapta credință”, iar ereticii trebuiau „purificați” prin rug sau tăierea capului.

Calvin a devenit nu numai șeful noii religii, dar și conducătorul regimului absolutist al republicii teocratice genezeze, care a dăinuit pînă în 1564, anul morții sale. De atunci, peste orașul în care răsunaseră cîndva voioșia și dragostea de a trăi, s-a coborît, ca un giulgiu mortuar, o existență cenușie și încruntată. Femeile prinse cu cel mai inofensiv artifiiciu de cochetărie — o floare în păr, o rochie deschisă la culoare — deveneau „slujitoare ale diavolului”. Cîntecul și dansul trebuiau să se exileze. Bigotismul și fanatismul religios își afirmau atotputernicia. Geneva, devenită metropolă calvinismului, înlocuia vechea ei faimă de oraș liber al negoțului cu trista celebritate de centru al tiraniei inchizitoriale. Aici a fost tăiat capul lui Jacques Gruet, pentru vina de „a fi scris texte nepioase, versuri libertine și de a fi nelit la nerespectarea ordonanțelor ecleziastice”; francezul Michel Servet, trecător prin Geneva, a fost arestat și ars pe rug în 1553, deoarece „a atacat misterul sfîntei treimi”; Jérôme Bolsec a fost judecat pentru divergențele cu Calvin pe tema „predestinării”.

Instaurarea de către reformator a republicii calviniste a întîrziat cu două sute de ani intrarea Genevei în Confederația helvetică. Sumbra atmosferă a „orașului-biserică” a persistat mult după moartea lui Calvin, făcîndu-l pe Balzac să deplorie „în acest trist oraș numit Geneva... moravurile austere, îngrozitor de jalnice... care au precedat puritanismul englez”.

Poate că singurul bine pe care republica lui Calvin l-a făcut cu adevărat Genevei a fost acela de a acorda adăpost unora dintre protestanții francezi, care — atîția cîți au supraviețuit masacrului din „Noaptea Sfîntului Bartolomeu”² — luaseră calea bejeniei. Mestieri artizani de primă mînă, acești hughenoti au transformat Geneva în leagăn

¹ „Magazin istoric”, nr. 2/1976, 11/1983; 3/1973.

al ceasornicăriei, întemeind o industrie ce s-a extins apoi și în alte centre și făcând ca îndemnarea migăloasă a meșterilor ei să dobândească celebritate mondială¹. În schimb bigotismul Genevei avea să alimenteze în sec. XVII disputa religioasă care a întunecat relațiile dintre cantoanele confederației, unele rămase catolice, altele devenite protestante. Și aceasta, tocmai în epoca în care — la 1648 — pacea westfalică, punând capăt războiului de 30 de ani, recunoștea elvețienilor deplina neaturare. O neaturare ce avea să fie contestată, cu peste o sută de ani mai târziu, tocmai de cel pe care cetățile elvețiene îl celebraseră ca pe un mare eliberator: Napoleon Bonaparte. Cucerind Piemontul și Lombardia, unde a întemeiat „Republica cisalpină”, Napoleon avea nevoie de teritoriile elvețiene pentru a-și asigura drumul de la Paris la Milano. De aceea, făcându-și apariția în aceste teritorii, ocupând unele, „protejând” altele, stricând pretutindeni orânduile statornicite de localnici prin grele lupte, el anexa în aprilie 1798 și Geneva, împreună cu zonele Bienne și cele ale munților Jura. Astfel, Geneva, cu teritoriul sporit cu zonele din jur, devenea reședința unui departament francez, numit „departamentul Lemanului”. Că locuitorii ei n-au apreciat „cadoul” o dovedește faptul că, în 1813, după bătălia de la Leipzig, câștigată de coaliția antinapoleoneană, ei au primit trupele biruitoare austriece ca pe eliberatori. Și cu puțin înainte ca, la Congresul de la Viena, participanții să recunoască neutralitatea perpetuă a Elveției, Geneva intra și ea, în sfârșit, în confederație, devenind, din punct de vedere cronologic, ultimul canton al țării. Pactul intercantonal din 1815 statornicea 22 de cantoane ale Elveției.

Dufour în replică cu Calvin

Genevezii s-au consacrat apoi luptei pentru drepturi

democratice. Prima lor constituție (din 1814) în calitate de elvețieni și *de jure*, nu numai *de facto*, păstra încă în vigoare sistemul „censului”, asigurând astfel perpetuarea conducerii oligarhice a familiilor aristocratice. Pe de altă parte, caracterul de oraș-biserică, moștenit de la Calvin, persista. Partidul conservator, obstinat apărător al criteriilor censitare, milita totodată pentru menținerea puterii clericale, în care vedea o pavază a privilegiilor politice ale membrilor săi. Dar, în întreaga Europă, idealurile libertății câștigau teren. Influența revoluționarilor italieni ai lui Mazzini se făcea simțită și pe malurile Lemanului. La Geneva a apărut o nouă forță politică: partidul radicalilor, care lupta pentru lichidarea nedreptăților civice și sociale.

Impetuozitatea acestei noi forțe, sprințul pe care ea l-a găsit în rîndul maselor geneveze au concurat la smulgerea unor drepturi. În 1824, cetaatea de pe Leman se eliberase de tutela politică a clericilor. La 1842 s-a obținut o nouă Constituție, prin care s-au acordat unele drepturi cetățenești. Administrația orașului, dar conservatorii aristocrați și-au menținut încă puterea în guvern, ceea ce a dus la interminabile conflicte între municipalitate și cîrmuitorii politici. Abia în 1846 o revoltă populară i-a răsturnat pe conservatori, aducînd la putere pe James Fazy, liderul radicalilor. Și, un an mai târziu, locuitorii au putut saluta promulgarea unei a treia Constituții, care lichida definitiv sechelele conducerii oligarhice.

Geneva putea, în sfârșit, să-și ia revanșa împotriva secolelor de împilare, de obscurantism și tiranie. Ea a cunoscut avîntul economic și, consecința directă a acestuia, dezvoltarea urbanistică. Orașul nou, care se dezvoltă acum, întors cu fața spre lac și spre Ron, și-a croit artere largi, drepte și impozante, cu palate decorate cu gust, splendide parcuri, pepiniere de flori rare, cheiuri înnobite de falcini

platani, flintini arteziene surzătoare, făvrite de artiști de renume. Este replica dată Genevei tradiționale, cu întorcocheate străduțe medievale, cocoțate pe bătrîna colină și mărginite de mici case cenușii, fără un zîmbet de floare în ferestre, peste care se înalță, ca un străjer încruntat, severul turn al catedralei „Sf. Petru”, unde cîndva răsună glasul necrutătorului predicator, tunător ca o pedeapsă cerească.

Dar Geneva avea să-și ia și în alt mod revanșa împotriva secolelor ei de bigotism și intoleranță. În prima parte a sec. XIX, întreaga Elveție constituise teatrul unor fricțiuni pe teme religioase între cantoanele rămase catolice și cele trecute la protestantism. De regulă, Dieta confederală reușea să calmeze spiritele, fără a se recurge la arme. Dar, în 1846, a izbucnit ca o bombă dezvăluirea că șapte cantoane catolice (Lucerna, Uri, Schwytz, Unterwald, Zug, Fribourg și Valais) s-au constituit într-o ligă secretă, denumită în germană „Sonderbund” și îndreptată împotriva progresiștilor și protestanților. Conjurații urmăreau răsturnarea guvernului federal, cerînd în acest scop ajutor militar de la cancelarul Austriei, Metternich, de la regele Ludovic Filip al Franței (1829-1848) și de la guvernul Sardiniei. Ideea unei revolte armate și mai ales apelul la o intervenție străină constituiau grave încălcări ale spiritului și literei pactului federal. Iată de ce, cînd, în 1847, radicalii au obținut majoritatea în Dietă, s-a hotărît că „Sonderbundul” să fie lichidat pe calea armelor. Tradiția helvetică voia ca țara să nu aibă nici un general. Doar în caz de pericol iminent Dieta putea numi, din rîndul ofițerilor, un general care însă își păstra gradul doar pînă la trecerea pericolului. Și, în lumina acestei tradiții, s-a făcut apel la un genevez. Un genevez prin adopție, e drept, căci se născuse în orașul Constance (la 1787), dar, cu excepția perioadei de studii la Școala politehnică din Paris, trăise numai la Geneva, unde

¹ Magazin istoric, nr. 4/1983.

a și închis ochii pentru totdeauna, în anul 1875. Or, acest Guillaume-Henri Dufour, colonel în armata de geniu, avansat pentru circumstanță la gradul de general și însărcinat să pacifice Elveția lovită de calamitatea unui război religios, a reușit să șteargă vechiul și tristul renume al Genevei fanatice și pline de cruzime din epoca lui Calvin. El a reintronat pacea aproape fără vărsare de sânge. Elvețienii i-au rămas atât de recunoscători, încât numele său este purtat azi de cel mai înalt pisc al Alpiilor helvetici, ca și de un mare număr de piețe și bulevarde din diferite orașe ale țării, fără a mai aminti monumentele care-i perpe-

tuează memoria. În plus, copiii elvețieni citesc în cărțile lor de școală extrase din ordinele de zi către armata ale generalului, care le sînt prezentate drept un model de moderație: „Trupele federale sînt obligate să nu se dedea la nici un fel de abuzuri... Dacă o unitate inamică e respinsă, îngrijiți-i pe răniți ca pe răniții noștri... Pun sub protecția voastră pe copii și pe femei... Cel ce ridică mina asupra unui nevinovat se dezonoarează și murdărește drapelul sub care luptă”.

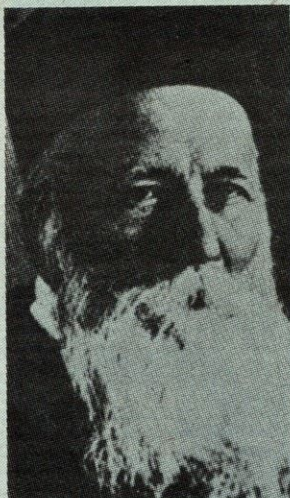
Unii vor să vadă și aici persistența — peste toate vitregiile istoriei — a celuiși spirit umanist ce a însoțit din vremi străvechi hărnicia și perseve-

rența făuritorilor de valori ai Genevei. Acest spirit care n-a putut fi distrus de nici o forță a transformat universitatea orașului — întemeiată la 1559 — dintr-un for al mărginirii bigote într-un centru prestigios al științelor pozitive. El a dat umanității cărțuri ca marele fizician și geolog Horace-Bénédict de Saussure sau ilustrul botanist Augustin Pyramus de Candolle, artiști ca sculptorul Pradier. Și fără îndoială că cel ce-și semna scrisorile către d'Alembert „Jean-Jacques Rousseau, cetățean al Genevei”, era convins, în lumina aceluiași trainic spirit umanist, că atributul echivala cu un blazon de noblețe spirituală. ■

O amintire de la Solferino

În iunie 1859, un tânăr originar din Geneva, Henri Dunant, în vîrstă de 31 ani, îmbrăcat elegant, în alb, traversa Brescia, după ce străbătuse pămînturile piemonteze, în căutarea lui Napoleon III, care trecuse Alpi, în fruntea forțelor franceze, în războiul austro-franco-piemontez (aprilie-iulie 1859). Tânărul voia să-l prezinte împăratului o carte al cărei autor era, intitulată Imperiul lui Carol cel Mare restabilit sau Sfîntul Imperiu roman reconstituit de către Maiestatea Sa împăratul Napoleon III. H. Dunant parcursese lungul drum de la Geneva pînă în nordul Italiei, în speranța că Napoleon, care era extrem de vanitos, slăbindu-se înasf de lucrarea ce-l fusese consacrată, se va arăta generos. Dar candidul genevez nu a reușit să-l găsească pe împărat. De altfel este greu de presupus că Napoleon ar fi fost dispus să-l primească pe anonimul genevez. Așa înfct, tot umbind după suveran, tânărul s-a trezit în mijlocul cumpînitii bătălii de la Solferino, din 24 iunie 1859, unde armata francopiemonteză a înfrînt-o pe cea austriacă. Cruzimea ostilităților de pe acest câmp italiană întrecuse tot ce se cunoscuse pînă atunci în materie de orori. Numărul morților și al răniților era imens, iar cel al ambulanțelor, al infirmierilor și al chirurgicalor, cu totul insuficient.

Henri Dunant a uitat scopul călătoriei sale. Suferindu-și minciile, a pornit să dea ajutor răniților, fără să-l

Henri Dunant, generosul creator al Crucii roșii

interesese din ce tabără făceau parte. Scăpat ca prin minune toafăr din bătălie, înimosul genevez s-a apucat să scrie o nouă carte, O amintire de la Solferino (1863), în care descria efectul atrocității unor arme pe atunci

moderne și suferințele răniților. Dacă broșura omagială destinată lui Napoleon n-a avut efectul scontat de autor, în schimb, noua lui carte s-a bucurat de un ecou internațional.

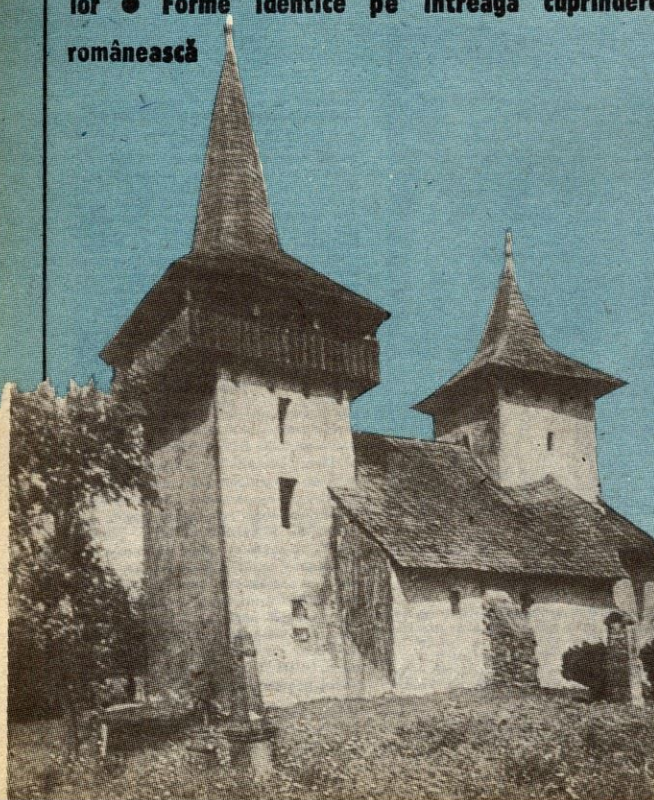
Șase ani mai tîrziu, genevezii priveau plini de curiozitate mai mulți domni gravi care vorbeau limbii diferite și soseau în orașul lor unul după altul. Erau diplomați care răspuseseră invitației lui Henri Dunant. Pentru a da mai multă greutate acestei invitații, autorul își asigurase calda recomandare a vestitului general elvețian Dufour și a unui cunoscut notabil genevez, Gustave Moynier. Și astfel, la 22 august 1865, s-a semnat „Convenția de la Geneva”, prin care s-a născut „Crucea roșie”. Pentru prima dată în istorie se statua că un rănit trebuie considerat potrivit condiției sale de om și se stabilea ca ambulanțele și spitalele, indicate de acest semn foarte vizibil care e crucea roșie, să fie respectate de beligeranți. Probabil că Henri Dunant nu a realizat niciodată pe de-a-ntregul amploarea luată ulterior de așezămîntul al cărui bază le punea, după cum acest pagină genevez nu a bănuît că ideea „Crucii roșii”, cu toate bogățiile ei conștințiale pe planul solidarității umane, avea să... „eucorească” lumea întreagă. Dat ultirul mult timp, zbătîndu-se într-o neagră sărăcie, Dunant va fi recompensat pentru inițiativa sa abia în 1901, cu nouă ani înainte de a muri, cînd i s-a decernat Premiul Nobel pentru pace.

Cnezi și voievozi ai Transilvaniei

O IMPRESIONANTĂ LUME A OBȘTII ROMÂNEȘTI (IV)

Acad. ȘTEFAN PASCU

● Cnezi-haiduci, cnezi-preoți și cnezi-iobagi ●
Bogdan — un cneaz între voievozi ● Litovoi — un
voievod între cnezi ● Trei nume și semnificația
lor ● Forme identice pe întreaga cuprindere
românească

Am urmărit, în numerele anterioare¹, evoluția și caracteristicile principale ale formelor specifice de organizare a românilor în evul mediu transilvan, precum și a reprezentanților care le-au ilustrat: cnezii, crainicii, voievozii.

Expresia cea mai evidentă a viabilității mililor de cnezi, voievozi și crainici români o constituiau instituțiile social-juridice și politice pe care aceștia le conduceau, formațiuni răspândite pe întreg cuprinsul Transilvaniei, multe din ele având o continuitate care se măsoară în secole. Numărul acestor formațiuni politice — cnezate, voievodate și crâinicii — de pe întreg cuprinsul Transilvaniei este de-a dreptul impresionant. Documentele de diferite categorii consemnează existența — numai pînă în anul 1541 — a circa 145 cnezate, la care trebuie adăugate 36 cnezate în comitatele Bereg și Ugocsa, deci un total de circa 180 cnezate. Existau, de asemenea, dovedite de izvoare, vreo 50 voievodate și un număr de crâinicii. Și, după cum orice cititor cit de cit familiarizat cu problemele istorice înțelege, documentele nu cuprind întreaga realitate: instituțiile cneziale, voievodate și crâinicile ca și cei ce le-au ilustrat erau cu mult mai numeroase decît o reflectă documentele păstrate de-a lungul vremii.

Diferența dintre numărul acestor formațiuni politice și numărul voievozilor, cnezilor, crainicilor, conducătorii lor, se explică în primul rînd prin continuitatea unor asemenea formațiuni, în fruntea cărora s-au perindat, de-a lungul anilor, un sir de cnezi și voievozi, uneori din aceeași familie. Viabilitatea acestor formațiuni este cu atît mai grăitoare, cu cît erau într-o continuă luptă cu tendințele autorităților de

*Ctitoria cnezială de la Gurasada,
din Țara Hațegului*

¹ Articolul înfățișează într-o formă condensată, principalele caracteristici ale instituției cneziale și voievodate din Transilvania. Pe larg, acestea sînt prezentate în *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, lucrare în curs de apariție la Editura Dacia din Cluj-Napoca.

a suprapune instituțiile feudale oficiale transplantate aici.

Firește, nu toate cnezatele și voievodatele au avut o importanță egală în istoria Transilvaniei. Unele dintre ele au jucat un rol mai modest. Altele au intrat de timpuriu în impact cu regalitatea ungară și în această situație evoluția lor a fost sensibil stinjenită.

Multe cnezate și voievodate au avut însă o evoluție istorică și social-politică distinctă cu structuri specifice spre forme feudale.

Cea mai intensă istorie a trăit „țara” sau voievodatul Maramureșului, alcătuit din șapte cnezate „de vale”, constituite, la rândul lor, din mai multe cnezate de sat. Cel mai important, dintre cnezatele maramureșene „de vale”, era al Bogdăneștilor, cu reședința la Cuhea, de unde, la jumătatea sec. XIV, s-a ridicat Bogdan, voievodul cu aură de legendă, în luptă neîmpăcată cu regele Ludovic de Anjou; voievodul, în calitate de reprezentant al formelor de viață obștești, regele îndemnat de ambiții mari de a înlocui aceste forme, cu altele, de caracter feudal ungar. Rezultatul a fost trecerea munților în Moldova, și, după alungarea urmașilor lui Dragoș, „în temeiul” unui alt voievodat la răsărit de Carpați, constituirea, sub conducerea lui Bogdan a voievodatului de sine stătător, Moldova. Instituția politică-administrativă ce se bucura de o largă autonomie pe temeiul vechilor drepturi ale populației băștinașe, „țara Maramureșului”, era condusă de un singur voievod ales dintre cnezii celor șapte cnezate. Din prima jumătate a sec. XIV, de când se cunosc atestările voievodului unic maramureșean și pînă la începutul secolului următor, voievozii Maramureșului au înscris pagini eroice de rezistență împotriva tendințelor cotropitoare ale Ungariei angevine, rezistență ilustrată pe diverse planuri: social-juridic, politic, instituțional, cultural-religios.

Voievodate unice, asemănătoare Maramureșului, existau și în Bereg și Ugocsa, prelungiri, de fapt, ale Maramureșului; aici o serie de documente, emise începînd de la mijlocul sec. XIV timp de un secol, stipulau vechiul drept al românilor de a-și alege anual voievodul.

O regiune de puternică autonomie românească evidentă și prin forța economică și politică a cnezatelor, a constituit-o Țara Hațegului. Spre deosebire de Maramureș însă, unde puterea se afla concentrată în mîna unui voievod unic, în Hațeg puterea era deținută de cnezii teritoriali (de la Densuș, Rîu de Mori, Rîu Bărbat, Streișngeorz, Sălaș etc.) constituiți în adevărate familii conducătoare, ce-și transmiteau din generație în generație autoritatea cnezială. Așa este cazul familiei Căndeștilor, de la Rîu de Mori, unde cunoaștem pînă la 1394 nu mai puțin de cinci generații de cnezi proveniți din aceeași familie. De asemenea, la Britonia, pe locul Sarmizegetusei romane, succesiunea cnezilor poate fi urmărită pînă la începutul sec. XIII.

Deosebita forță economică și militară a cnezilor Hațegului este ilustrată de fortificațiile militare construite de ei (cetatea de Colț, cetatea Mălăești), ca și de ctitoriile de la Streișngeorz, Densuș, Sîntămăria, Orlea Strei ș.a.m.d., construcții cu picturi murale, cu inscripții votive ce consemnează numele cnezului ctitor, ca aceea de la Streișngeorz din 1313-1314 cu numele cnezului Bilea; altele cu portrete votive de ctitori, de pildă, tot la Streișngeorz, unde sînt înfățișați cnezul Căndreș și soția sa Nistora în costume populare românești — portrete votive cum numai familiile bogate și cu îndelungate tradiții își puteau îngădui.

Cercetările din ultima vreme recunosc în *terra kenezatus Lythui waywode* (țara cnezatu-

lui voievodului Litovoi) un voievodat ce-și întindea autoritatea și asupra Țării Hațegului, ceea ce face probabilă existența unui voievodat al Hațegului, cu voievozi, cum este cel pomenit într-un document din anul 1457, care menționează între stăpînii satului Bar pe Neagu, „fiul voievodului de Bar” (*Nyag, filius Waywode de Bar*).

Cnezatele sînt predominante și în restul comitatului Hunedoarei, unde, ca elemente particulare, întîlnim cnezi-preoți (*sacerdotes kenesii*) — la Ostrov, Vad, Livadia etc. — precum și o crâinicie condusă de un crainic ce-și întindea autoritatea asupra a cinci districte: Hațeg, Strei, Hunedoara (domeniu), Hunedoara (comitat) și Dobra.

Numeroase cnezate de obști (aproape o sută pînă în veacul XVI) întîlnim și în comitatul Caraș-Severin. Dintre ele, cel mai puternic pare a fi fost cnezatul *Mitnic* cu reședința în așezarea omonimă sau cnezatul Jupa, de care în 1369 țineau mai multe cnezate sătești. Acest cnezat poate fi considerat chiar voievodat, de vreme ce într-un act din 1350 este menționat un voievod Lupșin (*Lupchin waywoda, alie nomine Johannes appellatus filius Iugae*). Un fiu de voievod este amintit și în satul Teied, iar în cnezatul *Ididia*, tot din Caraș, documentele menționează nu mai puțin de trei voievozi: Laurențiu (1277), Bogdan (1335) și Radu (1370). De remarcat și faptul că unul din voievozi se numea Laurențiu, un nume des întîlnit în Transilvania, altul, Bogdan, de asemenea foarte răspîndit între cnezii și voievozii din Transilvania care va deveni dinastic în Moldova, iar cel de-al treilea, Radu — foarte frecvent în Țara Românească, ceea ce reprezintă, de asemenea, o expresie a identității formelor de organizare menționate pe întreaga cuprindere românească.

Un cnezat teritorial (poate chiar voievodat) era și cel al Mehadiiei; calitatea de jude și voievod (*judez et waywoda*)

¹ Magazin istoric, nr. 11/1977.

de Caransebeș, menționată în 1498, ne duce cu gândul la existența unui voievodat cu centrul în acest oraș. Deasupra acestora se situa Banatul Severinului, condus de un dregător — banul de Severin — a cărui autoritate era aproape echivalentă cu aceea de vice-voievod al Transilvaniei.

In comitatul Timiș — zonă de câmpie și în care feudalitatea a pătruns mai devreme decât în Caraș (zonă cu relief înalt) — instituția cnezială este mai rar întâlnită, ca urmare a feudalizării mai de timpuriu și mai intensă. Totuși au existat și supraviețuit aici cnezate teritoriale și voievodate: la *Recaș* (alcătuit din trei cnezate de obști) menționat la 1447, pe valea *Bârzaiei* (la marginea apuseană a Munților Zarandului) amintit în 1442 ș.a. Dintre cnezii timișoreni ce s-au ilustrat prin fapte deosebite se cunosc amintiri cnezul Hranoya din satul Zuhor și Ladislau din Icepteleki, amândoi reduși la stare de iobăgie. Ei s-au răzvrătit împotriva nobililor, la 1370, făcând parte dintr-o ceată de haiduci, angrenată în acțiuni antinobiliare.

Și în Timiș a existat instituția voievodatului. Între anii 1241 și 1525 sînt menționați 10 voievozi. Aici, avînd în vedere precizările din documente, este posibil să fi existat chiar mai multe voievodate: unul dintre ele putea fi cel de la *Giarmata*, a cărui conducere era împărțită, la 1410, de voievozii Nicolae și Ioan. Un alt voievodat pare a fi existat în jurul *Timișoarei*, unde la 1525 se înregistrează chiar o revoltă antinobiliară, în fruntea căreia se situează voievodul Vlad.

Un cnezat al *Cladovei* exista și în comitatul Arad, al cărui centru putea fi la Șoimuș, unde între 1439 și 1535 sînt menționați mai mulți cnezi. Exista, poate, și un alt cnezat, al *Ineului*, care în ultimul deceniu al sec. XV poate fi considerat chiar voievodat, deoarece documentele menționează trei voievozi cu reședința în această zonă. ■

CARTI SOSITE LA REDACTIE

● **ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN. Vol. II** (sub egida Comisiei române de istorie militară, a Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară; comisia de coordonare: general-colonel *Vasile Milea*, ministrul apărării naționale, acad. Ștefan Pascu, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu — coordonator principal, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, general-maior Constantin Antip, conf. univ. dr. Mircea Mușat, colonel dr. Gheorghe Tudor, maior dr. Mihail E. Ionescu).

Editura militară, București, 1986, 640 pp., 81 lei; evoluția structurilor militare medievale românești în ansamblul dezvoltării unitare a societății în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele XIV-XVI, în epoca de glorie a oastei celei mari a românilor, afirmată în marile bătălii pentru apărarea libertății și neatrînrării pămînturilor străbune; tipărit în condiții grafice deosebite, volumul cuprinde un bogat material ilustrativ — hărți, desene, schițe, fotografii alb-negru și color.

● **DOCUMENTE PRIVIND MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907. Vol. IV** (sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, a Direcției generale a Arhivelor statului; volum apărut sub îngrijirea unui colectiv format din: Ion Popescu-Puțuri, [Andrei Oțetea]; coordonatori: Marin Badea, Coralia Fotino, Ion Ilincioiu, Mircea Iosă; au mai colaborat: [Marin Florescu], Augustin Deac, Damian Hurezeanu, [Traian Lungu], Vasile Niculae, Rodica Șoimescu, Georgeta Tudoran; referenți științifici: Vasile Arimia, Anastasie Iordache, Gheorghe Unc).

Editura Academiei, București, 1986, 454 pp., 32 lei; mărturii privind desfășurarea evenimentelor din urmă cu 79 ani în fosta județe Dolj, Romanat, Mehedinți, Vâlcea, Gorj, Olt, Argeș și Muscel.

● **REZISTENȚA ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ ÎN ASIA ȘI AFRICA** (sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; volum publicat sub îngrijirea unei comisii formate din: Gheorghe Unc, Marin Badea, Constantin Botoran, Miliță Moldoveanu).

Editura militară, București, 1986, 400 pp., 25 lei; studii consacrate mișcărilor de rezistență din China, Coreea, Etiopia, Africa de Nord, Indochina, Birmania, Indonezia, Filipine, Thailanda, Malaysia și Singapore, Japonia în anii 1931-1945; autori: Gheorghe Unc, Ana Budura, Miliță Moldoveanu, Lucian D. Petrescu, Constantin Botoran, Marin Badea, Ion Calafeteanu, Constantin Bușe.

● **Valentin Borda — CĂLĂTORII ȘI EXPLORATORI ROMÂNI.** Editura Sport-Turism, București, 1985, 500 pp., 32 lei; primul dicționar bio-bibliografic de acest gen, cu substanțiale semnalări ale constantului interes pentru istoria locurilor, din țară și străinătate, vizitate de personalități prezentate.

● **DANUBIUS. XI-XII.** Galați, 1985, 294 pp.; studii și comunicări pe teme de istorie în culegerea editată de Complexul muzeal Galați.

● **RETROSPECTIVE MEDICALE** (sub redacția dr. G. Brătescu). Editura medicală, București, 1985, 790 pp.; studii, note și documente privind trecutul medicinei din țara noastră.

VECHI IMAGINI BUCUREȘTENE

In colecțiile Muzeului de istorie și artă al municipiului București se păstrează un bogat fond de imagini ale Bucureștilor din a doua jumătate a secolului trecut și primele decenii ale secolului nostru. Unele dintre acestea au apărut în revista noastră în nr. 7 și 9/1983. Iată alte câteva fotografii, din aceeași colecție despre Bucureștii de altă dată.

Primele două (nr. 1 și 2) au fost făcute cu pri-

leul unor serbări ce au avut loc în zilele de 29-30 martie și 6 aprilie 1881 în parcul Cismigiu, cu scopul stringerii de fonduri pentru ajutorarea familiilor sinistrate în urma unor incendii ce afectaseră Capitala. Serbările au fost organizate de un comitet condus de prințul George Bibescu. S-au amenajat, între altele, mai multe chioșcuri, unde se vindeau dulciuri, delicatese, citrice, țigări, diverse suveniruri etc., în

beneficiul fondului de ajutorare. Persoane din înalta societate a orașului, deghizate în țărânci, florărese, librărese se prezentau drept vinzătoare.

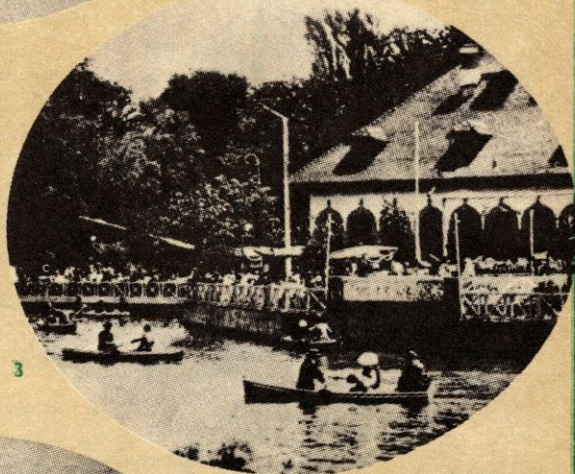
Serbările au avut și un substrat politic, propagandistic, în favoarea prințului George Bibescu, unul dintre partizanii de frunte ai Partidului Conservator. Pentru a contracara efectul acestei acțiuni conservatoare, liberalii au organizat și ei, la scurt timp, manifestări

Următoarele două fotografii (nr. 3 și 4) sînt făcute tot în Cișmigiu, pe lacul din centrul parcului, unul dintre locurile predilecte de distracție ale bucureștenilor. Aici, cum aflăm din însemnările unui ofițer cantonat în București în timpul Războiului Crimeii (1853-1856), se organizau întreceri de înot încă din 1854. Pe

asemănătoare, tot în Cișmigiu, sub patronajul unui comitet prezidat de Maria Rosetti, soția lui C.A. Rosetti. Beneficiul realizat a fost însă mai mic decît cel obținut de conservatori. C. Bacalbașa, în primul volum al lucrării sale Bucureștii de altădată, prezintă pe larg aceste serbări din primăvara lui 1881.

gheața lacului, iarna, patinatori de toate vîrstele își etalau ținutele. Se organizau, de asemenea, concursuri cu probe de patină artistică, de viteză sau de ștafetă, primul de acest fel avînd loc la 9 ianuarie 1883.

Mulți gustate de bucureșteni erau și concursurile cicliste, organizate începînd din 1890. Ani-

5

matorul acestora a fost D. Dumitrescu — ciștigător, cinci ani consecutiv, al primelor concursuri de acest fel. Printre cicliștii pasionați se numărau pictorul Ștefan Luchian și scriitorii Barbu Ștefănescu - Delavrancea, Alexandru Vlahuță, Alexandru Macedonski. În 1896, pentru întrecerile ciclistice a fost con-

6

struit un velodrom la Șosea, la cel de-al doilea rond. În imaginea nr. 5, ciștiga cicliștii participanți la o astfel de întrecere la Șosea.

Dumitru Dumitrescu a fost și cel care a condus unul dintre primele automobile pe străzile bucureștene. Fotografia nr. 6, făcută în martie 1901, îl înfățișează într-unul din primele tipuri de auto-

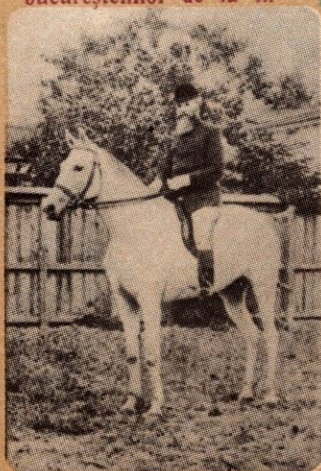
7

mobile, a căror construcție amintea încă de cea a unei trăsurii.

La începutul veacului, trăsura, birja sau cupeul erau încă mijloacele de transport și de plimbare cele mai folosite de bucureșteni. Elegante echipaje conduse de birjari („muscali”) în caftane de catifea, cu briie de mătase

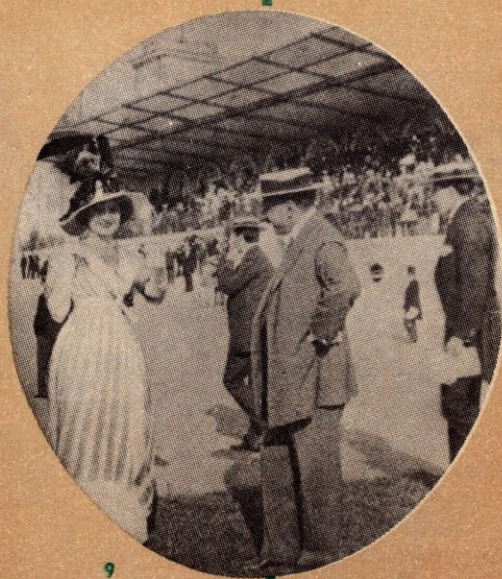
strălucitoare, defilau pe străzile Capitalei, în alaiuri, spre Șosea. Cum aflăm dintr-un interviu publicat în 1908 în gazeta Vocea birjarilor, unul dintre cei mai cunoscuți și îndrăgiți muscali a fost Mișca (Mihai) Ivanov (în imaginea nr. 7, realizată în 1900), proprietar al mai multor trăsuri de piață.

Alte fotografii evocă o altă pasiune sportivă a bucureștenilor de la in-

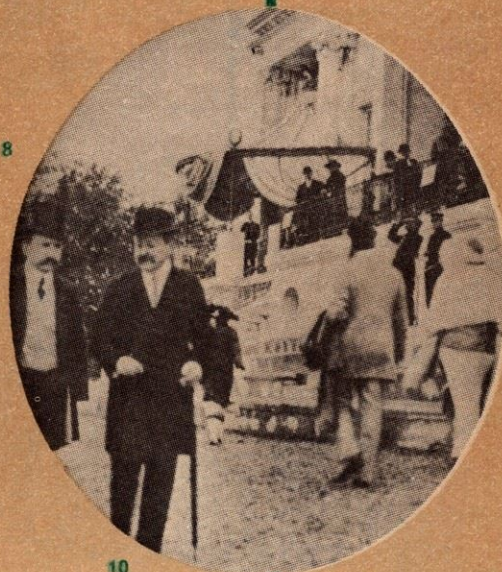

ceputul acestui secol: echitația. Unul dintre cei mai buni călăreți ai timpului a fost Teodor Eliade (foto nr. 8), cel care a introdus la noi costumul clasic de călărie: redingotă roșie, pantaloni albi, șapcă de catifea neagră, cizme răsfrinte, după modelul englezesc. Imaginile următoare (9 și 10) sînt făcute la hipodrom, prin 1913, într-o zi de curse.

Adrian-Silvan IONESCU

9

10

PE URMELE STRĂMOȘILOR (XIII)

ION POPESCU-PUȚURI

Printre personajele ce figurează în scrierea lui Jean Foy Vaillant *Istoria arsacizilor* sau *Istoria imperiului arsacid identificat prin monede* întâlnim de mai multe ori numele Rhescuporis, Rhoemetalces, Cotys¹.

Lucrarea savantului francez ni-i prezintă în chip de stăpînitori asupra regatului Bosporului și asupra Traciei, în strînse legături cu Armenia (asupra Armeniei Mici a și domnit, de altfel, un rege numit Cotys), participînd activ la viața și evenimentele politice ale lumii de atunci, colaborînd — economic, diplomatic și politic — cu lumea răsăriteană (în special cu puternicul imperiu part al arsacizilor, a cărui emanație erau statele pe care le conduceau), dar și cu acea parte a conducătorilor romani (Pompeius, Antonius ș.a.) ce încercau să stabilească relații prietenești cu popoarele din răsăritul Europei și cu Asia Mică.

Scrierile antice, la rîndul lor, cuprind multe informații despre acești regi, ce domneau peste state mai mult sau mai puțin întinse din sud-estul Europei și din nordul Mării Negre, în Peninsula Crimeea și în preajma Mării de Azov (Lacul Meotic cum se numea în antichitate) unde se afla regatul bosporan. În sfîrșit, fastuoase podoabe de aur și argint — cum sînt cele descoperite în mormîntul princiar de la Agighiol² — au aparținut, cum o arată inscripția de pe un pahar și cnemidele (apărătoare de picior) strălucitoarelor armuri, de asemenea, unui prinț al cărui nume era Cotys.

Era deci un nume des folosit în rîndul neamurilor de obîrșie geto-dacă, fiind întâlnit atît în sec. IV-III î.e.n. (cînd se datează mormîntul princiar de la Agighiol), cît și în sec. I și II î.e.n. — deci pe distanța a mai bine de jumătate de mileniu. În același timp este de subliniat răspîndirea lui în spațiul de la Carpați, Dunăre și Mare, dar și în locurile de roire ale neamurilor înrudite cu locuitorii de la Dunărea de Jos. Izvoarele antice (de la Tucidide și Xenofon, la Ovidiu și Suetonius) ne relatează faptele și realizările unor regi cu numele Cotys (sau Cotiso, cum sînt menționați în alte scrieri) proveniți din rîndul tracilor odrîși, din Moesia inferioară și Scythia Minor, din Dacia propriu-zisă, din regatul

bosporan și Armenia. Mai rar întâlnite, dar tot nume dinastice, purtate de diferiți regi ce au domnit în Bospor și Tracia sînt numele Rhoemetalces și Rhescuporis. Izvoarele istorice ni-i arată, de asemenea, ca pe niște regi puternici, ce se opuneau politicii expansioniste a Imperiului roman și întrețineau strînse relații de colaborare cu lumea răsăriteană.

Cotys I a fost un ilustru conducător al regatului odrîșilor, în prima jumătate a sec. IV î.e.n. Acest stat independent, întemeiat după expediția dunăreană a lui Darius I³, s-a dezvoltat în părțile sudice ale teritoriului tracic, fiind, cum preciza istoricul grec Tucidide „cel mai mare dintre toate cîte sînt între golful Ionic [Marea Adriatică] și Pontul Euxin și cel mai bogat în venituri pecuniare și în alte bunuri”. Întinderea regatului stăpînit de Cotys este ilustrată și de amănuntul că străbaterea lui necesita 13 zile de călătorie în lungime (de la est spre vest) și 11 zile în lățime (de la nord spre sud). Cotys a domnit 27 ani, vreme în care — în calitatea sa de filelen (prieten al grecilor) — a căutat să ajungă la o înțelegere cu aceștia. Politica expansionistă a Atenei, care a ocupat orașul Sestos din Chersonesul trac, l-a adus în conflict cu atenienii; în războiul izbucnit, Cotys a recucerit Sestos (360 î.e.n.), dar în anul următor a fost asasinat de o conspirație realizată împotriva sa de atenieni.

Concomitent cu acest Cotys, un alt dinast purtînd același nume, stăpînea teritoriul în Dobrogea de azi. Mormîntul său fastuos, construit din două încăperi, cu *dromos* (un drum pietruit ce asigura intrarea în cripta funerară) a prilejuit descoperirea unui splendid tezaur conținînd piese de armură din argint aurit și podoabe de aur — fiind ilustrativ pentru puterea și bogăția acestui principe.

În ultimii ani dinaintea erei noastre și la începutul acesteia, în teritoriile din stînga și dreapta Dunării stăpîneau mai mulți regi al căror nume era, de asemenea, Cotys sau Cotiso. Despre unul dintre aceștia știm, din mărturiile mai multor autori antici, că era dac și își avea regatul undeva în zonele submontane și montane ale Carpaților (poate în Banatul și Oltenia de azi). Era unul din cei cinci moștenitori ai regatului lui Burebista și Deceneu și cu poporul său de munteni (locuitori de munte) a dus o îndrîjită luptă pentru păstrarea inde-

¹ Prezentăm, în continuare, ultima parte a indicelui de nume, locuri și evenimente la scrierea lui Jean Foy Vaillant, *Istoria arsacizilor*. Cifrele arabe indică pagina la care, în lucrare, se află precizarea menționată în indice.

² „Magazin istoric”, nr. 9/1983; 6/1986.

pendenței. Ca și Burebista (care s-a aliat cu Pompei împotriva lui Caesar), Cotiso a participat alături de Octavian în bătălia de la Actium (31 î.e.n.). Mai târziu, însă, a devenit adversarul romanilor și istoricul latin Annaeus Florus menționa în lucrarea sa, *Epitome*, că „dacii trăiesc nedeslipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotiso obișnuiau să coboare și să pustiască ținuturile vecine, ori de câte ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile”. Panica era atât de mare, încât la Roma nu se vorbea decât de iminentul atac al dacilor; după înfrângerea oastei lui Cotiso, poetul Horațiu exclama într-una din *Odele* sale că „armata dacului Cotiso a pierit”.

Ovidiu, poetul exilat de Octavian Augustus la Tomis, vorbește de un alt Cotiso, rege al moesilor, care a participat la asediul cetății Aegyssus (nu departe de Tulcea) — eveniment petrecut înainte de anul 12 e.n. Acest Cotiso era un om foarte cult, marele poet latin mărturisindu-ne, despre acest rege, că avea veleități poetice și compunea el însuși versuri în latină. (În replică, Ovidiu a compus, la rîndul lui, versuri în limba geților). Cotiso era fiul regelui Rhoemetalces I și la moartea acestui Rhoemetalces, moștenirea a fost împărțită în două: partea apuseană a revenit fratelui lui Rhoemetalces, Rhescuporis I, iar partea răsăriteană, mai bogată și mai dezvoltată (datorită ieșirii la mare) lui Cotiso. Împărțirea

a atras, spune Suetoniu, ura lui Rhescuporis, care a urzit o conspirație împotriva lui Cotys, acesta fiind asasinat în anul 18 e.n. De fapt, se pare că adevăratul motiv îl constituia politica filoromană a lui Cotiso, în contrast cu cea tradițională, opusă Romei, a lui Rhescuporis. Cum însă ambele regate — atât cel condus de Cotiso, cât și cel stăpinit de Rhescuporis — se aflau în raporturi clientelare cu Imperiul roman, la plîngerea reginei Pythodorida, soția lui Cotiso, Rhescuporis a fost exilat tocmai în Egipt.

După ce Scythia Minor a fost transformată în provincie romană, urmașii lui Cotys și ai lui Rhescuporis au stăpinit asupra regatului bosporan: mai întîi Rhescuporis I (10-38), apoi văduva lui, Geparpyris. După domnia lui Mithridates (și este foarte interesantă această împletire de suverani denumiți ca în regatul Pontului, cu alții ce poartă nume geto-tracice) a urmat Cotys I (45-68 e.n.) succedat de Rhescuporis II (68-93 e.n.). A urmat o succesiune de mai mulți regi, ultimul stăpînitor al regatului bosporan fiind Rhescuporis VI (318-332).

Meritul lui J.F. Vaillant este — printre altele — și acela de a fi atras atenția, printre primii, asupra întinselor și stăruitoarelor legături (manifestate și pe linie dinastică) între popoarele ce locuiau teritoriile învecinate Pontului Euxin — denumire, de asemenea de veche obîrșie.

Onemidă și pahar din tezaurul geto-dacic de la Agighiol

RHESCUPORIS. Augustus îi dă Tracia — 236. La porunca lui Tiberius este acuzat în Senat de către Pythodoridis, soția lui Cotys și condamnat — 237. Caligula îi cedează lui Rhescuporis o parte a Arabiei — 251.

RHESCUPORIS I, regele Bosporului. Nu se cunoaște nimic despre viața sa — 268. După monedele sale se deduce că a fost nepotul lui Cotys, regele Armeniei. După o altă monedă s-ar spune că mai degrabă el a fost fiul lui Cotys, decît Inthimaeus — 269. A domnit pe vremea lui Hadrianus, dar nu se știe cînd — 270. Descrierea unei monede a lui Rhescuporis — 271.

RHESCUPORIS II. Domnește în Bospor după Cotys — 282. Dovezi că este o altă persoană decît primul — *ibid.* Se pare că a fost mai degrabă fiul lui Cotys, decît al lui Rhescuporis — 282. Nu se cunosc faptele sale. Se pune întrebarea cîți ani a domnit — 283. Descriere a unei monede de pe vremea sa — 284.

RHESCUPORIS III. Îi urmează lui Rhescuporis II. Se pune întrebarea al cui fiu este, cînd și cît timp a domnit — 286. Descrierea unei monede din vremea sa — 287. O altă monedă — 287.

RHODIENI, afectați de un cutremur de pămînt — 212.

RHODOBATES este fiul lui Anonymus — 12. Nu se cunosc faptele lui Rhodobates. Se presupune că amîndoi au domnit în Pont. Nu avem nimic despre Rhodobates, cu excepția celor transmise de Diogene — 12.

RHOEMETALCES domnește în Tracia, cu consimțămîntul lui Tiberius — 250.

RHOEMETALCES au fost doi regi cu același nume: unul al Traciei, celălalt al Bosporului — 273. Nu s-a descoperit nici o monedă a regelui Bosporului. Se pare că a domnit în timpul lui Antoninus și că a fost fiul lui Rhescuporis — 274. Perioada domniei și anul morții sînt nesigure — 275. Senatul roman adună armatele din Bithynia, Cappadocia, Paflagonia, Gallo-Grecia în Asia Impotrii lui Mithridate — 73. Comandanții de oaste romani: Cassius Manlius, O. Oppius, Minucius Rufus și C. Popilius — 181.

ROXANA și Statura, surorile lui Mithridate — 123.

RUTILIUS RUFUS, s-a exilat pentru a evita cruzimea [soarelui] ce-l aștepta — 70.

SACRIFICIU, făcut de Mithridate în cinstea lui Jupiter-poternicul în-războaie — 97. Sacrificiul lui Mithridate în cinstea lui Jupiter și al Neptun — 101. Sacrificiile făcute de locuitorii din Cyzie — 108. Sacrificiul făcut de Lucullus — 132.

SATRAPIA. Satrapia Pontului a fost transformată în regat de către Xerxes, sint de părere autorii antici — 6.

SATURNINUS, tribun al plebei este condamnat datorită faptului că

a încălcat drepturile solilor lui Mithridate — 66.

SCHISMAS, cel mai mare dintre băieții Psidei — 24.

SCRIBONIUS, vrînd să uzurpe tronul Bosporului, este ucis — 226.

SELEUCOS a împărțit regatul lui Antigonos — 34. După înfrîngerea și uciderea lui Lysimachus, îl înapoiază pe Murena lui Mithridate — *ibid.* Lemnienii ridică temple în onoarea lui Seleucos — 35. Seleucos trimite oști împotriva heracleonilor — 35. Este numit Heroules — *ibid.* După moartea lui Seleucos, îi urmează pe tron Antiochus Soter, fiul său — *ibid.* Seleucos administrează Macedonia și este ucis de către Seleucos Ceraunus — 302. Începe să domnească fiul său, Antiochus Soter — *ibid.* Acesta devine și regele Siriei — 304. Seleucos Ceraunus moare în lupta cu Attalus — 312.

SERTORIUS. Mithridate îi oferă ajutor să întărească Asia — 99. Este înduplecat la acest ajutor prin darurile și cererile solilor — 107. Cucereste cîteva cetăți ale romanilor — 101.

SEXTILIUS, comandant trimis împotriva lui Tigran pe care îl învinge — 133. Îi oprimă pe arabi — 134.

SOCRATES, după cognomen Chresus, cel mai mare dintre copii. Senatul îl numește pe fratele său rege al Bithyniei — 71, 346. Socrates, fiul lui Nicomedes își ucide tatăl — 344. Bithynienii îl alungă de la tron — 346. O statuie de fildeș în onoarea lui Nicomedes era așezată în templul de la Olympia — 308. Arborele genealogic al regilor Bithyniei — 356; Arborele genealogic al lui Mithridate — 156; Arborele genealogic al regilor Bosporului — 292; Al regilor Traciei — 293.

STRATONICE, concubină a lui Mithridate — 167.

STATYRA, sora lui Mithridate, moare otrăvită — 123.

SYLLA vine în Asia pentru războiul împotriva lui Mithridate — 79, 351. Îl învinge pe Archelaos — 85, 351. Cucereste Atena și asediază Pirae — 86. Sylla își duce trupele în Beotia, fiind urmărit de Doriulus — 89. Merge în Cappadocia, la Ariobarzan — 89. Sylla și Mithridate poartă tratative de pace — 96. Sylla îl readează pe Nicomedes în Bithynia și pe Ariobarzan în Cappadocia — 95. Moartea lui Sylla — 95. Îl învinge pe Archelaos, se luptă la Orchomenos — 90, 351. Nimicește Beotia. Îi revine Asia — 344.

TAXILES și Hermocrates, comandanți în Paflagonia — 101. Templul Bellonei construit în Asia — 364. Cutremur îngrozitor în Bithynia — 376. Descrierea unei monede de tip tetradrahmă — 52. Tigran a construit un teatru pentru jocuri și spectacole — 340.

THERMUS, M. Minucius, pretor, este trimis în Asia ca succesor al lui Murena — 353.

THYUS, prinț al Paflagoniei, încearcă să-l ucidă pe rege de față cu alții — 22. Este abandonat de complicitii și este prins viu, fiind adus la rege împreună cu soția și copiii — *ibid.*

TIGRAN, ginerele lui Mithridate, invadează Cappadocia — 99. Duce în Armenia mulți cappadocieni — *ibid.* Se încoronează cu coroana regalului Armeniei și dă numele său unei cetăți — *ibid.* Refuză să-l primească pe fugarul Mithridate la sine — 122. Se întoarce la Antiochia — 127. Refuză să-l predea pe Mithridate romanilor — *ibid.* Mithridate și Tigran poartă tratative — 132; îl trimite pe Mythrobazan contra lui Lucullus — 133. Murena îl urmărește — 134. Merge împotriva lui Lucullus cu restul trupelor — 135. Diferite lupte — 136, 137. Refuză din nou să-l adăpostească pe Mithridate — 163. Tigran îl învinge pe fiul său care se răsculase și participă de pe o mică corabie la triumful lui Pompei — 165. Tigran cel Tânăr, nepotul lui Mithridate, este învins de către tatăl său și fuge la Phraate — 154.

TRIARES, primește niște cetăți — 131. Triumful lui Lucullus — 178. Triumful lui Pompei — 180. Trofeul lui Cezar [ridicant] în Bospor — 203.

TISSAPHERNES, comandant prin intermediul căruia Mithridate s-a împăcat cu Artaxerxes — 15. Era un prieten intim al lui Mithridate, datorită loialității sale — 16.

XIPHARES, fiul lui Mithridate, este ucis de către tatăl său, pentru că a neglijat pîietatea filială — 167.

XERXES a domnit timp de 99 ani — 12.

ZELAS, după moartea tatălui său Nicomedes s-a întors din Armenia în Bithynia — 309. Frații săi se războiesc în Bithynia — *ibid.* Zelas năvălește peste gail. El întemeiază o cetate în Cappadocia — 310. Fiind atacat prin violențe, este ucis de către galo-greci — *ibid.*

ZARBIENUS este ucis împreună cu soția sa de către Tigran — 128.

ZENOBIUS, la porunca lui Mithridate, aduce [vin de] Chios în Pont. la prețuri convenabile — 87. Efesenii îl aruncă în temniță, apoi îl ucid — 88.

ZENO, fiul mai mic al lui Polemon și al Pythodoridei, este ales rege al Armeniei Mari — 235, 250.

ZIPOETES, rege al Bithyniei, la domnia după moartea lui Nicomedes — 301. Îl asediază pe Ptolemeu la Arsacena și în Chalcedonia — *ibid.* Respinge pe comandanții trupelor lui Lysimach de la granițele Bithyniei. Zi-poetes se căsătorește cu văduva lui Dionysius — 301. Fiind atacat de către Lisimach, îl respinge și îl siltește să oară pace — 302. Heracleenii îl aleg apărător și căpetenie — *ibid.* Zi-poetes pleacă de pe teritoriile heracleenilor, armata lui e învinsă — *ibid.* Bithynienii sînt atrași într-o capcană de către Patroclus și sînt măcelăriți împreună cu armata — 305. Zi-poetes întemeiază o cetate — *ibid.* Domnește timp de 47 ani. Zi-poetes, fratele lui Nicomedes îl învinge pe heracleenii, iar apoi este pus pe fugă de către aceștia — 30. ■

TITU MAIORESCU

LA APOGEUL CARIEREI SALE POLITICE

Z. ORNEA

În 1874, după ce gustase din plin amărăciunea neașteptatelor jocuri ale culiselor politice, Titu Maiorescu își făcuse debutul în viața politică, prin obținerea unui portofoliu ministerial¹. După aproape patru decenii, în aprilie 1912, în condiții deosebit de complexe, el a reușit să dobândească prestigiul și demnitatea pe care și le-ar fi rivnit orice om politic. Mai ales el, un om deosebit de dotat, un spirit superior, pe care orgoliul, disciplina, ambiția, probitatea și dotarea intelectuală îl ținuseră în centrul atenției publice. Nimeni poate, în afară de el însuși, n-ar fi fost în stare să creadă cu atita tărie în steaua sa. Și tot nimeni, în

afară de el însuși, nu își putea dori mai mult un final apoteotic carierei sale politice. Și l-a dorit și l-a avut. Numai pentru scurtă durată. Trebuie spus însă că prețul a fost al unor mari sacrificii personale.

Biografia lui Titu Maiorescu în anii 1912-1913, vreme în care a deținut înalta funcție de prim-ministru, se confundă cu una din cele mai tensionate perioade ale vieții politice europene. A fost, se știe, anticamera primei conflagrații mondiale, vreme în care au avut loc și cele două conflicte balcanice, cu un întreg cortegiu de probleme din cele mai complexe, cărora primul ministru Titu Maiorescu, totodată și ministru de externe, a trebuit și s-a străduit să le facă față. Ca o recunoaștere a ponderii pe care România o dobândise în problemele sud-estului european, conferința care

¹ Magazin istoric, nr. 7/1986.

În imagine: delegațiile participante la Conferința de pace de la București în timpul unei sesiuni în plen.

a restabilit pacea în Balcani s-a desfășurat la București, între 16/29 iulie și 28 iulie/10 august 1913, sub președinția premierului român Titu Maiorescu. În același interval, tot lui i-a revenit și sarcina, în dubla-i calitate pe care o avea, de a semna prelungirea tratatului de alianță cu Puterile Centrale. Era o consacrare a vederilor sale politice cu privire la menținerea păcii pe o linie care să-i asigure interesele în contextul rivalităților dintre marile puteri europene și al alianțelor militare înfițate de acestea.

Problemele externe care au format cadrul general al guvernării lui Titu Maiorescu li s-au adăugat altele cu caracter mai special, în primul rând acelea decurgând din procesul avansat de disoluție a Partidului Conservator. Cu deosebire în timpul celui de-al doilea guvern (format la 14/27 octombrie 1912), Maiorescu s-a aflat în ipostaza extrem de delicată de a

ocupa înalta demnitate de premier ca exponent al Partidului Conservator, fără a fi și șeful acestuia și, mai ales, fără a se bucura de concursul celei mai mari părți din conducerea sa centrală. În mod cert, ca președinte de Consiliu, el nu mai reprezenta un partid, ci doar un grup politic conservator. Se bucura însă de încrederea regelui Carol I și a reușit s-o mențină și pe aceea a Parlamentului, ducându-și pînă la capăt misiunea dificilă.

Cîteva secvențe semnificative din vremea prim-ministeriatului maiorescian sînt prezentate în fragmentele pe care le-am extras din lucrarea Viața lui Titu Maiorescu, de Z. Ornea, aflată în pregătire la Editura „Cartea Românească” și pe care le prezentăm în continuare. Titlul, notele de subsol marcate cu sigla n.r. și completările din text încadrate între paranteze drepte aparțin redacției noastre.

La 72 de ani, Titu Maiorescu devine [la 14/27 octombrie 1912] pentru a doua oară primul ministru al țării sale. Era, fără îndoială, cea mai înaltă demnitate pentru un om politic, rîvnită de mulți, dar de care puțini au avut parte. Cel care a stat mereu — timp de peste patru decenii — în umbra altor lideri conservatori, datorită condiției sale sociale modeste, ajunge, ce-i drept tîrziu, din cauza „defecțiunii” sau a deficiențelor lui Carp¹, la această cea mai înaltă funcție politică de stat. Era un succes extraordinar pentru cel care pînă acum se mulțumise să furnizeze partidului său substanța doctrinar-ideologică. Cum era conștient, pînă în 1911, că aspirațiile sale nu pot trece dincolo de portofoliul ministerial, știuse să evite, cînd și cînd, integrarea în guvern pentru a nu-și provoca daune în profesiunea sa de avocat. Accepta sacrificiul numai cînd împrejurările complexe ale partidului său o cereau sau pentru a-și consolida condiția de om politic.

Și-ar fi putut încheia viața într-o calmă senectute. A preferat apoteoza vieții publice. Va fi o apoteoză de prestigiu, dar învîlăuită în tristețe. Devenise captivul înaltei sale demnități publice cu care avea să se confunde viața sa personală. Noroc că soția, [Ana, născută Rosetti] care i-a fost sfetnic și singurul prieten apropiat, îl ajuta și suporta cu

același stoicism privațiunile acaparante ale superioarei sale misiuni. Dar nu îi stimulase ea ambițiile, nu voise ea, deopotrivă cu el, ca soțul să devină primul ministru al țării? Acum colabora activ, suportînd aceste „delicii” deloc comode. Mai ales că acest al doilea prim-ministeriat îl ocupa într-o perioadă de acută tensiune politică internațională. Niciodată existența unui prim-ministru nu a fost una calmă și așezată. Acum însă era cu deosebire febril agitată, zîlcia asaltată de evenimente absorbante care trebuiau grabnic soluționate. Casa lui Maiorescu devenise un fel de centru de comandă. Se perindau, la nesfîrșit, demnitarii de tot felul. Își păstrase obiceiul de a se scula devreme. Pînă începea să se aglomereze antecamera, se ocupa de redactarea însemnărilor în jurnal² și de rezolvarea chestiunilor urgente. Apoi veneau miniștrii

acreditați la București, cifratorii de la externe sau de la război, înalți funcționari, prieteni politici. Urmau apoi lucrul la Ministerul de externe, audiențe la rege, după-amiază la ședințele Parlamentului (cîteodată și dimineața), de la orele 16 din nou la minister, iar seara, potrivit împrejurărilor, alți vizitatori.

Bătrînul prim-ministru era hărțuit și pururea solicitat. Abia obținea răgazul unei mici excursii cu automobilul prin jurul Bucureștiului. În iulie 1913 însemna în jurnal că treburile sale erau mereu atît de urgente și deplasările atît de necesar repezi, încît nu se mai da jos din automobil („n-am pus piciorul pe strada Bucureștilor de peste un an de zile”). Deținea multe decorații. Avea, cum preciza în ianuarie 1913, „zece mari cruci, 1 mare ofițer Carol I și un cavaler al Sfințului Mormînt”. Mărturisise, ce-i drept, „mi-e indiferent, mai curînd teamă de ridicol”. Dar funcția îl obliga, prin protocol, ca, în ocazii festive, să le arboreze și colecta încă altele, românești și străine

² În această perioadă prim-ministeriatului însemnările sale din jurnal își pierd uneori din lapidăritatea obișnuită, devenind mai cuprinzătoare. Era conștient că lasă posterității un document de referință și se străduia să-l redacteze cît mai complet. Cînd nu avea vreme — rareori — răcea trimiteri la jurnalul soției, care, din păcate, a fost distrus în 1914. Perioada noiembrie 1912-ianuarie 1914 e descrisă în patru caiete (32-35), însumînd 334 file. Altfădată, pentru o perioadă relativ atît de scurtă, îl fusese îndeajuns un singur caiet-jurnal. Cei alții trei ani de viață, pînă în iunie 1917, cînd a decedat, mai ocupă șapte caiete însumînd 349 file. Așadar, în anii prim-ministeriatului a dedicat înfinat mai multă vreme redactării jurnalului.

¹ Magazin istoric, nr. 6/1986.

(inclusiv, din partea Franței, în 1913, marele cordon al Legiunii de onoare). Își rotunjise și averea, deși nu mai profesa avocatura și nici nu mai oferea consilii de jurconsult. În octombrie 1912 menționa că „ajungem tocmai la nominal de 300 000 lei”, adăugând în notă justificativ, „după 50 de ani de activitate”. În iulie 1913: „Avem acolo [la «Bank of Roumanie»] 320 000 lei cari — cu impozitul mobilier — ne dă pe an 15 000 lei și cu cei 8 000 rentă și vro 7 200 pensie ne asigură [pentru] restul vieții traiul convenabil la care am aspirat. Mai avem și casa din București”. Averea și venitul ei (30 000 lei anual) nu erau mari. Să oferim, spre evaluare comparativă, o altă cifră. În februarie 1913, N. Filipescu i-a relatat că i-au revenit numai din moștenirea unui unchi decedat două milioane lei numerar, bijuterii și un *nécessaire de voyage* în valoare de 35 000 lei. Iar Filipescu era, și fără această moștenire, un om bogat. Încît față de colegii săi de guvern Maiorescu era, în 1913, un om cu avere și venituri moderate. Nu uităm să adăugăm, încă o dată, că tot ceea ce avea acumulase, vorba lui, într-o activitate de jumătate de veac, printr-o muncă încordată și de o ireproșabilă corectitudine morală, nemoștenind de la nimeni nimic.

Din păcate, nu i-a fost dat să se bucure prea multă vreme de „traiul convenabil” spre care aspirase toată viața, mereu îngrijat că la bătrînețe va trebui să trăiască strîmtozat. Nu a avut parte de această îndestulare a bătrîneții nici soția sa. Ba chiar, deși era mai mică tinără cu 14 ani decît soțul ei, Ana Maiorescu a avut parte de acest venit chiar mai puțin decît el [murind curînd de cancer].

Chestiunea esențială care l-a confruntat pe Maiorescu prim-ministru nu a fost administrarea politicii interne a țării, cit — aproape univoc absorbantă — cea externă. Își păstrase, tocmai de aceea, la sugestia regelui, portofoliul externelor, colaborînd pe acest plan, tot la voința lui Carol I,

ca un fel de coministru, cu Take Ionescu. (Acesta avea bune relații în afară și cu lumea diplomației, era cunoscut ca antantofil, și pentru a echilibra în imaginea unor cancelarii știuta înclinare a lui Maiorescu și a regelui față de Triplicea [Puterile Centrale], prezența lui Take Ionescu era cu adevărat necesară.

Primul război balcanic a izbucnit în septembrie 1912, cînd Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegru, profitînd de înfrîngerile otomane în războiul italo-turc, declară război Turciei. Fiecare dintre părțile beligerante era interesată mult de atitudinea României.

Maiorescu a avut norocul apoteozei. Din 14/27 iulie încep să sosească, la București delegații țărilor beligerante pentru tratativele preliminare de pace¹. Că Maiorescu, în calitate sa de prim-ministru, va avea un rol proeminent în cadrul conferinței nici că încăpea discuție. Dar voia, neapărat, un rol similar, și Take Ionescu. Au fost discuții și tirguri pentru fixarea membrilor delegației române. Pînă la urmă, aceasta a fost alcătuită din patru persoane (Maiorescu, Take Ionescu, Marghiloman și Dissescu). Delegații Greciei, Serbiei și Muntenegrului îl vizitează, la 16/29 iulie, pe primul ministru al României și „mi se propune prezența Conferinței”. Take Ionescu nu mai are ce face. Va trebui să se mulțumească, spre amarul său regret, cu funcțiunea de vioară a doua, talonat și aici de nu mai puțin tenacele Marghiloman. Primul ministru își pregătește alocuțiunea pe care o va rosti la deschiderea conferinței, ghidîndu-se după documentele congresului de pace de la Berlin din 1878. Poza în Bismark. Și cit de mult se visase în această ipostază, P. Carp!

Pînă a se deschide conferința de pace, a avut de soluționat numeroase incidente (mari sau mărunte), dispute, declarații oficiale și oficiale prealabile, audiențe, concilia-

bule, infinite hărțuiri obișnuite în asemenea cazuri. Dar la 17/30 iulie conferința se deschide oficial, prin discursul inaugural al primului ministru român, care e ales, în unanimitate, președinte. Și tot la propunerea lui Maiorescu — acum președinte ales — se hotărăște încetarea ostilităților.

Ca de obicei, ședințele plene sînt formale. Tratativele se poartă în comisiile de lucru și în culise. Tensiunea e crescută la maximum datorită nevoii aplanării tuturor diferențelor. Abia în a cincea zi Bulgaria ne acceptă cererile. Dar, tot ca de obicei, cînd totul părea clarificat, complicațiile revin la punctul zero. Maiorescu, suprasolicitat, e istovit de conciliabile și insomnii. Trebuiau convinși și aduși în stadiul înțelegerii toți delegații participanți, care aveau, fiecare și toți la un loc, un încărcat contencios de divergențe. Iar președintele intervenea, cu tact și stăruință, oriunde litigiul sau litigiile tindeau spre stadii explozive. Rolul său e mare și cu adevărat extraordinar de important. Marghiloman, bucuros că e și el un personaj însemnat, fi mărturisește lui Maiorescu că „regele i-a zis astăzi că de la Kogălniceanu n-a mai avut un om de stat ca mine. (Va să zică nu Sturdza!)”, notează primul ministru în părănteză.

Aștepta de mult această recunoaștere de care și el era convins. Încîntarea și bucuria prestigiului îl ajutau, enorm, să învingă oboseala. Regreta probabil, în sine, că regele nu putea să facă publică această apreciere care i-ar fi supărat pe liberali și nu numai pe ei. Dar aprecierea regală, chiar mărturisită numai unui amic politic, îl măgulea enorm, aducîndu-i dorită — de cînd! — compensație pentru rolul de om politic secundant cu care se mulțumise, de nevoie, toată viața. Și-a sărbătorit „elogiul regal” relaxîndu-se într-o plimbare de o oră, cu automobilul, la Șosea, spre Minovici. (Atît dura atunci o plimbare cu mașina pînă acolo?).

¹ Aluzie la fostul șef al Partidului Național-Liberal, D.A. Sturdza — n.r.

¹ Este vorba despre conferința care a restabilit pacea în Balcani după al doilea război balcanic, la care participaseră Serbia, Muntenegru, Grecia, Turcia și România, pe de o parte, și Bulgaria, de cealaltă parte — n.r.

În rest, discuții și intervenții pe lângă delegații pentru a se înțelege. Greul îl reprezintă tratativele separate dintre Grecia și Bulgaria care, după multe stăruințe, se apropie de etapele finale. Între timp, pregătește documentele finale ale conferinței care, la 25 iulie/7 august ajunge aproape de sfârșit, convenindu-se asupra armistițiului neliimitat. Regele „îmi mulțumește și mă sărută”, iar acasă primește scrisori, telegrame și „telefonări” de felicitare. La 26 iulie/8 august se citeșc și se votează primele 6 articole ale tratatului. Începe să creadă în dezlegarea bună a conferinței. E vizitat de ministrul Marii Britanii la București, care îl anunță că e însărcinat de guvernul pe care îl reprezintă să-i transmită felicitări „pentru opera de pace ce am făcut-o”. A doua zi, după o noapte de insomnie, datorată neliinșteii, la redeschiderea conferinței, „toate au aerul că se regulează”, neliinștea mea nu era justificată. Am dispus scrierea a 5 exemplare [din] tractat, care să fie semnate mine dimineață și sigilate cel puțin de cei 5 șefi ai delegațiilor, iar panglicile, toate 5, cu pecetea mea”. Seara oferă un mare dîneu la Capșa, rostind un toast pregătit dinainte. A doua zi, la 28 iulie/10 august, prezidează ultima ședință a conferinței, în cadrul căreia se semnează, solemn, tratatul de pace. Pentru sublinierea solemnității se trag salve de tun. Apoi, după amiază, are loc un *Te Deum*, iar primul ministru e invitat, oficial, la Palatul regal, unde „regele mă sărută și-mi atrîrnă în jurul gîtului, Colonelul ordinului Carol, ultima distincție ce mi-o mai poate da”.

Pe drumul spre Mitropolie pentru *Te Deum* mulțimea, adunată în număr impresionant, îl aclamă. Continuă să primească felicitări din partea miniștrilor la București ai celor șase mari puteri, iar cumnata sa, Juca Bengescu, prima doamnă de companie a reginei Elisabeta, vine să-i povestească laudele regelui că „în România numai eu singur puteam conduce conferința, cum am condus-o”. Copleșit și mimînd modestia,

observă: „epidemie de entuziasm pentru mine”. Era, de fapt, încîntat de triumf. Ar fi meritat un triumf de durată. Nu a fost să fie. Nici la un an după acest triumf atît de elogiabil, avea să izbucnescă războiul mondial. De altfel, împăratul Austro-Ungariei nu a voit să recunoască tratatul de la București, declarînd că numai un război general va aduce, în această zonă, o soluție convenabilă. A făcut tot ce a putut ca acest război să izbucnescă foarte repede. Oricum, triumful lui Maiorescu din vara lui 1913 a fost efemer. Ca orice triumf.

Scăpat de dîneuri și receptii, abia la 2/15 august poate pleca la Sinaia. Mai avea aici, ce-i drept, și treburi ministeriale (regele se afla la castelul Peleş). Dar era răcoare, făcea dese excursii cu mașina (avea la dispoziție un Mercedes de vară), ajungînd o dată pînă la... Elöpatok (Vilcele), stațiunea unde își petreceau vacanțele părinții săi pe vremea cînd locuiau la Brașov sau București.

La 9/22 august, în timpul unei convorbiri cu regele, îi propune să se retragă, la sfîrșitul lui decembrie. Regele (din curtoazie ?), îi declară că ar dori să mai mențină guvernul Maiorescu. Mai ales că i se părea că e încă de văzut dacă liberalii îl mai vor pe Ionel Brătianu sau îl preferă pe M. Pherekyde. Vestea nu l-a bucurat deloc. Era efectiv extenuat, fizic și nervos. La 16/29 august a avut o recidivă a simptomelor stenocarditei. Avea nevoie de odihnă. Dar în afară de plimbările pe jos nu și-o putea îngădui. De relaxare nici că putea fi vorba, copleșit cum era de treburile ministerului și ale guvernului. Întreținea relații intensiv cordiale cu regele care, la 22 ale aceleiași luni august, îl sfătuieste „să scriu *Istoria continuă*”, inclusiv timpul de astăzi, lăudînd stilul lapidar al celor 4 volume”. Firește că primul ministru n-a ratat ocazia de a-i vorbi de necesitatea retragerii, la sfîrșitul anului, a guvernului pe care îl conducea. În sfîrșit, regele i-a acceptat propunerea, specificîndu-i, pentru prima oară, că Marghiloman i se pare acum

cel mai indicat pentru o viitoare șefie a conservatorilor. Dar Maiorescu, totuși leal cu rivalul său pe care îl ingenunchese, îl propune regelui, la 27 august/9 septembrie, pe nimeni altul decît pe Petre Carp drept șef al Partidului Conservator. În opoziție, i-a demonstrat Maiorescu regelui, Carp e acum cu deosebire util, „îîndcă liberalii vor pune chestia agrară pe tapet și Carp va fi de 80 ani, prin urmare «hors de cause», iar în opoziție nu e periculos. Regele a admis fără greutate”. Sentimentul de culpabilitate îl îndemna să-i acorde rivalului său o reparație. Din păcate, Carp nu o va afla, iar proiectul nici nu se va realiza. Înfăptuirea lui nu depindea numai de Maiorescu și rege. Avea de învins destule adversități, active și latente. Dar chiar de ar fi aflat Carp de propunerea reparatorie a lui Maiorescu și ea s-ar fi împlinit, seniorul de la Tîbănești nu l-ar fi iertat. Carp nu era făcut să ierte acte de trădare, cum considera el gestul din 1912 al fostului său prieten politic, pe care acum îl detesta. Pentru că îl detesta efectiv pe cel pe care, în februarie 1910, la banchetul aniversar de la hotelul Bulevard, îl elogiase ca fiind „un caracter”. Diagnosticul lui Carp din 1910 se dovedește a fi, totuși, în lumina acestui episod rămas în taina jurnalului, exactă. Surprinde apoi plăcut, întregindu-i fortifiant caracterologia, decizia lui Maiorescu de a se retrage de la guvernare. De obicei, un prim-ministru se crampona de putere, prelungind cît putea guvernarea. Ar fi putut-o obține, acum, după eclatantul succes recoltat cu Conferința de pace din 1913. Și apoi nici nu trecuseră cei patru ani legiuinți de guvernare a conservatorilor. Termenul se împlinea tocmai în decembrie 1914. Dar Maiorescu, extenuat fizic și sătul de disputele șefilor conservatori, nu mai voia să prelungească existența guvernului de colaborare. Misiunea lui pacificatoare se încheiase și, probabil, el se hotărîse să pună capăt tranzitoriului care nu izbutise să pregătească terenul unei fuziuni între cele două partide conservatoare.

Deși obosit, în septembrie s-a decis să publice o „carte verde”, cuprinzând toate documentele conflictului balcanic, inclusiv lucrările Conferinței de pace. A lucrat la ea intens, voind să redacteze un amplu preambul (ceea ce el numea „raportate M.S. Regelui”) în care să relateze convorbirile purtate cu miniștrii străini. Și era iritat că nu o poate face, pentru că multe dintre aceste convorbiri aveau un caracter confidențial și nu puteau fi publicate. Or, fără ele i se părea că tabloul despre Conferința de la București e sărăcit și neadevărat. Scriitorul sau istoricul era în conflict cu omul de stat. S-a supus, din nou, realului și a scris-o, inclusiv ciuntitul capitol (citit, după elaborare, regelui). A încredințat-o tiparului la sfârșitul lui septembrie, lucrarea apărând la mijlocul lui octombrie.

Voia să plece într-un concediu în străinătate. Întâmpina însă greutăți pentru că tachiștii din guvern nu-i acceptau intermarul, pe Marghiloman. După discuții (care au demonstrat, încă o dată, fragilitatea combinației guvernamentale pe care o conducea Majorescu), a izbutit să plece în concediu. Se înapoiază la 22 octombrie/5 noiembrie singur. Soția rămâne la Heidelberg, unde se supusese unei noi operații. Era profund nefericit și nu mai avea altă pretenție decât lichidarea onorabilă a gestiunii guvernului pe care îl conducea. Luase de mult cunoștință de manifestul program al lui Ionel Brătianu, de fapt o proclamație către țară, publicată la 8/21 septembrie, și care propune reforma electorală și exproprierea parțială a marelui proprietăți în favoarea țărănimii. Liberalii anunțau astfel că sint neîbădători. Voiau succesiunea. Iar primul ministru în funcțiune, contrar tuturor uzanțelor, era de mult pregătit să se retragă. Mai ales că episodul proclamației lui Brătianu a dovedit, iarăși, lipsa unității de vederi între cele două partide conservatoare [vechii conservatori și gruparea lui Take Ionescu]. În timp ce conservatorii [vechi] resping proiectul liberal refor-

mator, tachiștii îl acceptă. Marghiloman și Arion îl sîciau să rezolve vacanța șefiei partidului, asigurându-l că și Filipescu o dorește. Îi propuneau să o primească el, știindu-se că se retrage din viața politică. Și, neexercitându-și funcțiunile prezidențiale, succesiunea le va reveni lor. Marghiloman, fostul om de încredere al lui Carp, urmărea să-l elimine pe șeful său de mai ieri de la președinția conservatoare. Și voia să o facă prin intermedierea lui Majorescu. Dar acesta amîna, cît putea, decizia la care era forțat. Presiunile continuau pentru a accepta o președinție pe care „n-o vreau... Mi-e greață”. Dar va fi nevoit să accepte, la 11/24 noiembrie, în urma unei consfătuiri a unor lideri conservatori. „Șefia mea (grozav mă plictisește vestea) proclamată și de parlamentarii conservatori”. Cîteva zile mai tîrziu, Take Ionescu i-a comunicat reacția lui Carp. Ierta pe toți, inclusiv pe Marghiloman, Filipescu și Arion. Dar pe Majorescu nu-l va ierta niciodată.

Mai avea de trecut, prin Parlament, cîteva legi minore, dar de oarecare importanță. Le legiferează. Brătianu a găsit totuși nimerit să atace într-un discurs „Cartea verde”, la care muncise Majorescu în septembrie. Trebuia să răspundă. Dar era obosit, scriser, îndurerat de boala soției și „mai dezgustat decît alte dați fiindcă mai simt acum, în ajunul retragerii din luptele politice, mai străin de pasiunea politică”. Era, oricum, de mult decis să demisioneze în această lună decembrie. I-a răspuns totuși lui Brătianu, cu succesul așteptat („multă lume, firește aplauze, felicitări”). Participa, ce-i drept, zilnic, la discutarea proiectului de program al Partidului Conservator. Era însă cu totul detașat de tot ceea ce se debătea. Îl anunță pe Marghiloman, la 8/21 decembrie, „de delegațiunea ce vreau s-o dau lui și lui Jean Lahovary de a conduce Partidul Conservator la plecarea mea”. A mai asistat, în 11/24 decembrie, la ședința noului Comitet Executiv al Partidului Conservator. Ține chiar un discurs de o oră. După cîteva zile de dezbateri,

e aprobat, în unanimitate, noul program, cu „aplaude pentru mine și Marghiloman, adevăratul autor”.

A fost ultima manifestare publică de partid în care a apărut. Pentru că după cinci zile, în ședința Consiliului de Miniștri se decide retragerea de la guvernare. Nu putea demisiona fără ca ambele camere să aprobe ceea ce se numea votarea Adresei și să se închidă Parlamentul. Obține această aprobare la 21 decembrie/3 ianuarie. Era sfîrșitul așteptat „Seara eu ușurat, cu povara de pe suflet luată”. Făcea pregătiri pentru demisie și plecarea la Heidelberg. Își redactează cererea de demisie, pe care o înmînează la 31 decembrie/13 ianuarie. Adică, așa cum conveniseră, exact la sfîrșitul anului. E primit de rege cu două zile mai înainte. Acesta „mi-a spus că i-am fost prieten, nu ministru”. Chiar în ultima zi a anului e primit din nou. Regele era bolnav, în pat. Îi dă cererea de demisie a guvernului. I-a comunicat, potrivit protocolului, că va aviza în cîteva zile. La 3/16 ianuarie 1914 demisia e acceptată și I.I.C. Brătianu e însărcinat cu formarea noului guvern. În aceeași zi de 3/16 ianuarie, Majorescu își ia „zina bună” de la funcționarii Ministerului de externe, îl primește regele și „mă sărută de adio”. A doua zi, seara, noul guvern depune jurămîntul. Potrivit uzanțelor, noul prim-ministru îi face o vizită protocolară. Și apoi cortina a căzut grea și mohorîtă. Înapoia ei, cel ce își terminase misiunea rămînea trist, îngrijorat de boala rea și nevindecabilă a soției. Voia să fie un final fără întoarcere, retrăgîndu-se total din viața publică. Nu va fi. Pentru că evenimentele venite curînd, după declanșarea conflagrației mondiale, îl vor readuce în for. Nu a rezistat tentației sau patimii nevindecabile a celui ce era, din tinerețe, un zoon politikon? ■

1926-1930: ÎN CULISELE CRIZEI DINASTICE (II)

Conf. univ. dr. MIRCEA MUȘAT, Conf. univ. dr. ION ARDELEANU

În ziua de 4 ianuarie 1926, șeful autoritar al Partidului Național-Liberal și președinte al Consiliului de Miniștri, Ion I.C. Brătianu, a cărui ascendență asupra regelui Ferdinand era binecunoscută în cercurile politice românești, a prezentat în fața Adunării Deputaților și a Senatului, reunite în Adunare Constituantă,

legile cu privire la acceptarea renunțării lui Carol la drepturile și prerogativele sale de membru al familiei domnitoare și principe moștenitor, recunoașterea principelui Mihai ca moștenitor al tronului și instituirea, pe timpul minoratului acestuia, a unei regențe.

În legătură cu atribuțiile regenței și modul de exercitare a acestora ne-au rămas numeroase mărturii. Am ales dintre ele însemnările unor persoane care s-au aflat în contact nemijlocit cu realitățile vieții politice românești din acei ani. Fragmentele pe care le reproducem se datoresc, în ordinea numerotării lor, lui: Miron Cristea (I) și Raoul Bossy (II).

„Regina la începutul regenței voia să dicteze. Mă chema la ea, la Buzdugan, fie la masă, fie în audiență specială. Analizam situația politică. La urmă ne spunea: «Trebuie făcut așa și așa». Diagnoza politică era bună, dar leacul mărturisit și nemărturisit era Știrbey... Prințul Nicolae era cu ea. Atunci

eu am zis în regență — în absența principelui Nicolae: «Regina Maria e foarte inteligentă... Cunoaște multă lume etc. Deci sfatul ei este bine să fie cunoscut. Eu merg bucuros la ea. Să ne zică așa: Eu v-am arătat părerea mea. D-voastră — regenții — aveți acum răspunderea. Deci veți proceda cum veți crede de bine și în interesul țării. Asta eu o primesc, dar porunca nu».

Vorba mea s-a auzit. Cînd ne-am mai dus la ea, constatăm situația; ne spunea părerea ei. Dar la urmă repeta vorbele mele întocmai: «Acum veți proceda, cum veți afla de bine, fiind factorii cei responsabili». Deci eu am pus-o la cale corectă.

Mai tîrziu a încercat să mă cîștige pe mine prin Goga, care s-a înțeles să formeze guvern averescan sub Știrbey. Știrbey a primit. Prin-

țul Nicolae era pentru. Regina m-a chemat la ea. M-am arătat binevoitor. Țin la Goga, la Averescu. Dar acum o criză mare economică. Averescu a guvernat fără buget după război. N-a dat dovezi de mari crușări. Deci să aștepte. Acum ar fi bine să-i concentrăm pe toți. Se vede că m-a spus regina lui Goga, care credea, că pe ușa din dos, fără popor, cu alegeri forțate, să puie mîna pe putere. Nu s-a putut, deși prințul Nicolae era la porunca mamă-șei. Cu asta s-a isprăvit influența reginei. Goga s-a desfăcut de ideea Știrbey, despre care înainte de a da guvernul lui Maniu îmi spusese: «Dacă dați puterea lui Știrbey (căci prințul Nicolae i-a propus pînă cu 5 minute înainte de a însărcina pe Maniu) eu mă fac republican și răscol masele pentru ideea asta».

Luind cuvîntul în cadrul dezbaterilor pe marginea celor trei proiecte de lege, Ion I.C. Brătianu a făcut un apel neobișnuit de patetic în favoarea votării lor, prevenind atacurile opoziției cu ideea că rezolvarea problemei succesiunii la tron, așa cum s-a încheiat, era dictată de considerente superioare de stat. Adunarea fiind în fața necesității inexorabile de a vota un act definitiv. Cu toate acestea, pornind de la ideea că, deși problema era irevocabil rezolvată în forma în care și conducătorii partidelor lor s-au învoit, principalii reprezentanți ai opoziției au arătat că „responsabilitatea guvernului Brătianu... era, cum spunea I. Maniu, fapt aparte”. Toți cei care la Sinaia, în prezența regelui, au aprobat hotărîrea acestuia, acuzau de data aceasta guvernul ca fiind preocupat de satisfacerea unor porniri de răzbunare. Partidul Național și Partidul Tărănesc, prin reprezentanții lor, s-au abținut de la vot, sperînd că prin aceasta vor împiedica adoptarea hotărîrilor luate la 31 decembrie 1925 de Consiliul de coroană.

În cadrul dezbaterilor, N. Iorga a declarat că hotărîrea regelui comunicată în cadrul Consiliului de coroană are un caracter irevocabil; în schimb, a arătat că hotărîrea guvernului poate și trebuie să fie discutată, mai ales că este vorba despre un guvern care „n-a prevăzut nimic, care n-a luat nici o măsură pentru a împiedica nenorocirea de astăzi ce atinge grav prestigiul dinastiei, care n-a căutat să se informeze direct prin șeful său asupra situației reale, care n-a cutezat să ia asupra-și răspunderea, descoperind astfel încă o dată pe suveran. Dintre faptele

rele ale guvernului Brătianu, cea mai condamnabilă e aceea de astăzi, prin toate drepturile pe care le sfarmă, pe care le jignește, prin toate greutățile pe care le trezește și toate amenințările ce le provoacă”.

A luat apoi cuvîntul Ion Mihalache, arătînd că actul guvernului expune țara și coroana la frămîntări și Partidul Tărănesc își declină răspunderea pentru consecințele acestui act. Șeful Partidului German, Hans Otto Roth a cerut guvernului să arate cauzele renunțării și să nu mai răspîndească zvonuri false asupra acestor cauze.

În ședința Senatului, după ce a citit mesajul regal și proiectele de lege, primul ministru a cerut extrema urgență, iar Senatul a admis-o. În numele Partidului Național, N. Buțureanu a citit o declarație identică cu aceea de la Camera a lui N. Iorga. Proiectele au fost votate numai de partidul liberal, celelalte partide abținîndu-se de la vot.

La orele 18 s-a deschis ședința Camerei și Senatului, unite în Reprezentanță Națională. Primul ministru a citit mesajul regal și proiectul de lege pentru instituirea regentei, cerînd urgența. Iuliu Maniu, luînd cuvîntul, a declarat că nu găsește oportună instituirea regentei cît timp regele este în viață și nu înțelege de ce pune guvernul atîta grabă în votarea acestei legi. El a anunțat că partidul său nu va lua parte la dezbateri. Dr. N. Lupu a arătat că dacă Partidul Tărănesc a primit hotărîrea regelui în privința acceptării renunțării la tron „nu poate primi să se legitimize în prîpă nîmirea regentei, printr-o convocare specială a Parlamentului... Iar dacă guvernul

Goga a început agitație contra mea. A chemat niște exocroci la sine și la Averescu și i-au îndemnat să mă atace... Prințul Nicolae era, [pe] de altă parte, plitșit de regență. El în citeva rînduri voia să se retragă. Adjutantul lui, col. Manolescu... a venit la mine acasă, cam pe la Crăciun 1929, mi-a destăinuit toate tainele vieții lui. Trăjește cu văduva Săveanu. Toată noaptea e la ea. I-a luat aproape de Cotroceni, o locuință izolată, unde se înfîlțesc. I-a pus un păzitor discret. Istovit, devine nervos, obosit, cu palmele reci, veșnic asudate. Ziua nu se poate scula. Îl scoală cu forța. Îl înjură. Se ceartă. Îl trimite la regență. Vine aci tirziu. Stă puțin, pleacă. A cheltuit cu Săveanu peste 7 milioane, în scurt timp — deși e zgîrcit foc. Mă roagă adjutantul: să-l sfătuesc părintește

a fi conștient că are o datorie către țară etc. În același sens a lucrat și mamă-sa. M-a rugat și regina să insist și eu mereu. A făcut-o și ea și eu. A venit și normal uneori; dar iar se certa, bătea pe șoferi; pe cei ce nu dau drumul automobilului său minat ne-bunește. Ziarele, opinia publică îl înjură etc. Cu asta nu puteam întări regența... Guvernul — deși cu greu — dar a executat multe din poruncile mele. Dar putere executivă nu aveam. Sărățeanu găsea bun tot ce fac. Iară prințul Nicolae, ca să scape de regență, a intrat în complotul cariștilor. I-a organizat, a pregătit reîntoarcerea.

Vintilă Brătianu și opoziția nu știau totul. Vintilă credea că eu pot dispune de prințul Nicolae. Și atunci «De ce nu demiteam guvernul». M-au atacat vehement într-un ar-

ticol din *Vittorul*, scris de exocrocul Tancred Constantinescu, pe care n-am admis să-l facă ministru. Eu aș fi schimbat guvernul de citeva ori. Am spus-o lui Maniu, Vaida etc. «Nu mai aveți încrederea mea, de nu faceți ce cer». De mai multe ori au făcut tot, numai să mă liniștească, dar — fiind singur — în zadar aș fi încercat demiterea. Sărățeanu era cu ei. Prințul Nicolae cu ei, voia să aducă pe prințul Carol. Mai tirziu a înțeles și Vintilă situația.

Prințul Nicolae se izolase binisor de regență. Rar de tot venea cu ceilalți la discuția și ziua miniștrilor. În odaia lui trata mereu separat mult cu ostașii. Simțeam că pregătește ceva. În locuri importante puneam tot cariști. Noi îl lăsasem de la început să se intereseze el mai

nu va ține seama și nu amină discuția, Partidul Țărănesc se va abține de la dezbateri”.

Cu toate aceste protestări, legea a fost pusă la vot și în timp ce dr. Lupu avertiza „băgați de seamă, se va zice că ați făcut o regentă de partid și va fi rău pentru țară”, ea a fost votată numai de parlamentarii liberali. Se prevedea:

„Art. unic — Adunările Naționale Constituante primesc renunțarea A.S. Principelui Carol la succesiunea tronului și la toate drepturile, titlurile și prerogativele de care, în virtutea Constituției și a statutului familiei regale, se bucura până astăzi ca principe moștenitor al României și membru al familiei domnitoare. Pe temeiul articolului 77 din Constituție, Reprezentațiunea Națională constată că succesiunea tronului României revine astfel de drept A.S. Principelui Mihai, coborîtorul direct și legitim în ordinea de primogenitură bărbătească a regelui domnitor”.

Pentru succesiunea la tron, Adunările Naționale au votat în aceeași zi următoarea lege:

„Art. unic — Adunările Naționale Constituante întrunite conform art. 79 din Constituție primesc regenta instituită de M.S. regele Ferdinand, pe temeiul art. 83 din Constituție pentru a exercita puterile regale și tutela A.S.R. moștenitorului tronului în cazul când acesta ar fi chemat să domnească în timpul minorității sale. Reprezentațiunea Națională primește numirea celor 3 persoane care compun această regentă: A.S.R. Principele Nicolae, I.P.S.S. dr. Miron Cristea, patriarhul României și dl. George Buzdugan, ac-

tualul prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție”.

Într-o declarație făcută reprezentanților presei după ședința Parlamentului din 4 ianuarie, Iuliu Maniu arăta: „Nu cred că chestiunea succesiunii la tron trebuie atrasă între problemele politice. Prin hotărîrea adusă, oricare ar fi fost anterior părerile personale, chestiunea s-a rezolvat în mod indiscutabil”.

Rezervele manifestate de conducerea oficială ale partidelor național și țărănesc vădeau intenția acestora de a readuce în discuție, la momentul necesar, cel puțin unele aspecte ale acestei chestiuni, și, totodată, existența unor poziții diverse în rândul frunțașilor celor două partide. De altfel, nici în partidul lui Averescu nu exista, cum au dovedit evenimentele ulterioare, unanimitate de păreri în problema respectivă.

Aceste atitudini și orientări, fățișe sau mascate, au făcut ca principele Carol să nu rămână izolat. Instalat în apropiere de Paris, la Neuilly, el a fost vizitat de diferiți oameni politici români, de ofițeri în misiune și ziariști. Deși nu mai avea nici o calitate oficială, Carol însuși ținea, se pare, să nu se lase uitat. La 2 februarie 1926, el a adresat patriarhului Miron Cristea, membru al regentei, o scrisoare prin care cerea partidelor politice să nu provoace dificultăți regelui pe tema actului său de renunțare la tron. Miron Cristea consemna: „În 2 faur 1926 îmi scrie prințul Carol o epistolă, lungă, frumoasă (publicată în 14. II), în care declară că din propria lui voie a făcut acel pas și dă sfaturi de grupare în jurul regelui în interesul țării. Când am ce-

mult de armată, fiind soldat. Am sondat pe toți de mai multe ori: Maniu, Vaida, ministrul armatei. Co-i cu prințul Carol? Vine? Toți spuneau: «Stăm pe baza actului de la 4 ianuarie 1926». Le-am cerut să declare în public. Vaida a declarat. Am cerut ca Maniu să facă o declarație categorică la Cameră, când o închide. A promis. Dar Camera s-a tot continuat până a sosit Carol. Am vorbit cu adjutantul Manolescu. Negă totul, deși știa.

Vintilă a cerut prin Hiottu, ministrul Palatului: să facem noi regenta o declarație. S-a dus Vintilă la prințul Nicolae. L-a declarat «prim-regent» ca să-l câștige, fiindcă pe mine mă atacaseră deja în *Viețorul*. Prințul nu știu ce i-a zis. Nouă ne-a spus că i-a răspuns: «Eu nu sînt regenta. Eu sînt numai unul. Poftiți la regenta întreagă». Vintilă

trimite pe Argetoianu la mine. Primul care a venit, căci toți liberalii au rupt cu mine orice relații. Nici Alexandru Lapedatu, pe care în 2 rînduri îl făcusem ministru de culte, n-a îndrăznit să vie. Argetoianu spune: «M-a trimis Vintilă, ca să fiți de acord cu prințul Nicolae și să dați o declarație în chestia actului de la 4.I.1926». Prințul «vrea» (?). I-am răspuns: «Eu am vorbit ieri cu prințul Nicolae, dar nu mi-a pomenit nimic». De fapt nu voia. Doar el pregătea armata pentru aducerea lui Carol. Eu am stăruit să ținem ședință în chestia asta. Am zis: «Să autorizăm pe Hiottu, ca în numele nostru să facă un comunicat». N-a voit Sărățeanu, nici prințul Nicolae. Că-i superflu, că nu-i nimic. Nu. Prințul

a scăpat o vorbă în toată discuția: «Pentru mine e o ofensă, dacă cineva presupune măcar că eu sînt contra actului pe care am jurat». Eu m-am legat de asta și am spus lui Hiottu, să-i răspundă lui Vintilă vorbele prințului Nicolae. Dar Nicolae era fals. El mască o călătorie în străinătate. Pe Săveanu o trimise înainte cu 40 geamantane. Vintilă i-a cerut prințului Nicolae să facă declarația, dacă nu publică broșură cu actele contra prințului Carol. Au și publicat-o și răspîndit-o. Prințul Nicolae l-a amenințat că pleacă și el din regentă în străinătate. Juca teatru. În regentă tot mereu înjura pe liberali și spunea: «De ce se tem nu scapă». «Ajung cu toții la Văcărești, unde le e locul». Spuneam lui Sărățea-

tit-o mi-am zis: «De ce nu ți-ai dat ție însuși aceste frumoase sfaturi?»».

În tot cursul anului 1926, ori de câte ori a avut prilejul, șeful autoritar al liberalilor Ion I.C. Brătianu a subliniat caracterul irevocabil al actului de la 4 ianuarie 1926, calificînd drept „inamic al statului” pe cel care ar fi uneltit împotriva hotărîrilor luate atunci.

Numeroasele evenimente petrecute în tot cursul anului 1926 au îndepărtat de la suprafața vieții politice problema crizei dinastice. Totuși, ea a continuat să fie prezentă și să-și aibă rolul său în combinațiile și calculele tuturor formațiunilor politice burgheze, fără însă a constitui un element primordial.

Lipsa de unanimitate în sinul forțelor politice a făcut ca problema readucerii prințului Carol să constituie o preocupare în viața politică, mai ales după moartea regelui Ferdinand și a lui I.I.C. Brătianu, petrecute în 1927. Continuîndu-și atitudinea de expectativă pe care o avusese după iunie 1926, Iuliu Maniu s-a situat tot mai vădit pe linia readucerii lui Carol în țară. Referindu-se la poziția sa, Maniu consemna: „După căderea guvernului Averescu [4 iunie 1927] și decedarea regelui Ferdinand, am continuat acțiunea în partid, în opinia publică și în jurul A.S.R. prințul Carol. În partid, am întărit tot mai mult convingerea că prințul Carol trebuie să revină. În Parlament, am luat cuvîntul în chestiunea aceasta față de Ion I.C. Brătianu. Iar la A.S.R. prințul Carol au mers diferiți prieteni, între alții dl. Iunian, pentru a-l încuraja, pe de o parte, pentru a-l convinge că trebuie să părăsească pe d-na Lupescu. Dl. Mihail Popovici a luat în Par-

lament cuvîntul în favoarea A.S.R. prințului Carol, pentru care fapt a și fost exclus de la 30 ședințe ale Camerii”.

Cu multă precauție și discreție, Maniu, devenit șef al guvernului în noiembrie 1928, a continuat să țină legătura cu Carol, urmărind — după cum însuși avea să mărturisească — a-l determina pe acesta „să domnească în mod constituțional, și apoi, că se va despărți de d-na Lupescu”. Carol, însă, nu și-a luat nici un angajament în această privință, menținîndu-se într-un permanent echivoc.

Pentru a avea contact permanent cu Carol, Maniu a numit consul la Paris pe Petre Ciolan, „un cunoscut devotat al prințului Carol și om de încredere al nostru, dîndu-i direct misiunea să țină legătura cu A.S.R. prințul Carol și să mă informeze despre vederile lui”.

La 7 octombrie 1929, regentul Gheorghe Buzdugan a încetat din viață, fapt ce a creat o situație extrem de delicată, deoarece nu exista un statut al regentei, care să stabilească modalitățile de procedare în eventualitatea decesului sau a incapacității unuia dintre regenti. O dată cu anunțarea morții lui Buzdugan, s-a făcut cunoscută și hotărîrea Consiliului de Miniștri de a convoca Corpurile legiuitoare, în dimineața zilei de 10 octombrie 1929, în vederea alegerii unui nou regent. De asemenea, pînă la completarea regentei, Consiliul de Miniștri a decis să preia asupra sa exercitarea prerogativelor regale.

În mod normal, conform principiului stabilit cu ocazia alcătuirii primei regente, trebuia să fie designat regent Andrei Rădu-

nu. «Auzi ce spune?» Sărățeanu: «Glumește». Gluma era serioasă. Eu simțeam că el pregătește. A inspectat iute de tot toate garnizoanele din apropiere între Craiova și Focșani. Cu Maniu trata tot separat prințul Nicolae. Apoi venea la noi. Cu cîteva zile înainte de venirea prințului Carol, vine la noi Maniu de la prințul Nicolae, unde a stat foarte mult. Întreb: «Ce-i cu Carol?» Nu-i nimic. Total liniștit. Un lucru însă ar putea fi îngrijorător. Armata să nu facă ceva. Asta era ușița diplomatică a lui Maniu. Vine ministrul armatei, general Condescu, omul de încredere al principesei Elena. Cu o zi înainte spune: «Armata este liniștită, totul în ordine, nici o grijă». Fals. Trebuie că știa totul. Ba spu-

ne că fostul ministru de război, gen. Cihoski i-a dat un memoriu — scuze, că n-a fost la Paris la prințul Carol cu proiectele legilor militare tocmai votate în Parlament. Am cerut să mi-l aducă. Nu l-a mai adus, că a doua zi a venit prințul Carol.

Cel mai cinstit a fost ministrul Iunian. El a venit cu cîteva zile înainte la mine și mi-a spus: «Am vorbit la Paris cu prințul Carol. El vine. Vrea să fie regent, demisionînd Sărățeanu. Dorește ca I.P.Sf. Ta să rămîi regent cu el și cu prințul Nicolae». Eu am răspuns: «Eu sînt tutorele regelui Mihai. I-am jurat credință. Pînă la urmă eu rămîn pe baza asta. Dacă vine adus de armată, eu n-am armă decît crucea. Eu nu pot scoate sabia contra armatei».

Mi-a spus că Parlamentul ar fi cu el, dar «nu vrea Maniu». Maniu a fost în aceeași zi — vineri — la mine de la 4-6 seara. M-a rugat să merg luni la dezvelirea statuii lui dr. Raftiu, la Turda. Eu: «Nu am dispoziție deloc. Dar dacă insiști, merg fără a vorbi nimic». La urmă eu: «Ce-i cu prințul Carol? Toți spun, vine!» El spune: «Pînă acum în fiecare zi am știut unde e, ce face. De 4 zile a plecat din Paris spre Germania. Acolo i-am pierdut urma». Eu: «Poate merge la Sigmaringen unde era vorba că se întîlnesc rudele». La urmă repetă: «Pericol ar fi numai dacă armata ar face complot. Noi am dat ordin la toate garnizoanele: unde ar ateriza, să-l aducă la București». Eram în clar atunci. Maniu a plecat.

Ilescu¹, primul președinte al Curții de Casație. Istoric al dreptului roman, membru al Academiei Române, Andrei Rădulescu, multumită prestigiului său, ar fi putut menține autoritatea regentei.

Intuind de mult pericolul pe care îl reprezentau pentru regentă prințul Carol și grupul carlist, C. Stere a informat că el putea lucra în armată pentru a evita un eventual pericol ce putea veni din partea militarilor procarliști. Prezența în regentă a prințului Nicolae nu era o garanție suficientă, deoarece, în afară de ofiterii de marină care îi erau atașați, în restul armatei, acesta nu se bucura nici de autoritatea necesară și nici de suficiente simpatii. Propunerea lui C. Stere a fost ca în locul prințului Nicolae să fie admisă ca membră a regentei regina Maria, care avea influență în armată. Ca întotdeauna, Maniu a ascultat cu interes și nu s-a opus propunerii lui Stere, care reușise să rializeze ideii lui și pe patriarhul Miron Cristea. Regina Maria a acceptat, iar prințul Nicolae nu s-a opus.

În rîndurile opoziției, ideea a fost primită cu entuziasm: dr. Lupu a susținut-o fără nici o reticență; partidul liberal se arătase încântat. Deși propunerea venise de la C. Stere, N. Iorga a trecut peste resentimente și a spus: „Pentru prima oară Stere are o soluție politică înțeleaptă”.

Pentru Maniu, însă, intrarea reginei Maria în regentă însemna, pe de o parte, creșterea influenței camarilei regale în frunte cu Barbu Stirbey, și implicit a liberalilor, iar pe de altă parte creșterea influenței reginei, factor de

natură a-l stingheri în acțiunile sale pe liderul național-țărănist.

Hotărîrea guvernului Maniu de a lua asupra sa prerogativele regentei, o dată cu moartea lui Buzdugan, a suscitat vii discuții, deoarece articolul 81 din Constituție prevedea că o asemenea situație se putea produce numai în momentul morții regelui. În cazul discutat, suveranul era în viață, precum și doi din cei trei regenti. Maniu a decis să considere regenta ca inexistentă prin moartea lui Gheorghe Buzdugan, dar să mențină calitatea de regentă a principelui Nicolae și a patriarhului Miron Cristea. Astfel, șeful guvernului, printr-o interpretare proprie a articolului 81 din Constituție, a urmărit să aibă mîinile absolut libere în desemnarea celui de-al treilea regent. „Cînd Iuliu Maniu, însoțit de întreg guvernul, a luat loc pe banca ministerială — relatează Pamfil Șeicaru — nimeni, dar absolut nimeni nu se aștepta la surpriza pregătită în tăcere. Rostind numele lui C. Sărățeanu cu rugămîntea să fie ales regent, toți membrii Parlamentului au avut senzația că nu au auzit bine... Magistrat obscur, fără nici un relief, membru la Curtea de Casație, considerat o mediocritate, Sărățeanu avea însă o calitate: era rudă cu Mihail Popovici [unul din liderii P.N.Ț.]... L-am auzit pe C. Stere profetizînd: «Azi Iuliu Maniu a dat lovitură de moarte regentei». Și evenimentele au ratificat judecata lui. Iuliu Maniu calculase greșit, deoarece înlăturarea lui Andrei Rădulescu, primul președinte al Curții de Casație, care venea de drept în locul lui Buzdugan, a dezlănțuit campania partidului liberal contra regentei”.

¹ Magazin istoric, nr. 4/1981.

Eu mă așteptam la venire mai tirziu, pe toamnă, plină cînd se mai pot clarifica lucrurile”.

17 ianuarie 1928. Elisa Brătianu îmi telefonează rugîndu-mă să trec la ea spre a-mi da părerea mea asupra unei scrisori ce a redactat pentru Saint-Aulaire¹. Simt parcă o înfiorare pășind pragul casei acesteia atît de pline de viață acum două luni încă și acum pustie... Nimic nu este schimbat în biroul lui Ion I.C. Brătianu, dar lipsește sursul lui plin de farmec și de indulgentă ironie și, prin aceasta, se întinde asupra ca-

merei un văl de tăcere funebă... Saint-Aulaire a rugat pe Elisa Brătianu să-i dea notițe despre soțul ei, spre a-i înlesni caracterizarea figurii lui într-un studiu ce va publica în curînd. Scrisoarea de răspuns este frumoasă și mișcătoare. Dînsa mă roagă să-i revăd stilul — care este dealtmînteri remarcabil. Vorbînd de marele dispărut, văduva lui îmi repetă două fraze ale lui. I-a spus lui Duca, după război: „Trebuie să judeci pe om după intențiile lui, nu după ceea ce ți se pare că este rezultatul imediat al acțiunilor lui. Cînd cuget la viața mea, la toate acțiunile mele, mă iert de tot ce am făcut (*je m'absous*)”. Iar altă dată, întrebîndu-l Elisa Brătianu de ce s-a arătat atît de binevoitor cu un om pe care nu-l stima, i-a

răspuns: „Important este nu ce cred eu despre el, ci ce crede el că gîndesc despre el. Și cum acum el crede că eu îl consider mai bun decît este de fapt, sînt sigur că plecînd de la mine s-a simțit mai bun”.

28 octombrie 1928. Serbări jubiliare la Constanța, cărora defilarea veteranilor din 1877, cu drapelele vechi, le dă o notă adînc emoționantă. La întoarcere, Buzdugan îmi poartă vestete, în vagonul lui, discuția cu patriarhul [Miron Cristea] și cu dînsul au avut-o cu Vintilă Brătianu. Cu asentimentul colegului său, el a spus primului ministru că, pentru a destinde situația, este de părere ca, după semnarea convențiunilor financiare cu grupul bancherilor care ne acordă împrumutul, partidul liberal să se retragă de la

¹ Fostul ministru al Franței în România (1916-1920): un simpatizant al cauzei românești.

Includerea lui C. Sărățeanu în regență n-a dus, așa cum spera Maniu, la întărirea poziției guvernului național-tărănesc, ci a contribuit la amplificarea campaniei ostile a partidelor din opoziție. În frunte s-au plasat P.N.L. și oficiul său *Vilorul*, dirijat direct de Vintilă Brătianu. Dar, nici un moment, conducerea partidului liberal nu și-a dat seama de pericolul pe care îl constituia pentru fragila regență acea campanie lipsită de măsură. Nimeni nu se gândise că zdruncinând regența ca autoritate, s-ar fi înlesnit o acțiune îndrăzneată a prințului Carol. În replică la acțiunea P.N.L., guvernul a luat măsuri coercitive. Astfel, în ziua de 21 martie 1930 a fost depus proiectul de lege „pentru apărarea liniștei și creditului țării”, care a fost votat în aceeași zi. Primul articol al acestei legi, promulgată la 2 aprilie 1930, prevedea că „se vor pedepsi cu închisoarea corecțională de la 3 luni până la 2 ani toți acei care vor fi răspândit în public prin publicațiuni, broșuri, ziare, circulări, afișe sau vor fi colportat prin viu grai fapte neadevărate, de natură a produce panică sau de a tulbura siguranța, ordinea publică sau liniștea cetățenilor”. În acest fel, guvernul încerca „să-și ducă cît mai multă vreme barca printre stînci, să evite coliziunile fatale și să nu închidă nici o porțiță în urma lui”, cum nota C. Argetoianu.

După moartea regentului Buzdugan și pînă la alegerea lui C. Sărățeanu, agenții carlismului au devenit foarte activi. Leucufția, nepotul lui Iuliu Maniu și cunoscut carlist îl ținea la curent pe șeful P.N.Ț. cu tot ce se întâmplă. Acesta era informat și despre faptul

că doi colonei, comandanți de regiment, Paul Teodorescu și Gavrilă Marinescu, erau cu totul cîștigați cauzei lui Carol. În același timp, trebuie spus că unii lideri ai P.N.Ț. continuau să-l sprijine pe Carol, ca de exemplu Grigore Iunian, generalul H. Cihoski, Viorel Tilea.

În condițiile în care Partidul Național-Tărănesc trecea printr-o acută criză, accentuată prin desprinderea, în mai 1930, a grupului condus de C. Stere, venirea în țară a lui Carol, nedorită, de altfel în acea perioadă, de către Maniu, se contura tot mai mult ca o soluție posibilă, iar divergențele existente în sinul P.N.Ț., lipsa de hotărîre a conducătorilor acestuia, și în primul rînd a lui Iuliu Maniu, de a acționa într-o direcție sau alta, constituiau un teren prielnic pentru activitatea celor ce puneau la cale întoarcerea lui Carol.

Poziția de expectativă a prințului Carol în problema reîntoarcerii Elenei Lupescu în țară l-a determinat pe Iuliu Maniu să nu facă „declarații obligatoare și pași hotărîtori în sensul revenirii prințului”, chiar dacă, așa cum îl informa Petre Ciolan, într-un raport de la Paris, Elena Lupescu se angajase că nu va reveni în țară: „Eu știu, d-le Ciolan — declarase E. Lupescu, cu ocazia uneia dintre întîlnirile — pentru ce dl. Maniu se opune revenirii Alteței Sale. El crede că eu voi veni în țară după Alteța Sa și fi voi face dificultăți. Ei bine, declar aci în fața Alteței Sale, că este cea mai mare eroare... În ziua cînd Alteța Sa Regală își va relua tronul spre fericirea țării, eu voi dispărea pentru totdeauna și nici nu vreau să se vorbească despre mine”. ■

putere, crîma țării revenind Partidului Național-Tărănesc, care va urma să dea toate garanțiile de continuitate. Vintilă Brătianu ar fi recunoscut necesitatea acestei încercări cu național-tărăniști, dar cu condiția ca garanția principiilor de continuitate a lor să fie participarea la un guvern de concentrare a tuturor partidelor, urmînd ca, în cazul în care ar refuza, să-și continue guvernarea Partidul Național-Liberal, distrugîndu-se astfel național-tărăniștii ca partid de guvernămînt. Buzdugan i-a explicat că aceasta este imposibil și a propus următoarea soluție: dacă, cu toate argumentele regenței, Maniu se opune la un guvern de concentrare, să garanteze cel puțin continuitatea politicii financiare liberale, printr-o de-

clarare oficială, citită în Cameră. Vintilă Brătianu s-a opus la această soluție și a arătat că Buzdugan, nefiind convins de necesitatea guvernului de concentrare, nu va ști să-l impună cu destulă energie. Altmîntîi, Maniu l-ar primi. Despărțirea a fost cam rece.

3 noiembrie 1928. Guvernul V. Brătianu demisionează. Dîndu-și seama că regența nu-l va lăsa să-și termine activitatea în privința stabilizării, a preferat să-și aleagă singur momentul retragerii.

4 noiembrie 1928. Consultările au început aseară și continuă azi: Nicolaescu, Săveanu, Averescu, Maniu, Iorga, Lupu.

8 noiembrie 1928. Titulescu, chemat telegrafic de regență, sosește. Este însărcinat cu

formarea unui guvern de concentrare. Nu are speranțe de a reuși.

10 noiembrie 1928. Titulescu depunîndu-și mandatul ieri, se formează un guvern Maniu.

11 noiembrie 1928. Buzdugan îmi destăinuiește că regina Maria a insistat mult pentru ca puterea să fie încredințată lui Știrbey. Regentul însă i-a arătat imposibilitatea unei atari soluții, ce ar produce o indignare generală „care nu ar folosi nimănui”. Dealtmîntîi soluția nu ar fi decît provizorie; alegerile ar fi favorabile național-tărăniștilor și regența ar avea atunci carte forțată pentru înlocuirea lui Știrbey prin Maniu. Pe cînd prin chemarea imediată a lui Maniu, regența va fi la largul ei: ea îl va fi ales, nu el se va fi impus. ■

Documentar istoric

RIGOARE ȘI TOLERANȚĂ ÎN INDIA VECHIE

JACQUES DUPUIS

1985 a fost socotit la Paris și în principalele centre ale Franței anul Indiei. Numeroase manifestări politice și culturale s-au desfășurat într-o cadență trepidantă, ceea ce făcea revista L'Express să scrie că, prin Franța, India vine să încinte Europa. Festivaluri de film și de teatru, spectacole de balet și expoziții impresionante au ținut așful luni de zile. Numeroase emisiuni de radio și televiziune, conferințe și volume au familiarizat publicul cu principalele date ale străvechii civilizații indiene. În acest context, revista L'Histoire a publicat, în numărul său din septembrie 1985, un amplu studiu consacrat istoriei sistemului castelor. Autorul acestui articol — reprodus de Magazin istoric într-o formă prescurtată și cu titlul și subtitlurile redacției — este membru al Academiei de științe pentru teritoriile de peste mări, doctor în geografie, specialist în limba hindî și a consacrat numeroase lucrări subcontinentului indian, printre care cităm: L'Histoire de l'Inde, L'Asie meridionale, L'Inde et ses populations, Madras et le Nord du Coromandel.

India este ameșitoare prin complexitatea prezentului și mai ales a trecutului ei: 800 milioane de oameni vorbind 60 limbi, dintre care 15 oficial recunoscute, și cîteva sute de dialecte, trăiesc într-o Republică unională formată din 22 state și 9 teritorii unionale, cu șase religii principale și nenumărate etnii. O asemenea complicată rețea de tradiții istorice este sporită de existența unui sistem de caste, care își au rădăcina chiar în nucleul tradiției indiene, reprezentînd cadrul general al vechii societăți. India este un adevărat muzeu antropologic viu, în care regăsim, alături de semnele unui progres evident și ale unei modernizări în pas cu secolul XX, puternice urme ale unei stratificări sociale de un tip original, datînd de mii de ani. Pe teritoriul uriașei peninsule găsim caste tradiționale și mii de subcaste, realitate socială ce conferă societății indiene un profil unic. O asemenea realitate este luată în considerare de Constituția Republicii India din 1950 și de numeroase acte legislative ulterioare, inclusiv toate planurile cincinale, care, proclamînd egalitatea în drepturi și îndatoriri a tuturor cetățenilor, fără a ține seama de sistemul castelor, precum și abolirea și interzicerea sub orice formă a practicării „intangibilității” (denumire dată celor socotiți odinioară în afara castelor și deci a societății), prevedeau, de asemenea, o serie de măsuri pentru integrarea castelor și triburilor înregistrate și a altor categorii înapoiate (potrivit recensămîntului din 1971 numărul celor aflați în această situație se ridica la 22 la sută din totalul populației) în dezvoltarea modernă a societății indiene.

Înainte însă de a reda articolul indianologului francez, să reamintim cititorilor ceea ce spuneau despre caste și sistemul lor de organizare părinții fondatori ai Indiei independente, Mahatma Gandhi și Jawaharlal Nehru.

În imagine: Împăratul mogul Akbar (1556-1605), urmărind construcția capitalei sale din nordul Indiei, orașul Fatehpur Sikri.

Cu puțin timp înainte de proclamarea independentenței, în 1947, Gandhi arăta: „Sistemul castelor în forma cunoscută nouă este un anacronism. El trebuie să dispară pentru ca hinduismul și India să poată trăi și progresa din zi în zi”. Vorbind despre programul constructiv, pe care l-a supus atenției națiunii, el declara: „Scopul lui îl constituie, fără îndoială, independența politică, socială și economică. Este o revoluție morală — fără violență — care cuprinde toate domeniile de activitate ale unei națiuni și care trebuie să ducă la dispariția castelor și a altor asemenea superstiții; divergențele dintre hinduși și musulmani vor trece în domeniul trecutului, iar ostilitatea față de englezi și europeni va fi cu totul uitată”.

La rîndul său, J. Nehru, cel dintîi Premier al Republicii India, descrie astfel în *Descoperirea Indiei* (apărută la Londra în 1951 și scrisă în închisoarea de la Ahmednagar, din aprilie pînă în septembrie 1944) originea sistemului castelor: „Venirea arienilor în India a dat naștere unor noi probleme de ordin rasial și politic. Triburile dravide ne supuse au o cultură veche, arienii se considerau însă, fără îndoială, o rasă superioară: cele două populații erau despărțite printr-o prăpastie adîncă. În afara lor mai existau triburi indigene înopiate, care erau nomade sau locuiau în păduri. Rezultatul acestui conflict și al acestei interacțiuni între populații a fost dezvoltarea treptată a sistemului castelor, sortit să exercite o influență atît de profundă asupra vieții Indiei în secolele următoare. Castele nu era, probabil, nici instituție ariană, nici dravidă. Era o încercare de organizare socială a diferitelor populații, de cristalizare a unei situații de fapt. Mai tirziu ea a avut ca urmare degradarea și continuă să mai fie o povară și un blestem, dar nu putem să abordăm problema castei din punctul de vedere al normativelor mai tirzii sau al evenimentelor ulterioare. Castele corespundea spiritului vremii... Este extrem de interesant și semnificativ faptul că, în cursul unei perioade îndelungate a istoriei indiene, oameni de seamă s-au ridicat în repetate rînduri împotriva preoților și a sistemului strict de caste, că împotriva lor se inițiau mișcări puternice; totuși, încet și pe nesimțite, ca și cum ar fi fost predestinat de soartă, castele creșteau, se întindeau și trăgeau în cleștele lor nefast toate domeniile vieții indiene. Rebelii care se ridicau împotriva castelor aveau numeroși partizani, dar cu timpul adepții lor deveneau ei înșiși o castă. Jainismul, care se ridicase împotriva vechii religii și în multe privințe era foarte diferit de ea, s-a împăcat cu sistemul castelor, adaptîndu-se la el. Din această cauză el continuă să existe în India aproape ca o ramură a hinduismului. Budismul, care nu s-a adaptat sistemului castelor și care se distingea printr-o mai mare independență, în cele din urmă a dispărut din India, deși mai exercită și astăzi o puternică influență asupra Indiei și a hinduismului. Creștinis-

mul, apărut în India acum 1 800 ani, s-a consolidat aici și a creat treptat caste proprii. Sistemul castelor a influențat în parte și structura socială a musulmanilor din India, cu toate că ei condamnă cu tărie orice asemenea bariere în interiorul comunității.

În epoca noastră apar în rîndurile burgheziei numeroase mișcări pentru desființarea tiraniei castelor și ele au obținut unele succese, fără însă a atinge în mod substanțial situația masei... A apărut apoi Gandhi, care a încercat să rezolve această problemă pe o cale indirectă, corespunzînd metodelor uzitate în India din vremuri imemorabile; privirile îi erau îndreptate spre mase... El a reușit să zdruncine fundamentul sistemului, ceea ce a exercitat o influență profundă asupra masei... Acum acționează însă o forță și mai puternică decît Gandhi: condițiile vieții contemporane și, pe cit se vede, în cele din urmă această veche și tenace relicvă a trecutului va trebui să dispară”.

Tot Nehru dădea apoi un tablou exact al castelor, scriind: „Dacă lăsăm pentru moment la o parte pe cei considerați în afara castelor, adică pe intangibili, au existat următoarele caste: brahmanii — preoții, învățătorii, oamenii multei intelectuale; kșatrii — cîrmuitorii și militarii; vaișii — negustorii, meșteșugarii, cămătarii etc.; șudrii — muncitorii agricoli și cîștigătorii muncitorilor”. Cred că era strîns înche-gată și avea un caracter închis numai castele brahmanilor. Kșatrii primeau permanent în rîndurile lor atît nou veniți din alte țări, cît și origianari din țara lor care deveneau influenți și ajungeau la putere. Vaișii erau mai ales meșteșugari și cămătari, dar și reprezentanți a o serie de alte profesii. Șudrii erau mai ales plugari și slugi casnice. Avea loc și un necontentat proces de formare a unor caste noi, pe măsură ce apăreau noi profesii, precum și din alte cauze, iar vechile caste năzluiau în permanență să se ridice mai sus pe scara socială. Acest proces continuă și în zilele noastre. Unele dintre castele inferioare începeau pe neașteptate să poarte cordonul sînt, pe care au dreptul să-l poarte numai castele superioare... Uneori persoane provenite din clasele inferioare ajungeau, datorită talentelor lor, la înalte posturi de stat, dar asemenea cazuri constituiau o excepție”.

Comunitatea sătească autonomă, sistemul castelor, marea familie au constituit, după Nehru, cele trei temelii ale vechii Indii. Pentru a înțelege ritmul transformărilor pe care le cunoaște India contemporană și cît de puternice sînt tipurile sociale arhaice reprezentate de caste, pe care aceste transformări trebuie să le depășească, să facem o incursiune în vremurile de demult.

Cristian POPIȘTEANU

¹ Acest pasaj din lucrarea lui Nehru, ca și următoarele sînt preluate din versiunea românească, apărută în 1956 la Editura de stat pentru literatură politică.

² Potrivit legendei, cel dintîi s-au născut din capul lui Brahma (singurul zeu din mitologia indiană care nu este reprezentat într-o formă întrupată), kșatrii au ieșit din brațele lui Brahma, cei aparținînd celei de a treia caste din pîntecele său, iar ultimii din picioarele sale.

Pe urmele castelor

Termenul „castă”, de origine portugheză, este cunoscut de obicei numai de indienii educați, îndeosebi de cei care vorbesc engleza. În limbile indiene, vocabula corespunzătoare folosită în mod curent, este *jāti*, adică „naștere”, care desemnează o comunitate endogamă ai cărei membri se căsătoresc numai între ei. Orice indian întrebat din ce *jāti* face parte va denumi comunitatea căreia îi aparține prin naștere, o comunitate economică, religioasă sau un trib. Deosebirea între caste și triburi nu este foarte clară, multe dintre castele de azi fiind de fapt fostele triburi.

Pe lângă faptul că membrii castelor erau obligați să se inter-căsătorească, ei trebuiau să și mănince împreună. Acceptând această definiție, avem în față imaginea sumară a unei societăți cristalizate în această formă încă de la începutul erei noastre. Despre originea castelor s-a scris mult și în diferite moduri. Una dintre teze susține că anumiți cotropitori au făurit o societate bazată pe clase, prin aservirea unor populații. Ierarhiile sociale indiene străvechi s-au constituit în grupuri ereditare dominante sau dominate. Totuși, această explicație a originii sistemului castelor nu este suficientă.

Castele au apărut înaintea erei noastre, în cadrul grupărilor profesionale. Sînt cunoscute comunități geografice de pescari, vînători, crescători de animale, cultivatori, bresle de meșteșugari și, în sfîrșit, secte religioase. Dar astfel de grupări au existat și în alte societăți, fără ca în acestea să apară castele.

Pentru a explica lumea indiană, trebuie să apelăm la un fapt de civilizație specific: elaborarea, în anumite medii din India antică, a ierarhiei *varna*, termen sanscrit care înseamnă „culoare” și „rang social”, fără nici o legătură însă cu pigmentul pielii. Brahmanii, clasă preotească și de cultură superioară [ale căror atribuții erau să hotărască politica țării, să păstreze și să dezvolte principiile spirituale supreme] au reușit, în

general, să obțină recunoașterea ca primă *varna*. Este singurul caz în care o *varna* reprezintă în același timp și o *jāti*. A doua *varna* este *kșatriya*-și cuprinde castele cîrmaitorilor și ale ostașilor. A treia, *vaișya*, cuprinde caste de plugari, meseriași și negustori. Din a patra, *sudra*, fac parte numeroase caste de argați și muncitori necalificați.

La începutul erei noastre, această ierarhie nu era considerată lege. Ea s-a impus însă mai mult sau mai puțin în rîndul majorității populației

Pietrări și alți meseriași formau casta vaișya...

ca model al societății, datorită abilității brahmanilor, care au asociat noțiunea de *varna* unor credințe religioase acceptate de populație. Ideologia brahmanilor sistematiza noțiunile de pur și impur, iar gradul purității determina rangul unei caste în ierarhia treptelor *varna*. În această idee despre puritate se combinau puritatea singelui (care interzicea amestecul între caste), condiția socială (existau ocupații nobile și ocupații de disprețuit), respectarea unor tabuuri privind alimentația (brahmanii erau vegetarieni) și păzirea riturilor și datinilor religioase, așa cum le înțelegeau brahmanii.

Asprisia, reprezentînd aproape o șesime din populație, forma o masă asuprită și călcată în picioare de multe secole. Ea se afla în afara treptelor *varna*, fiind inferioară celor mai joase caste. Termenul „intangibili”, cum îi denumeau europenii, reprezenta traducerea cuvîntului sanscrit *asprisia*. Gandhi, care nu accepta ca „intangibili” să fie disprețuiți, i-a numit *harijan*, „copiii lui Dumnezeu”. „Locuința lor trebuia să se afle în afara satului; ei nu au voie să aibă vase neciobite și nu au dreptul să stăpînească decât cîini și măgari”, arăta Manu, unul dintre cei mai vechi legiuitori ai Indiei. Și el continuă: „Să aibă drept veșminte haine de la morți, drept vase străchini sparte, drept podoabă fier și să rătăcească veșnic într-un loc într-altul... Mîncarea pe care o primesc să fie dată lor numai în cioburi și numai printr-un servitor și să nu umble noaptea prin orașe și sate”.

Ritul purificării

Originea „intangibililor” este diversă. Unii provin din populații aservite. Există indicii că ei fuseseră și proprietari de pămînt. *Toli*, funcționarul *asprisia* al satului, era totuși recunoscut ca proprietarul de drept al pămîntului. Unii indivizi intrau în categoria *asprisia* după criterii de impuritate: neamuri care se ocupau dintotdeauna cu jupuirea animalelor și le consumau carnea, cum erau populațiile Chamar în nord și Chakkiliyar în sud, care astăzi sînt în majoritate agricultori. Și, fără îndoială, că în decursul secolelor numeroși indivizi excomunicați de casta lor au căzut în această prapăstie a societății.

Cei ce făceau parte din categoria „intangibililor” erau supuși unor forme de dispreț: le era interzis să intre în temple brahmanice, nu aveau acces la puțul comun al satului, aveau locuințe separate. Ei trăiau în cartiere speciale sau în cătune îndepărtate, la marginea satelor. Fiind agricultori fără pămînt, muncitori necalificați sau gnoicuri, acești indivizi erau cei mai prost plătiți și cei mai expuși

la șomaj. Adeseori, copiii de castă „bună” păraseau școlile frecventate de copiii *asprisia*. Printre *asprisia* se înălțea procentul cel mai ridicat de analfabeți al populației indiene.

Una dintre regulile brahmane cele mai strict aplicate era endogamia de castă. Totuși, fiecare castă era împărțită în mai multe *gotra* (clanuri), exogame. Pe de altă parte, principiul hipergamiei, care permitea femeii să se căsătorească cu un bărbat dintr-o castă superioară, ofereea bărbaților privilegiul de a-și alege soții și concubine din caste inferioare lor. Datorită hipergamiei, izolarea genetică a castelor a fost atenuată.

Preceptele brahmane au avut o influență similară și asupra alimentației, căreia i-au impus o igienă strictă. De aici interzicerea anumitor alimente, considerate impure (carne, pește, ouă fecundate), a tăierii și consumării vitelor de lapte, ceea ce încuraja producția de lapte ca aliment atât de necesar vegetarienilor. Tot din aceste precepte decurgea și obligația comensalității; individul nu avea voie să mănânce decât împreună cu persoane de aceeași castă cu el și nu putea primi mâncare decât de la o persoană aparținând aceleiași caste sau unei caste superioare. Un hindus de castă „bună” nu

invita de regulă un străin la masă. Un profesor francez de sanscrită mi-a povestit că după ce fusese primit cu respect într-o casă de brahmani, întorcându-se după câteva minute ca să recupereze un obiect uitat, le-a găsit pe gazde spălând sala de recepție de la un capăt la altul: săvârșeau riturile obligatorii ale purificării!

Aceste reguli, care ni se par ciudate, porneau de la principiul purității alimentare: se interzicea ca o persoană impură, adică dintr-o castă inferioară, să pregătească, să atingă sau chiar să vadă un aliment destinat celor dintr-o castă superioară. Rezultă deci că, în lumea hindusă, numai brahmanii aveau posibilitatea să ofere hrană tuturor celorlalte caste. De unde și importanța lor în sectorul alimentației publice.

Astfel, sistemul castelor a produs insule demografice care se învecinau fără să se amestece. În evul mediu, șocul provocat de invaziile musulmane a accentuat caracterul închis al castelor. Pentru a proteja femeile de abuzurile noilor stăpâni, familia s-a închis în sine, și-a întărit claustrarea și a impus femeii să poarte vâl. Severitatea cenușie a vâlului (*pârda*) s-a răspândit, cel puțin în India de nord. Încă din sec. XI, în India de nord, marele umanist arab al-Biruni denunța particularismul regiunilor și

al castelor, ca pe una dintre slăbiciunile Indiei. Impactul cuceririi musulmane asupra societății a devenit efectiv începând cu sec. XIII, când a fost întemeiat sultanatul din Delhi (1206). În acea perioadă, în care exista o mare libertate de circulație pe mări, India brahmanilor nu participa la traficul maritim, din cauza interdicției de a călători în țări străine.

Imuabila Karma

În mileniul I î.e.n. ereditatea nu putea fi concepută după principiile geneticii moderne. Indienii își imaginau că trăsăturile particulare ale unui individ nu provin de la părinți, ci de la succesiunea îndelungată a vieților anterioare, în cursul reîncarnărilor sale. Conform teoriei brahmanilor, fiecare copil avea la naștere un capital propriu, *karma*, care provenea din acțiunile făcute în timpul vieților sale anterioare. Pentru un indian, faptul de a se naște într-o stare determinată nu depindea de moștenirea genetică, materială sau culturală a părinților, ci de *karma*, mai mult sau mai puțin favorabilă, acumulată în trecut.

Legată de o anume cosmogonie, această teorie a destinului individual le explica hindușilor de ce s-au născut într-o anume *varna* și o anume *jăli*, care le determinau condiția în prezent. Această condiție trebuia deci acceptată, ca rezultat inevitabil al legii naturii. Astfel, ocupând un loc într-un ansamblu cosmogonic, casta era sacralizată. Teoria brahmanilor îi educa pe hinduși în spiritul acceptării castei lor ca pe un lucru implacabil. Bineînțeles, individul putea să-și îmbunătățească sau să-și înrăutățească, într-o oarecare măsură, condiția prezentă, fără a obține însă o schimbare fundamentală a acestei condiții. În funcție de purtarea sa actuală, capabilă să-i modifice *karma*, el putea renaște fie într-o castă superioară, fie în starea disprețuită a unei ființe respingătoare; de exemplu, un animal scîrbos, cum

...agricultorii aparțineau castei șudrilor...

ar fi clinele sau broasca rioasă.

De-a lungul secolelor, numeroase mișcări au încercat abolirea castelor. În sec. XI, secta Lingayât a inițiat în Dekkan un curent monoteist care nega doctrina brahmanilor. Singurul rezultat a fost ieșirea lor din cadrul hinduismului și formarea unei noi caste. În sec. XVI, populația Sikh a vrut să întemeieze o nouă religie monoteistă universală, dar nu a reușit decât să formeze o nouă sectă hindusă. Ca reacție la persecuții, în sec. XVII gruparea Sikh s-a reorganizat pe baze militare, iar mișcarea ei religioasă s-a transformat într-o sectă decesbit de temută. Ca urmare a practicării endogamiei de către toate castele, orice inovație în materie de religie s-a sîrșit prin constituirea de noi comunități endogame.

Care erau avantajele societății bazate pe caste? Castele cu caracter profesional asigurau exercitarea unor meserii utile și transmiterea meșteșugurilor din generație în generație. În același timp, sistemul castelor a menținut multă vreme stabilitatea societății pe clase, avantaj apreciabil pentru clasele dominante. Îngredind pe fiecare individ de casta sa, era frînată evadarea spre alte meserii.

Un al treilea avantaj al acestui sistem îl reprezenta protecția pe care casta a asigurat-o întotdeauna membrilor săi. Spre deosebire de feudalitatea europeană, care se baza pe fidelitatea între un individ și altul, casta, înzestrată cu un sînat conducător, reprezenta o formă de solidaritate socială, căci recunoștea fiecăruia drepturi și îndatoriri. Ultimul avantaj, multă vreme neglijat, este că aceste caste autonome și impermeabile asigurau coexistența și echilibrul diferitelor comunități în interiorul unei societăți eterogene. În alte țări, conflictele duceau la exterminare și lichidare, ceea ce în India nu s-a întîmplat niciodată. Fiecare comunitate își putea păstra aici puritatea genetică, religia și cultura, cu condiția să gă-

sească mijlocul de a se integra economic în sistemul general. Printre numeroasele exemple de integrare, putem menționa pe evreii și creștinii stabiliți la începutul erei noastre în Kerala.

Și astfel descoperim bazele și semnificația toleranței indiene. Castele este din principiu intolerantă față de membrii ei, individul trebuie neapărat să se conformeze obiceiurilor castei sale, în caz contrar el este exclus. În schimb, o castă este indiferentă față de religia, obiceiurile și acțiunile celorlalte caste. În această privință, fiecare castă se comportă ca un microcosmos închis, care conviețuiește cu celelalte, fără a recurge la noțiunea morală de toleranță. Altădată, conflictele între caste aveau la bază revendicări onorifice: era în joc un anumit loc în ierarhie. Am putea spune că astfel lupta de clasă devenea o luptă între comunități. Acest tip de societate s-a dovedit istoricește solid și de nezdrunțat. În ciuda invaziilor și a dominațiilor străine, el a conservat esența civilizației indiene.

Pe lângă avantajele castei, existau desigur și dezavantaje supărătoare, care s-au accentuat pe măsură ce acest sistem imobil a devenit inadaptabil la o lume în evoluție. Cel mai vechi inconvenient este faptul că puterea militară se baza exclusiv pe specializarea anumitor caste, de exemplu *kșatriia* în India de nord. Societatea indiană putea, desigur, să reziste dușmanului, grație organizării sale invincibile, dar nu se putea ridica în masă, pentru a opune rezistență militară agresorului. Această slăbiciune a apărut încă din sec. XII, în timpul invaziei musulmane. În domeniul culturii, castele favoriza discriminarea și inegalitatea. Cultura superioară rămânea apanajul castelor educate prin tradiție, în primul rînd a celei a brahmanilor. În ciuda înmulțirii școlilor publice, masa analfabetă rămânea totuși adîncită în ignoranță, datorită tradițiilor

...iar militarii celei a kșatriilor

profesionale și impermeabilității relative a frontierelor sociale.

La nivelul destinului individual, sistemul castelor avea consecințe și mai grave. Individului, supus unui destin predeterminat, încă de la naștere, îi era aproape imposibil să se elibereze de acest determinism, care lăsa urme pînă și asupra trăsăturilor feței, marcate de secolele de endogamie. Acțiunea individuală era astfel descurajată din pornire. Datorită tradițiilor sale imuabile, servituților sale economice și regulilor care obligau la supunere pasivă, cadrul rigid al castei s-a dovedit de mult a fi o formă de scleroză, care apăsa greu asupra destinului Indiei, într-o lume care evolua rapid.

În ciuda acestor dezavantaje, sistemul castelor a rezistat la numeroase asalturi pînă în secolul nostru, fie ele atacuri din interior, ca acelea ale grupurilor Lingayât, Sikh etc., fie din exterior: musulmani, misionari creștini, legislația britanică. Această stabilitate milenară a fost zdruncinată numai odată cu invazia economiei occidentale, datorită mutațiilor profesionale fără precedent pe care le-a provocat. ■

În românește de
Ioana CÂNDEA-MARINESCU

COVASNA — REPERE ISTORICE

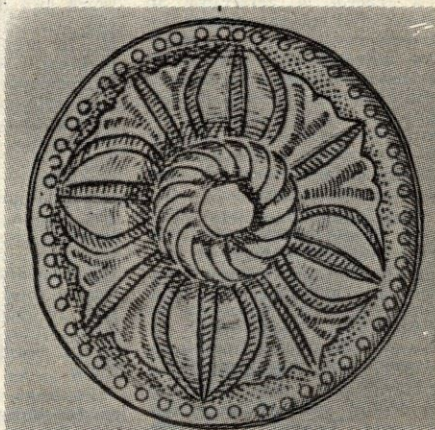
Dr. VASILE SMĂRĂNDESCU

„Cunoscută ca loc de cură balneară prin numeroasele izvoare, dintre care cel mai renumit este «Pokolsar» [Covasna]. Are un hotel pe teritoriul stabilimentului și o mulțime de case de închiriat în însăși comuna. Analiza apelor, făcute de prof. dr. V. Hanko, înșiră aceste izvoare între apele sărate alcaline și feruginoase. Temperatura lor nu trece peste 15°C. Izvoarele sînt proprietatea comunei... Are medic curant în permanență”. Astfel era prezentată, în 1900, stațiunea Covasna, în Enciclopedia Română, editată de Corneliu Diaconovici — una din primele lucrări românești cu caracter enciclopedic.

Prima atestare documentară a localității datează din 1567, așezarea fiind apoi menționată și în 1591, dar aceste locuri au fost o străveche vatră de locuire geto-dacică. Prezența dacilor liberi, constituiți în puternice așezări fortificate (davae) și după instituirea dominației romane asupra unei părți din Dacia este ilustrată de o seamă de vestigii, între care cea mai importantă este aceea cunoscută sub numele de Cetatea Zinelor — obiectiv turistic cu nume de basm, situat pe un platou în apropierea orașului. Este o fortificație dacică tipică, cu zid gros de 2 metri construit în tehnica cunoscută încă din antichitate sub numele murus dacicus. Intrarea se făcea printr-o poartă monumentală.

Ilustrative pentru gradul de civilizație atins de geto-daci sînt și descoperirile de la Surcea, nu departe de Covasna: mai multe falere de argint, dintre care una înfățișînd imaginea cavalului trac (motiv artistic des întîlnit în lumea geto-dacică), și un atelier (o nicovălușă miniatură, creuzete și ciocane de bătut argintul) — dovadă că podoabele respective se lucrau chiar în zonă, de către populația locală. O asemenea podoabă de argint a fost găsită chiar pe raza orașului Covasna — ceea ce confirmă viețuirea geto-dacică în chiar perimetrul așezării.

Nu avem dovezi sigure despre cunoașterea și folosirea, încă din această perioadă, a apelor minerale. Este însă foarte probabil că izvoarele minerale de aici, asemenea celor din alte locuri (Geoagiu, Băile Herculane, Moneasa etc.) să fi fost cunoscute și utilizate în scopuri terapeutice de către strămoșii noștri.

Podoabă din tezaurul dacic de la Surcea

În perioada feudală, Covasna era una din cele mai vestite localități din această parte a Transilvaniei, apele minerale fiind utilizate și de suferinzi veniți din alte localități. De altfel, întreaga zonă era renumită pentru izvoarele minerale. Către 1700 s-a întocmit un inventar Syculya, prezentînd mai multe izvoare minerale din zona scaunelor secuiești. Apele minerale au fost supuse analizelor pentru a li se cunoaște mai bine compoziția și, în funcție de ea, utilitatea. În 1773, Lukas Wagner a alcătuit lucrarea *Dissertatio inauguralis medicochimica de aquis medicalis Magni Principatu Transylvaniae*. În 1821 a apărut cea dintîi lucrare consacrată special apelor de la Covasna. Ea se intitula *Despre apele minerale de la Arpădac* [vechea denumire a stațiunii Vîlcele], Bodoc și Covasna, autorul ei fiind doctorul român Vasile Pop. Tipărită cu litere chirilice, la Sibiu, această primă lucrare de balneologie datorată unui român constituie o raritate bibliofilă.

În afara bogatelor izvoare bicarbonatate, caldiche, magneziene, precum și a izvoarelor conținînd compuși ai bromului și ai arsenului (sta-

fiunea Covasna fiind și una din cele mai importante centre de îmbuteliere a apei minerale, în care se încarcă anual peste un milion de litri), o particularitate a stațiunii o constituie puternicele emanații naturale de bioxid de carbon, denumite mofete.

Fenomenul a fost observat de către localnici. Construind pivnițe, ei au constatat că acestea se umpleau cu acest gaz asfixiant, motiv pentru care pivnițele trebuiau prevăzute cu guri de

Din zestrea balneară a județului Covasna. Litografie de epocă înfățișând stațiunea Vîlcele

aerisire. Curînd oamenii au început să observe nu numai neajunsurile, ci și avantajele acestei emanații, mai cu seamă în vindecarea unor „părți ale corpului cuprinse de reumă” — cum se exprima un document al vremii, de fapt în tulburări de circulație periferică. De la instalațiile rudimentare amenajate în pivnițele unor case, mofetele au trecut curînd în componența stabilimentelor balneare, devenind una din cele mai eficiente proceduri terapeutice pe care stațiunea Covasna le pune la dispoziția suferinzilor.

Amănuntul cel mai interesant legat de aceste mofete îl reprezintă „Balta Dracului”, un ochi de apă, de aproximativ patru metri pătrați, aflat chiar în centrul parcului din stațiune, în care apa se află într-o necontenită „fierbere”, datorată emanației permanente de bule de bioxid de carbon. Periodic, cînd se produce o prăbușire a nivelului hidrostatic, apa (presată de bioxidul de carbon acumulat în subteran) ră-

bufnește puternic prin acest ochi de apă, ca în 1867, de pildă, cînd, cum se arată într-un document, „a inundat piața comunei și împrejurimile”.

Izvoarele minerale și mofetele sînt întregite, la Covasna, de mediul natural. Așezată într-o depresiune intramontană (altitudine 550-600 m), stațiunea beneficiază de un climat subalpin de tip continental moderat, cu veri răco-roase, toamne lungi și ierni nu prea reci, cu o

Impozantă construcție hotelieră din stațiunea Covasna

puternică ionizare negativă, una din cele mai ridicate din țară. Fiind înconjurată de munți împăduși, este ferită, de asemenea, de vînturi puternice. Toate acestea determină ca stațiunea să fie, tot timpul anului, una din cele mai solici-tate locuri de tratament și odihnă. Eficientă într-un mare număr de boli, Covasna s-a profilat mai ales pe tratarea maladiilor cardio-vasculare (hipertensiune arterială esențială, sechele de infarct, cardiopatie ischemică dureauă și nedureroasă, valvulopatii operate, boala Raynaud, acrocianoză, ulcer varicos etc.). Pentru a se asigura un tratament cît mai bun, la Covasna funcționează pe lîngă numeroasele hoteluri de cură și vile, un spital cu profil de cardiologie.

Amenajările balneo-sanitare, ca și construcțiile hoteliere dotate cu tot confortul fac din Covasna (localitate ce a dat numele unui întreg județ) o stațiune în care se valorifică pe deplin resursele de sănătate bogate de care dispune. ■

ÎN BUCUREȘTI,

ACUM 50 ANI

Cronică măruntă

● Universul anunță că în Uniunea Sovietică a fost elaborat și aprobat regulamentul prin care s'ar stabili condițiile în care se acordă titlul de „Erou al Uniunii Sovietice”; cea mai înaltă recompensă pentru merite deosebite. (1 august)

● Un ziar german a făcut o anchetă printre tinerii citori în legătură cu motivele pentru care se duc la cinematografe. 56% — ca să le treacă timpul; 44% — ca să se instruiască, un procent de confort a declarat că se duce la cinematografe pentru a găsi subiecte de conversație cu clienții. Alți pentru a studia pe ecran bunele maniere. Foarte mulți se duc să învețe cum se face curte unei fete ne relatează ziarul *Dimineața*. (2 august)

● André Malraux, cunoscutul scriitor francez, întreprinde o călătorie prin Spania. El vrea să se documenteze la fața locului asupra mișcărilor revoluționare de acolo. (2 august)

● Nu se putea ca aniversarea octozecenarului Bernard Shaw să nu coincidă unui nou... stoc de anecdote privitoare la sarcasmul și originalul scriitor englez. Iată câteva reproduse din ziarul *Dimineața*: „Într-o dimineață,

B. Shaw primește vizita unui prieten. Scriitorul nu s-a ridicat însă de la masa lui de lucru pentru a strânge mâna amicului, care, spre marea lui mirare, văzu cum Shaw ținea în fața lui un *Block-notes* și se încăleca fila după fila.

— Ce faci, dragă? îi întreabă prietenul.

— String autografe, răspunde Shaw, ca să am ce vinde când voi muri de foame.

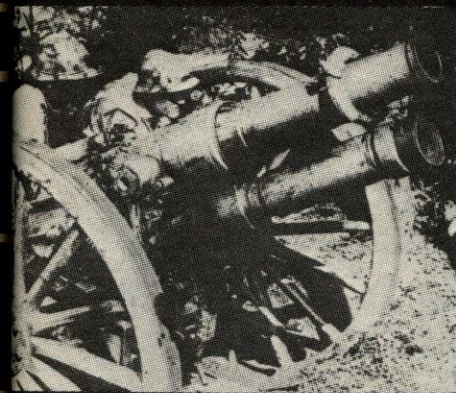
Obligat să ia parte la un bal, B. Shaw, este invitat la dans de soția unui diplomat străin. Zădărnice încercări scriitorul să-i explice că nu cunoaște nici un dans modern. Stăruințele sollicitoarei au fost mai puternice decât orice refuz. În cele din urmă, Shaw a cedat. La sfârșitul dansului, soția diplomatului îi spuse:

În august 1936 se împlinesc 20 ani de la intrarea României în primul război mondial pentru unirea românilor în granițele istorice firești ale statului național unitar. „Douăzeci de ani — scrie *Dimineața* din 15 august — de când soldații noștri au pășit bărbătește în cea mai crâcnă încăierare din istoria lumii, în numele unei dreptăți care ne-a fost, secole de-a rândul, metodic sugrumată. Declarația noastră de război avea ca fundament moral principiul de liberare a maselor naționale românești de sub tirania unor împrejurări istorice neomenești de vitrege. În numele acestui principiu, uman și generos, și-au dat viața sutele de mii de luptători anonimi”¹.

La rândul său, *Universul* din 16 august publică din notele zilnice ale dr. G. Baiulescu, întiiu primar român al Brașovului, care evocă intrarea armatei române în orașul de la poalele Timpei: „La ora 9 seara [în ziua de 14/27 august] trupele grupului de acoperire Predeal au ocupat gara Predeal și, după o scurtă, dar violentă încăierare în vama și gara Predeal, au reușit să stăpânească intrarea în valea Timișului. La Brașov, în oraș, nu se știa nimic de cele petrecute la Predeal. Terasa cafenelei Transilvania din palatul prefectului era ticsită de public; civili și ofițeri petreceau, acompaniind muzica lăutarilor cu cîntece patriotice maghiare. La Teatrul «Apollo» era mare reprezentație de gală. Se reprezenta opereta *Valsul fermecat*. Toate autoritățile erau de față, în frunte cu prefectul județului, contele Mikes. Cine ar fi gândit că, tocmai în momentul cînd a căzut cortina la sfîrșitul reprezentației din sala «Apollo», se prăbușise o parte din frontiera maghiară și că peste mai puțin de 48 ore Brașovul va fi liberat?

Puțin timp după ora 8 și jumătate s-a telegrafiat de la Predeal oficiului telegrafic din Brașov: «S-a sfîrșit cu noi! Sint aici cu toții». Veselia de la Teatrul «Apollo» a amuțit deodată. Prefectul județului a cerut de la comandantul regiunii trupelor austro-ungare detalii despre situația de pe cîmpul de luptă din defileul Timișului. Răspunsul primit — relatează în notele sale zilnice Baiulescu — a fost: «Lupta continuă în regiunea Timișului de Sus», iar după scurt timp: «Luptăm la Timișul de Jos, la o depărtare de abia 15 km de oraș». În continuare, autorul memoriilor relatează despre întîmpinarea armatei române de către oficialitățile brașovene: „Abia sosiser acolo, cînd se ivi prima patrulă română, iar la câteva minute sosi comandantul Reg. 6 «Mihai Viteazul», colonelul Darvari, însoțit de mai mulți ofițeri și trupă. Delegația orașului fu întîmpinată de colonelul Darvari, căruiu i se făcu predarea Brașovului de către locțiitorul de primar, după care a luat cuvîntul dr. G. Baiulescu care a rostit în limba românească, urarea de bun venit a armatei române”.

¹ Pentru a ușura lectura nu am mai marcat cu puncte de suspensie întreruperile de text la extrasele preluate din ziarele respective. Precizăm, de asemenea, că în redarea acestor extrase am păstrat, cu unele excepții cerute de normele ortografice actuale, scrierea din original.

Imagini semnificative
din presa bucareșteană
la împlinirea
a 20 ani
de la
întarea Românelor
în primul
război mondial:
artilărie românească
pe frontul
din Moldova,
în vara
anului 1917...

... omagiu erolor...

Presa ne aduce și în această lună semnificative mărturii ale voinței de pace a poporului nostru, ale dorinței sale ca toate națiunile lumii să trăiască în liniște și colaborare.

Referindu-se la sfârșitul primei conflagrații mondiale, Tudor Teodorescu-Braniște evocă, într-un editorial publicat în *Adevărul* din 5 august, speranțele pe care poporul nostru, împreună cu toate popoarele lumii, și le-a pus într-o durabilă epocă de pace. Se părea că este „un început de ev, un început de lume nouă, mai bună, mai dreaptă, mai sigură pe temeliiile ei. Dar acestea nu dăinuiau decât câțiva ani. O generație nouă, care a cunoscut războiul numai din manuale de istorie se ridică din nou pe pirghiile urii și ale violenței. N-au trecut decât 22 ani de la războiul care — conchide cu amărăciune T.T. Braniște — trebuia să fie «cel din urmă» și iată sintem în pragul unui nou război, mai crâncen mai sălbatic”.

În revista *Însemnări ieșene* din 15 august, anul I, vol. II, nr. 15-16, marele prozator român Mihail Sadoveanu publică articolul intitulat *Pentru pace*: „De cităva vreme — scrie Sadoveanu — iarăși și iarăși revine în presă acea gravă problemă externă care e războiul de mîine din Europa. Păstrăm, adică, între noi, un explozibil formidabil cum n-a mai fost niciodată pe lume și în omenire; îl avem acoperit într-un ungher; nu l-am depărtat, nu l-am descompus, nu l-am neutralizat; îl așteptăm din zi în zi, din clipă în clipă, să-și îndeplinească destinul lugubru. Dacă starea de provizorat se prelungește, vom muri tot înfricoșăți, nu pentru noi, ci pentru biata generație ce ne urmează, pe care am pus-o pe lume, dîndu-i o monstruoasă moștenire. Să voim cu toții statornic, necontenți și din toate puterile noastre, să voim cu toții pacea. Să voim în așa măsură, încît să se creeze acel curent al marilor regenerări, acel soare nou al umanității, care să lumineze inimile și înțelegerile noastre ale tuturor. Miliardele, care se acumulează pentru explozii de nebunie și pentru hecatombe, mai bine să curgă spre dezmoștenii vieții”.

La rîndul său, dr. N. Lupu, întors dintr-o călătorie în Anglia, Franța, Cehoslovacia, își exprimă într-un interviu acordat ziarului *Lupta*, din 14 august, îngrijorarea față de agresivitatea cu care forțele fasciste amenință pacea Europei și a lumii: „Europa se găsește din nou în preajma unui cataclism. Situația din Spania¹ — unde un popor luptă curajos pentru menținerea unei ordini legale și constituționale cîștigate prin luptă politică corectă, împotriva unor generali rebeli care, sprijiniți de facțiuni și de marea finanță locală și europeană, tind a menține Spania în epoca feudală în care trăia — este de natură a stîrni un nou război”.

Referindu-se la rolul și politica țării noastre, dr. Lupu spune în continuare: „În acest vîlmășag, rolul României este indicat de soartă: ea trebuie să fie alături de aceia care sînt pentru pace, pentru progres

Cronică mîruntă

— Domnule Shaw, știți că dansul destul de bine. Ceea ce îi lipsește e siguranța la condus.

— Aveți dreptate, doamnă, răspunse Shaw, dansul e ca și călăria. La început trebuie să mergi unde te duce calul”. (5 august)

● Echipa de fotbal a ziaristilor înfrînge azi echipa teatrului „Căruș”. E prima oară cînd noțiunea „gol” o să-și facă plăcere lui Tănase, comentează la rubrica *Năzbitii ziarului Adevărul*. (7 august)

● În zilele de 3-8 august s-a ținut la Oslo al doilea congres internațional de științe preistorice și protoistorice, unde au participat peste 500 învîțați din toate țările. Din partea României au luat parte decent univ. Radu Vulpe și Vladimir Dumitrescu, directorul muzeului național de antichități, amîndu fiind așteptate în consiliul permanent al congresului. (10 august)

● Pînă în sec. XVI nu s-au purtat în Europa decât clorapi de lînă sau de postav. Chiar capetele înecronate nu cunoșteau clorapi din alt material. Istoricul au stabilit că printre primii care au purtat clorapi de mătase a fost și regele Angliei, Henric VIII, (1509-1547), pe care-i primise în dar de la un principe spaniol. Femeile de la curtea engleză — scrie Dimineața — au purtat clorapi de postav pînă ce regina Elisabeta — fiica lui Henric VIII — a introdus moda clorapilor de mătase. Istoricul din orașul francez Troyes, capitula clorapilor de mătase, declară că în acest an se împlinesc jubileul de 400 ani de cînd s-au lucrat în Europa primii clorapi de mătase. (15 august)

● Biblioteca Națională pentru orbi din Londra își eporește colecțiile în felul următor: cînd comitetul de conducere o de acord asupra lucrării care urmează să se adauge bibliotecii, cartea e trimisă undeva dintre cei 598 colaboratori benevoli, care o transcrie în alfabetul Braille. Astfel transcrișă, cartea necesită cîteva volume. Cînd e nevoie de mai multe copii, volumele sînt trimise copiștilor

¹ Magazin istoric, nr. 7/1986.

**AUGUST
1936**

... o fotografie cu autograf a generalului Averescu, în amintirea camarazilor de luptă

În Palatul Păcii din Haga cu ocazia remiterii tabloului omului politic român Dimitrie A. Sturdza, Intemeietorul Academiei de Drept Internațional

Cronică mărunți

orbi, care le reproduc într-un număr mai mare de copii. (15 august)

● Se știe că înaintea vremii zahărul se vindea sub formă de căpățini, pe care gospodina trebula să le sfarme în bucăți. Zahărul bucăți, așa cum îl cunoaștem astăzi, a apărut cu urmărirea a faptului că soția unui director al unei rafinării de zahăr s-a rănit pe cînd sfărma o căpățină din acest produs, relatează ziarul *Dimineața*. Atunci bărbatul ei a luat hotărîrea de a pune pe piață zahărul în formă de cuburi. Această s-a întimplat în anul 1840, dar abia în 1846 invenția i-a fost patentată. Primele bucăți de zahăr au fost roșii, verzi, albastre etc. Prețul lor era ridicat, calitatea inferioară și cu toată reclama nu erau cîntate de cumpărători. Abia în 1857, zahărul bucăți, îmbunătățindu-și calitatea, a început să se bucure de succes la New York. Apoi a fost readus în Europa. (17 august)

● Una din primele militante pentru emanciparea femeii în România este Sofia Nădejde, autoare a unei bogate literaturi în acest domeniu. Articolele sale pe această temă au început să apară în revista *Femeia română* a d-nei Maria Flechtenmacher, au continuat în *Curierul lui Theodor Balassan*, apoi în *Contemporanul* dintre anii 1881-1891. În numărul de la 1 iulie 1881 al *Contemporanului* a apărut apelul către femei, în care putem citi și următoarele rînduri: „Să nu disperăm. Azi sau mâine se vor găsi oameni convinși de necesitatea educației femeii. Să sperăm că nu vor mai fi existind mulți domni care să ne trimită la furcă și stative (războaie de țesut). Acești domni nu vroiesc să știe că furca și stativele au fost înlocuite cu mașini”.

și pentru statutul actual al Europei”. Tot dr. Lupu declara, de astă dată ziarului *Adevărul* din 15 august, că „un popor nu poate avea de ideal numai menținerea existenței lui, în orice împrejurări și cu oricine. El este obligat să lupte și să-și asume partea lui de jertfă și de răspundere în așezarea omenirii”.

La 29 august 1936, președintele Consiliului de Miniștri, Gh. Tătăreanu, prezenta regelui Carol II demisia guvernului. Formarea noului cabinet s-a realizat „într-un tempo rapid”, după cum scrie presa bucureșteană de la sfîrșitul acestei luni. Nici tratative lungi, nici discuții prelungite. Ceea ce s-a petrecut în decurs de 24 ore a fost numai îndeplinirea unor formalități. Noul guvern, constituit tot sub prezidenția lui Gh. Tătăreanu, cuprindea aproape pe toți miniștrii din cel precedent, singurul abandonat fiind titularul externelor, Nicolae Titulescu.

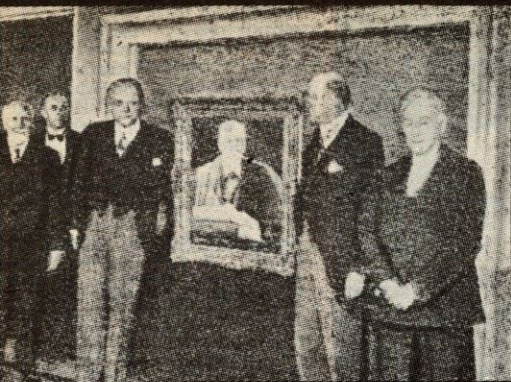
În seara zilei de 29 august, o telegramă expediată la Cap Martin anunța post-factum lui Titulescu că fusese înălțurat. „Față de marile dificultăți ce avem de învins și la cererea colaboratorilor mei — se justifică Gh. Tătăreanu — mă văd silit să formez un guvern numai în cadrul partidului ce reprezintă [liberal] asigurîndu-i astfel unitatea și omogenitatea”.

În afa argumentelor referitoare la asigurarea „unității” și „omogenității”, președintele Consiliului de Miniștri declara presei un al treilea argument, cum scrie *Dimineața* din 31 august: „Pentru a putea parcurge ultima etapă a guvernării noastre am crezut necesară o largă remaniere a guvernului. Noua echipă ministerială va realiza aceeași politică internă și externă în cadrul programului inițial pe baza căruia am primit acum trei ani frînele guvernării”.

Nicolae Titulescu a fost total surprins de știrea demisiei cabinetului. El declara Agenției Havas: „N-am aflat alcătuirea noului cabinet, care de altfel e compus din toți foștii miniștri afară de mine, decît după ce acesta a fost constituit”.

Noul guvern nu mai are nevoie de serviciile mele. Este dreptul lui. Aș fi preferat totuși să fiu pus la curent mai din vreme de intențiile sale, pentru că niciodată n-aș fi încurcat pe cineva cu persoana mea”.

Demiterea lui Titulescu, care a fost dorită în egală măsură de elementele fasciste, de camarila regală din România, ca și de cercurile sanafice poloneze și de cabinetele de la Berlin și Roma, a provocat o vie indignare în rîndurile opiniei publice românești. „Prin înlăturarea d-lui Titulescu — sublinia un manifest al C.C. al P.C.R. din septembrie 1936 — reacțiunea internă a dat o puternică lovitură politicii de alianță cu Franța, U.R.S.S., Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică”.

Constantin Tănase
într-o
ipostază înedită

Timpe de aproape două decenii, subliniază articolele publicate în diferite ziare și reviste, N. Titulescu a reprezentat țara în forurile internaționale, „purând odată cu verbul talentat — după cum sublinia într-un articol revista *Cuvîntul liber* (din 2 octombrie) — prestigiul personal atât de folositor intereselor statului român și păcii generale. La Londra, la Paris, la Geneva — în acel vast laborator al cooperării popoarelor, care este Societatea Națiunilor — la conferințele statelor Micii Antante, la conferința dezarmării, pretutindeni unde era în joc soarta țării și liniștea lumii, prezența acestui om minunat însemna cinstirea țării lui. Faima lui străbătuse de mult oceanele și continentele. Și totuși cabinetul Tătăreanu refăcut «pentru ultima etapă a guvernării» se constituia fără știrea celui ce înfățișase continuitatea, experiența și priceperea, în politica noastră externă”.

In sala de onoare a Palatului Păcii din Haga are loc solemnitatea remiterii din partea guvernului român a unui tablou ce-l înfățișează pe omul politic Dimitrie A. Sturdza¹ — anunță ziarul *Adevărul* din 13 august — în amintirea faptului că, mulțumită inițiativei sale, s-a întemeiat Academia de Drept Internațional din capitala Olandei. Constituită ca urmare a unui proiect aparținând lui Dimitrie Sturdza, care, la 21 iulie/3 august 1907, propunea celei de-a doua Conferințe de la Haga crearea unei academii de drept internațional, actul de existență al academiei a fost înregistrat în ianuarie 1914. Inaugurarea solemnă a fost însă aminată din cauza primului război mondial, pînă la 14 iulie 1923.

Cu ocazia festivității remiterii tabloului, Vespasian V. Pella declara: „În doita mea calitate, de ministru al României în Țările de Jos și de profesor universitar, care am avut onoarea să țin în mai multe rînduri cursuri la această Academie, îmi exprim sentimentele mele de grațitudine pentru intenția atât de delicată de a așeza în sala de onoare a acestei mari instituții portretul celui care a fost fondatorul ei.

Propunînd crearea unei academii de drept internațional, Dimitrie Sturdza își servea în același timp țara, deoarece tot ce se referă la organizarea păcii interesează România în cel mai înalt grad.” ■

Rubrică de: Ioana URSU, Ioan LĂCUSTĂ
Seleția fotografiilor:
Radu Ion POPEȘCU

¹ Dimitrie A. Sturdza (1833-1914), președinte al Partidului Național-Liberal (1892-1908); prim-ministru (1895-1896, 1897-1899, 1901-1904 și 1907-1908). Membru al Academiei Române — al cărei secretar și președinte a fost.

Cronică măruntă

Paginile Sofiei Nădejde sînt vii, pline de imagini, ca de pildă cele din Contemporanul (1883) despre legile de atunci referitoare la femei, care „sînt tot așa de ridicole față cu progresul, cum ar fi de ridicul cineva îmbrăcat în frac și cu mănuși, iar în cap purtînd un șlele (un soi de căciulă a boierilor vechi, care cu cît era mai mare cu atît purtătorul ei se considera mai nobil) și în picioare niște sandale”. Caracterizarea a-cestuia a folosit-o mai tîrziu Const. Dobrogeanu-Gherea pentru acce-terea la 1904 a contradicțiilor sistemului neolăgăriei. (24 au-gust)

● Un campionat de triplă să-ritură în lungime a fost disputat zilele trecute la Tokio. Concu-renții! Cîteva broaște, anunță ziarul *Dimineața*. Sportul a fost de calitate: una dintre ele a stră-bătut 107 centimetri în trei sărit-uri. Ea a fost consacrată, pen-tru această ispravă, învingătoare. Totuși, un mic brotăcel sărise 143 centimetri; dar proprietarul îi dăduse la plecare un boblnac, spre a-l încuraja. Din această cauză a fost numeroase discuții. În final, arbitrii au luat hotărî-rea: descalifica pentru pornire lansată”. (27 august)

● În Adevărul literar și artis-tic, Artur Gorovei publică un articol „de o reală valoare” — cum scrie *Adevărul* — intitulat: Întru apărarea folclorului nos-tru. „D. Artur Gorovei este unul dintre cei mai însemnați folclo-riști ai noștri — continuă ziarul menționat — și activitatea d-sale a dat lucrări care au trezit nu numai interesul cercetătorilor co-morilor populare din țară, ci și al celor străini. Tipărit cea mai mare revistă de folclor de la noi, *Sezătoarea*, care a apărut timp de 37 ani la Fălticeni, d-sa a în-treținut în actualitate o litera-tură din cele mai originale, izvor de inspirație al altor poezi și scriitori ai noștri”. (30 august)

Istoria culturii consemnează cazuri de personalități pe care doar anumite circumstanțe le-au făcut să-și descopere o vocație și un talent, ratificate — uneori — abia de posteritate. A fost și cazul lui Edward Hyde, conte de Clarendon — omul politic, memorialistul și istoricul, a cărui operă a rămas de departe cea mai însemnată sursă narativă a revoluției burgheze engleze, de la mijlocul secolului XVII.

S-a născut la 18 februarie 1609, în familia unui mic nobil de țară din sud-vestul Angliei. A studiat dreptul la Oxford și, din 1633 a intrat în avocatură. Prima soție i-a murit la numai șase luni de la căsătorie. Cu cea de-a doua, Frances, fiica lui Sir Thomas Aylesbury, „master of requests”¹, a conviețuit peste 30 ani — așa cum însuși spune: „very comfortably in the most uncomfortable times”².

Ca și alți numeroși nobili de țară și juristi, n-a fost de acord cu politica regelui Carol I Stuart (1625-1649) de a întări absolutismul, prin diminuarea și încălcarea prerogativelor Parlamentului. Ales deputat în 1640, s-a raliat opoziției, care se ridica în fruntea mișcării revoluționare, în numele a ceea ce ea numea „vechile drepturi și libertăți ale poporului englez”. Erau, de fapt, drepturi și libertăți politice și religioase profitabile numai pentru categoriile superioare și mijlocii ale nobilimii și burgheziei. Din iunie 1641, el a trecut însă în rindul partizanilor regelui, dar a adoptat o conduită politică ce s-ar putea numi „regalist-constituțională”. Cu alte cuvinte, a dezaprobat mai departe tendințele absolutiste ale monarhiei, a condamnat — spre exemplu — încercarea regelui, la 4 ianuarie 1642, de a aresta căpeteniile opoziției parlamentare și a militat apoi pentru conciliere între regalitate și Parlament, pe baza recunoașterii reciproce a drepturilor lor, consacrate de legi și

Contele de Clarendon — contemporanul unor evenimente care au marcat istoria europeană a sec. XVII

Istoria, cu ochii lui EDWARD HYDE, conte de Clarendon

CAMIL MUREȘANU

tradiții sau instituite prin consensul ambelor instituții. Edward Hyde și persoanele cu care a împărtășit aceste puncte de vedere au anticipat elemente din doctrina viitorului partid whig și, în perspectivă mai îndepărtată, din cea liberală.

Beneficind, în această fază a evenimentelor, de favoarea regelui, Hyde a fost promovat consilier privat și cavaler, iar la 3 martie 1643, a fost numit cancelar al Eșchierului³. În ianuarie 1645, a purtat negocieri cu Parlamentul. Încercările sale de a realiza o împăcare au eșuat, deoarece regele — foarte nerealist — căzuse sub influența grupării opuse, care-l sfătuia să nu accepte soluționarea conflictului între monarhie și Parlament altfel decât prin victorie militară. În consecință, influența „conciliatorului” Hyde diminuează sensibil. La 4 martie 1645, este îndepărtat de la Curte, fiind trimis la Bristol, în sulta prințului de Wales, monștenitorul tronului. Exact un an mai târziu, în fața înăltării victorioase a armatelor Parlamentului, este silit să plece în exil. După o scurtă ședere, în martie-aprilie 1646, în micul arhipelag Scilly, lângă extremitatea de sud-vest a Angliei, s-a stabilit pentru mai bine de doi ani pe insula Jersey, în apropierea țărmului Franței.

La solicitarea prințului de Wales, refugiat și el în străinătate, Hyde a plecat în iunie 1648 la Paris. În anturajul Curții în exil, a peregrinat pe la Haga, Anvers, Bruges și Köln, îndeplinind, din însărcinarea ei, o misiune diplomatică la Madrid. Serviciile sale numeroase l-au așezat tot mai aproape în încrederea prințului, care, în urma executării tatălui său, Carol I, de către revoluționari, în ianuarie 1649, se intitula deja regele Carol II⁴. În calitate de consilier politic, Hyde a avut un rol principal în elaborarea pozițiilor moderate a pretendentului regal, în cadrul negocierilor acestuia cu Parlamentul, care au dus la restaurarea di-

¹ Magistrat într-o instanță specială, creată de regele Henric VII (1485-1509), pentru judecarea plîngerilor oamenilor de rînd și mai ales a litigiilor dintre țărani și nobili.

² „Foarte plăcut, în cele mai neplăcute timpuri”.

³ Echivalentul ministrului de finanțe din alte țări.

⁴ Magazin istoric a scris despre aceste evenimente în nr. 12/1969 și 10/1971.

nastiei Stuart în Anglia, în anul 1660. Lui Hyde i-au aparținut sugestiile de a se făgădui amnistie adeptilor Parlamentului, toleranță diferitelor confesiuni și acceptarea, în principiu, a stării de fapt create prin confiscarea de către revoluție a moșilor regalștilor.

Demis, nu demisionat

Se poate spune că Restaurația Stuartilor (1660-1688) a fost un triumf al concepției politice și al abilității diplomatice a lui Hyde. După 14 ani de exil, în luna mai 1660, a revenit împreună cu Carol II la Londra. Regele i-a recunoscut cu generozitate meritele, numindu-l lord-cancelar¹ și baron Hyde of Hindon, iar la 20 aprilie 1661 — cu prilejul încoronării — l-a promovat conte de Clarendon², i-a dăruit suma de 20 000 lire sterline și, cu timpul, mai multe moșii în Irlanda. În următorii șapte ani, a fost cel mai influent om politic din regat. În septembrie 1660, fiica lui, Anna, s-a căsătorit cu fratele regelui, ducele de York, ce va urma la tron sub numele de Iacob II (1685-1688). Nepoatele lui Clarendon, Maria și Anna, vor ajunge și ele regine ale Angliei³.

Dar cumulara atîtor onoruri a stîrnit invidii, după cum politica lui sinuoasă, cînd indulgentă, cînd intolerantă față de membrii fostelor partide adverse din revoluție, a sfîrșit prin a nemulțumi și pe unii și pe alții. În plus, Clarendon era și un om auster în materie de morală. El n-a acceptat libertinajul introdus la Curte de Carol II și nu i-a lîngușit favoritele.

¹ Acest demnitar era președinte al Camerei Lorzilor și ministru de justiție. Efectiv, Clarendon a fost șeful guvernului.

² Familia s-a stins în 1753. Conții de Clarendon de mai tîrziu, dintre care unul a fost cunoscutul ministru de externe din anii războiului Crimeii și al congresului de la Paris (1853-1856), sînt altă familie, care a primit titlul respectiv în 1776.

³ Cea dintîi a urcat pe tron împreună cu soțul ei, Wilhelm III de Orania, în 1689, și a murit în 1694. A doua a domnit între 1702 și 1714.

Dimpotrivă, nu s-a ferit să le arate că le detestă. Una dintre ele, lady Castlemaine, viitoare ducesă de Cleveland, i-a devenit dușmană, cu întreaga măsură de care e capabil orgoliul feminin jignit.

Deși, personal, Clarendon a fost împotriva războiului cu Olanda, izbucnit în 1665, sub presiunea unor grupări politice interesate în slăbirea acestei redutabile concurențe comerciale a Angliei, opinia publică a aruncat asupra-i răspunderea pentru toate nenorocirile și insuccesele care au încercat curînd Anglia — ce-i drept, multe și grele. Pornirea împotriva sa era și consecința circumstanțelor enumerate mai sus, a intrigilor adversarilor de toate soiurile și din toate pricinile.

În 1665 a bîntuit ciuma, făcînd — recunoaște chiar Clarendon — 160 000 victime. După incendiul catastrofal care a devastat centrul Londrei (între 1-4 septembrie 1666)⁴, i s-au repropus proporțiile dezastrului, ca fiind datorate lipsei de prevedere și de măsură de combatere a flagelului din partea guvernului. Aceleași acuzații s-au abătut asupra sa în vara lui 1667, cînd flota olandeză a pătruns în estuarul Tamisei și i-a bombardat țarmurile. Zgomotul canonadei dușmane nu a provocat numai panică între londonezi, cît, mai ales, un sentiment de umilință națională.

⁴ Magazin istoric, nr. 12/1971.

Executarea lui Carol I Stuart (în ianuarie 1649), în timpul revoluției burgheze condusă de Cromwell (în prim plan)

În fața impopularității crescînde a ministrului său, regele i-a retras sprijinul și l-a sfătuit să-și dea demisia. În cursul unei audiențe nu lipse de schimburi tăioase de cuvinte, Clarendon a refuzat, cerînd să fie demis¹ de către rege, ceea ce s-a și întîmplat, la 30 august 1667.

Adversarii politici s-au grăbit atunci să-l pună sub acuzare, în fața Camerei Lorzilor, pentru malversățiuni și trădare. Clarendon a solicitat regelui să suspende procedura de urmărire judiciară împotriva sa, dar acesta l-a refuzat; s-a mărginit să-i transmită indemnul de a părăsi țara. Dîndu-și seama că nu mai are nici o șansă, în aceeași noapte — era în 29 noiembrie 1667 — Clarendon a fugit în Franța, într-o mică ambarcațiune, pregătită în тайнă pentru această eventualitate extremă.

Greșelile monarhiei

Începea astfel al doilea e-xil, mai dureros decît primul, fiindcă se datora — scotea el — nu numai dușmanilor, ci și nerecunoștinței suveranului, pe care îl servise cu devotament. Din această pribegie n-avea să se mai întoarcă, întrucît Camera Lorzilor, considerînd fuga drept recunoașterea vinovăției — cu circumstanța agravantă a sustragerii de la judecată —, a votat de îndată pedeapsa cu surghiunul, care însemna alungarea din țară pe viață și interdicția întreținerii oricăror legături cu el, chiar din partea familiei. După cîtiva ani, condițiile sentinței au fost atenuate și unul din fiii săi, Lawrence, care va fi primul editor al operei sale, l-a putut vizita în Franța.

Clarendon a murit la Rouen, la 9 decembrie 1674. Un an mai tîrziu, familia a primit permisiunea să-i aducă tru-

pul la Londra și să-l înmormînteze în Westminster Abbey.

S-a încheiat, trist, o viață agitată, intrată, la mijlocul drumului ei, în vîltoarea unor evenimente dramatice, care au stimulat spiritul cultivat și inteligența lui Clarendon la acțiune, dar mai ales la rememorări și reflexii. Rezultatul lor au fost cele două lucrări prin care și-a înscris numele în analele culturii engleze: *Istoria răzvrătirii și a războaielor civile începute în Anglia în anul 1641 și Viața lui Edward, conte de Clarendon... pînă la surghiunirea sa în 1667, scrisă de el însuși*.

Conștiința faptului că este martorul unui capitol de istorie cu totul ieșit din comun și gîndul de a-l fixa în scris, pentru generațiile viitoare, l-au copleșit din primii ani ai desfășurării revoluției. Astfel se explică, probabil, așternerea sa la lucru, îndată după ce a părăsit Anglia. Manuscrisul *Istoriei răzvrătirii* poartă pe pagina întîi însemnarea: „Scilly, la 18 martie 1646”.

Deși a cerut și a primit încuviințarea regelui Carol I de a elabora o asemenea istorie și cu toate convingerile sale prorgeliste, Clarendon nu și-a conceput opera ca o apologie sau un panegiric. Și-a păstrat suficientă libertate de opinie, spre a formula judecăți independente asupra întîmplărilor și oamenilor, deseori diferite sau chiar o-puse celor emise de cercurile regaliste oficiale. Punînd înaintea altor considerente dorința de a da o expresie personală și cît mai sinceră modului în care văzuse evenimentele, Clarendon a fost conștient că opera sa nu va putea fi publicată decît după multă vreme, fiindcă — după cum spune el — într-însa „sînt zăgrăvite cu curaj lipsurile unora și răutatea altora”.

Primele șapte cărți și fragmente din cărțile a opta și a noua ale *Istoriei răzvrătirii* le-a scris pe insula Jersey, între 1646 și 1648. Ele duc evenimentele pînă în preajma anului 1645, an în care a început a se contura apropia-

ta înfrîngere a partidei regale în fața Parlamentului. Este partea cea mai valoroasă a lucrării, din mai multe motive: Clarendon a dispus de documente numeroase luate, cu sine în exil sau imprumutate de la alți regalisti, refugiați și ei în străinătate; fusese martor direct al evenimentelor, ele erau recente, iar memoria naratorului lor — proaspătă și fermă; în acel moment nu avea de apărat cauza sa personală, nu avea sentimentul răspunderii pentru dezastrul regelui, așa încît putea scrie cu suficientă obiectivitate.

Situația va fi alta după 20 ani, cînd Clarendon, în cursul celui de-al doilea exil, a completat *Istoria răzvrătirii* și-a scris *Autobiografia*. Din cauza fugii precipitate și a lipsei de legături cu Anglia, n-a avut la îndemînă documente. Doar acelea aduse de fiul său, Lawrence, cu prilejul întîlnirii lor în Franța, în 1671, îi vor suplini parțial lacunele informației. În plus memoria — care nu mai era a unui om tînăr — l-a înșelat și ea de multe ori. Și apoi, Clarendon era acum victimă unei sentințe politice, bazate pe acuzații din cele mai grave. Era inevitabil ca el să nu-și continue opera, încercînd să se disculpe și să dea glas amărăciunii și resentimentelor. Așadar, partea a doua a *Istoriei*... și *Autobiografia* sînt inferioare din punct de vedere istoriografic paginilor scrise în cursul primului exil.

Clarendon crede în determinarea direcțiilor istoriei de către oameni, de către gîndirea și acțiunea lor, uneori bine, alteori rău inspirate. Astăzi o astfel de concepție este caracterizată fără ezitare ca idealist-subiectivă și neștiințifică. Dar, pe timpul lui Clarendon, în cadrul mentalității colective de atunci din Anglia, ea avea meritul de a concura la desprinderea judecăților istorice de sub tutela anchilozantă a dogmatismului teologic și de a construi — empiric — o punte spre interpretarea rațională a faptelor și a devenirii lor.

¹ Înaintarea demisiei ar fi însemnat recunoașterea responsabilității pentru ceea ce i se imputa, blocîndu-l, totodată, posibilitatea de a se apăra, pe cînd demiterea sa de către monarh îl lăsa deschisă calea de „a pleda pentru nevinovăția lui”.

Iată ce scrie el, în acest context, în considerațiile introductive la *Istoria răzvrătirii*: „... Acel ce va privi cu luare-aminte la tulburările și la ceasurile de restrîcție ale vremii de acum, la setea de mîrire, trufia și nebunia oamenilor... va afla că toate acestea nenorociri au fost pornite și abătute peste noi de aceleași pricini și împrejurări firești, care de obicei surpă la temelia regatelor ce s-au prea întrecut în îmbelșugare, desertăciune și fără-delegi...”

În spiritul rîndurilor de mai sus, Clarendon explică izbucnirea revoluției engleze din 1640 prin greșelile monarhiei. Evită să-l acuze direct pe rege, dînd vina pe miniștrii și consilierii acestuia. Cauza de căpetenie o vede în nerespectarea drepturilor Parlamentului, în primul rînd în dizolvarea nesăbuită a așa-numitului „Parlament cel Scurt”, din aprilie-mai 1640¹. În rîndul al doilea, pune perceperea de împozite neaprobată de Parlament și persecutarea celor ce refuzau să le achite. În al treilea rînd — extinderea competenței tribunalelor extraordinare, răpînd cetățenilor siguranța că se află sub protecția legii comune și cunoscute de toți. Sînt fapte — conchide Clarendon — care au săpat o prăpastie de neîncredere între suveran și națiune.

Descriind corect aceste erori politice ale regelui, el nu se dovedește capabil să identifice condiționările lor obiective. Uneori observă fenomene de criză economică și le descrie minuțios, dar nu le înțelege efectul asupra existenței sociale, îndeosebi impulsul pe care acestea îl dau mișcărilor de masă.

¹ Carol I dizolvase acest Parlament la 5 mai 1640, pentru că refuzase să-i acorde sumele necesare războiului împotriva Scoției (care se răscoală în 1637).

„At the Clarendon Press”

Istoria răzvrătirii conține multe portretizări ale personajelor implicate în evenimente. Dintre toate, se impune atenției portretul lui Cromwell, conducătorul revoluției burgheze². Deși pictat pe un fond strident de antipatie, Clarendon e obligat să admită calitățile extraordinare ale personajului. Începe prin a spune că a fost unul dintre acei oameni pe care nici măcar dușmanii nu-i pot huli, fără ca în același timp să nu-i și laude. Îi recunoaște curajul, tenacitatea, forța judecății, pătrunderea rapidă și adîncă a naturii omenești și iscusința de a se folosi de ea. Citează la adresa lui cuvintele scrise despre Cînnă: „A cuteza ce n-a cutezat nici un om cumsecade și a săvîrșit ce n-ar fi putut săvîrși nimeni altul decît un om foarte curajos”³. O nemernicie atît de mare ca a sa — continuă Clarendon — nu și-ar fi putut niciodată împlini rosturile, dacă n-ar fi fost ajutată de un mare spirit, de o admirabilă prudență, inteligență și hotărîre. „Măreția sa înăuntrul fării n-a fost însă decît o umbră, pe lîngă gloria dobîndită în afara hotarelor” — și Clarendon, furat de un nestăvilit avînt de patriotism, uită pentru o clipă îndatoririle de regalist, încheind portretul marelui conducător al revoluției cu un elogiu al forței și al prestigiului Angliei în lume, atîns sub cîrmuirea lui Cromwell.

² Hyde, în calitate de președinte al unui comitet parlamentar însărcinat să ancheteze plîngerile țărănilor de pe un domeniu nobiliar, a avut o ciocnire cu Cromwell, care-i apăra pe țărani, folosind un limbaj violent. Acesta din urmă n-a uitat admonestarea primită din partea lui Hyde și i-a purtat ură toată viața.

³ Lucius Cornelius Cînnă a condus în anii 87-84 î.e.n., alături de Caius Marius, partida „populară” din Roma, în luptă cu cea aristocratică, în frunte cu Lucius Cornelius Sylla. Fraza citată este din istoricul C. Velleius Paterculus (21 î.e.n. - 31 e.n.).

Prejudecățile partizane și un anume dogmatism l-au indus însă și la exprimarea multor opinii false. Analizînd conflictul dintre rege și Parlament, care din 1642 luase forma violentă de război civil, Clarendon susține că nu regele, ci Parlamentul s-a făcut vinovat de a fi încercat să răstoarne vechile statute politice ale Angliei. Ceea ce era, pînă la un punct, un adevăr. Dar oare fără acest fel de adevăr ar mai putea exista progres în sfera social-politică? Și oare greșelile regelui, enumerate de însuși Clarendon, drept cauze ale revoluției n-au constituit o lezare a acelorași statute și legi? Clarendon a rămas departe de înțelegerea dialecticii social-politice.

Alunecînd de la opiniile îndoebite moderate pe care le profesase, spre altele, net conservatoare, el mai susține că revoluția engleză a fost opera unei minorități. E o teză la care reacțiunea de pretutindeni n-a renunțat nici astăzi, calificînd orice mișcare progresistă, revoluționară, drept efect al unei „uneltiri”.

Clarendon refuză să recunoască realitatea și legitimitatea prezenței populare în arena luptei politice. El susține că Parlamentul a incitat mulțimea din Londra, spre a exercita printr-însa presiuni neîngăduite asupra regelui și a Camerei Lorzilor.

A doua operă a lui Clarendon, *Autobiografia*, este în general inferioară celei dintîi. Își rezervă însă o valoare prin faptul că fiind scrisă — în gîndul dintîi al autorului — numai pentru familie, se exprimă mai deschis asupra greșelilor și defectelor lui Carol I. E de asemenea interesant un pasaj privitor la moravurile tineretului la începutul Restaurației, pe care le califică drept corupte. Ceea ce reproșă tineretului era confuzia convingerilor, slăbirea respectului pentru părinți și ne-

glijarea educației copiilor, semnele de „emancipare” din partea femeilor, care conversau fără convenita sfilă și frecventau localurile publice, în fine — egoismul.

Date publicității abia în secolul XVIII, operele istorico-memorialistice ale lui Clarendon au cunoscut o vastă popularitate. Lucru rar pentru acea epocă — editarea lor repetată a adus urmașilor însemnate venituri, pe care ei le-au cedat în perpe-

tuitate Universității din Oxford¹. Din aceste fonduri au fost finanțate Casa de editură a Universității și alte fundații științifice. Clădirea în care editura și-a stabilit sediul în 1829 a primit numele lui Clarendon, și unele cărți tipărite la Oxford University Press poartă pe foaia de titlu indicația: „At the Clarendon Press”.

¹ Clarendon fusese „cancelar”, adică un fel de rector al vestitei universități.

Astfel, amintirea unui om politic și autor de valoare inegală, având totuși un loc bine fixat în istoriografia britanică, este perpetuată prin acest element bibliografic permanent, care, pentru unii dintre cititorii cărților prestigioase case de editură, nu mai semnifică, în grabă, nimic concret. Nici opera, nici autorul ei nu se situează în prima linie a performanțelor istoriografiei moderne, dar sînt așezate ferm la temeliiile ei. ■

PRELUDIU LA „AMURGUL ZEILOR”

(Urmare din p. 24)

sursă rezultă că von Killinger a fost printre cei care s-au declarat de acord cu Hansen ca „să raporteze încă o dată situația reală” și să sfătuiască să se accepte retragerea, fără lupte, a trupelor germane. În acel moment, 24 august, ora 03, a parvenit, de la generalul H. Friessner, o repetare a ordinului lui Hitler, a cărui executare era încredințată generalului A. Gerstenberg care trebuia să acționeze „în consens cu ministrul plenipotențiar german”. Este un indiciu incontestabil că încrederea fuhrerului în vechiul său colaborator se păstrase intactă, cu toate că trăznitul insurjecției române demonstrase ineficiența misiunii lui Killinger. Din *Jurnalul de război al Grupului de armate „Ucraina de Sud”*, rezultă că, după ora 04, Hansen a avut o convorbire cu Friessner, în care, invocînd și asentimentul lui Killinger, a arătat „că forțele proprii sînt cu totul insuficiente pentru luarea în stăpînire a orașului București și înlăturarea noului guvern și că este de așteptat, în mod sigur, că acțiunea va eșua. De aceea sfătuieste stăruitor să se renunțe la măsurile ordonate”.

După cum se știe, aceste opinii, prin care se încerca să se evite dezastrul trupelor germane în perimetrul Capitalei, au fost ignorate, generalul A. Gerstenberg asumîndu-și răspunderea executării ordinului. Din nici un document accesibil nu rezultă însă că a făcut-o „în consens” cu Killinger, care a rămas în incinta legației. Cîteva ore mai tîrziu aviația germană a început bombardarea Bucureștilor¹. Într-un document al Marelui

Stat Major Român (27 august 1944) se arată că, în noaptea anterioară, cum rezultă din context, „domnul Killinger, fostul ministru al Germaniei în România, i-a comunicat căpitănelui Goțescu să i se dea posibilitatea să ia legătura cu generalul Gerstenberg și-și ia angajamentul — ca cetățean de onoare al României² — să facă să înceteze imediat orice ostilități și act de agresiune din partea ostașilor germani” (D.I.M.P.R., vol. II, doc. 562). Să fi fost doar o stratagemă? Oricum, pînă în după-amiaza zilei de 26 august, trupele române, care „s-au bătut cu un curaj magnific” — cum aprecia într-un raport ministrul Elveției la București, René de Weck — lichidaseră orice prezență militară germană în interiorul Capitalei și în următoarele 24 ore și gruparea inamică din nordul orașului. La 28 august, chiar generalul A. Gerstenberg a fost făcut prizonier de către armata română.³

De ce n-au încercat virfurile diplomatice și militare de la Legația germană să fugă? Singura opinie de care dispunem este a generalului E. Hansen: „Am fi putut încerca să scăpăm numai [plecînd] spre apus, căci, altfel, am fi întîlnit pretutindeni frontul român constituit. Este de presupus că am fi fost prinși undeva. Și chiar în cazul cel mai fericit nu ne-ar fi așteptat pe bună dreptate decît un tribunal de război”.

La 2 septembrie 1944, peste 150 000 km² din teritoriul național fuseseră curățate de forțele Wehrmachtului și se angajaseră lupte la nord-vest de Sfîntu Gheorghe. Sinuciderea lui Killinger a constituit consecința logică pe care el însuși a tras-o din eșecul deplin al misiunii sale, pecetluit definitiv de revoluția română. ■

¹ Titlu cu care îl gratificase regimul autonescian.

² Magazin istoric, nr. 7-8/1969.

³ Klugkist în raportul său semnală: „Greu lovită au fost, printre altele, Palatul și clădirile vecine — Ateneul, Athenée Palace — clădirea legației, precum și cartierul îndepărtat în care se afla Căminul germanilor din Reich și Landesgruppe” (secția partidului nazist din România).

POSTA MAGAZIN ISTORIC

IMPORTANT

În numărul viitor, 9/1986 — numele celor 200 câștigători ai celor 200 premii acordate în cadrul concursului Magazin istoric, ediția 1986, ale cărui întrebări au fost publicate în nr. 3, 4, 5/1986, iar răspunsurile exacte în nr. 7/1986.

Amintim, totodată, cititorilor noștri că, în curând, vom prezenta prima serie de întrebări a concursului Magazin istoric, ediția a II-a/1986. Amănunte suplimentare în numerele viitoare.

Curier școlar

ELEVI — CONCURSURI — COLECȚII COMPLETE

Publicăm noi fragmente din scrisorile primite de la cititorii și prietenii noștri din școli, în cadrul dialogului epistolar inițiat de revistă. După cum am precizat și cu alte prilejuri, punem această rubrică la dispoziția elevilor pasionați de istorie, cărora le vom înlesni să comunice între ei, iar când va fi cazul — ca și în anii trecuți — le vom insera și micile corespondențe pe teme de istorie locală și regională, ca și noutăți descoperite de ei.

Reamintim, de asemenea, că în 1987, când revista va împlini 20 ani de existență, pe lângă concursul anual obișnuit, Magazin istoric va organiza un concurs special pentru elevi și studenți în vacanța de vară.

● **COȘMIN DANIELESCU CHIRLOMEZ**, clasa a IX-a, Liceul Industrial „Matei Basarab” din București: Dragostea pentru istorie mi-a fost însușită încă din clasele mici, de tovarășa profesoară M. Dăscălița care mi-a călăuzit pașii în clasele VII-VIII. Acum istoria ne este predată de tovarășă profesoară V. Popa. Am fost foarte bucuros când am aflat de concursul organizat de revista dv. Cu ajutorul tatălui meu, care deține colecția completă a Magazinului istoric, am reușit să aflu răspunsurile la toate întrebările.

● **DANIEL ALEXANDRU**, clasa a XII-a, Liceul „Ion Luca Caragiale” din Ploiești: Am colecția revistei, care mă ajută foarte mult la îmbogățirea cunoștințelor. Aștept cu mare nerăbdare concursurile, care sînt foarte interesante.

● **CLAUDIU STOIA**, clasa a X-a, Liceul „Emil Racoviță”, din Cluj-Napoca: Citeșc cu deosebită plăcere revista dv. Particip, de asemenea, cu interes la concursurile organizate, care ne oferă prilejul de a vedea articole din numerele mai vechi.

● **SORIN CHIORESCU**, clasa a X-a, Liceul Industrial nr. 2, din Dorohoi: Pînă în clasa a VII-a cunoștințele mele de istorie se limitau doar la manual. Întimplător mi-a căzut în mînă un număr al revistei dv. și de atunci sînt un pasionat cititor al ei.

● **CONSUELA MARES**, clasa a VI-a, Școala generală nr. 11, din Roman: Îmi place istoria foarte mult. Dragostea pentru istorie mi-a însoțit-o tatăl meu, care are colecția revistei. Tot el mă ajută și la aflarea răspunsurilor la unele întrebări. Mulțumim, de asemenea, pentru propunerile făcute.

● **FĂNICĂ HONORIUS PĂDRĂRU**, clasa a VIII-a, Școala generală din com. Roma, jud. Botoșani: Vă promit să devin un statornic corespondent al revistei, pe care o îndrăgesc și a cărei colecție completă am reușit s-o am, cu ajutorul profesorului meu de istorie.

Așteptăm, în continuare, vești de la cititorii noștri din școli, despre activitatea cercurilor lor de istorie, despre prietenii și difuzorii revistei, despre abonamentele la Magazin istoric. Reîntinim, totodată, îndemnul de a vă asigura din timp toate numerele revistei din 1986 și 1987, care vor intra în bibliografia concursului anunțat.

București — se leagă de numele unui vestit medic transilvan de la începutul secolului trecut, Vasile Popp. Născut în 1789 în Chimitești, din Cîmpie, dr. Vasile Popp a urmat studii de medicină la Cluj și Viena, unde și-a susținut și teza de doctorat. A activat la Brașov, apoi la Făgăraș și Zlatna. Preocupat de valoarea deosebită a apelor minerale de pe meleaguri transilvane a redactat în 1821 lucrarea *Despre apele minerale de la Arpătea* (vechea denumire a stațiunii Vîclei), Bodea [nu Borsea, cum din eroare a apărut în articolul consacrat acestui stațiunii] și Covasna. Tipărită cu caractere chirilice, această primă lucrare românească de balneologie este o raritate bibliofită, singurul exemplar păstrat aflîndu-se în posesia bibliotecii Astra din Sibiu.

SAGHIN ȘI NU SĂBURN

Prof. univ. dr. PETRU REZUȘ, din București — căruia îi mulțumim călduros — precizează pe marginea articolului *Vremea de strălucire a Sarmizegetusului* (nr. 1/1986): La p. 39 este amintit părintele Săbarn, care era așteptat să sosească, la 20 august 1906, din Bucovina la București. În realitate, numele său este Saghin, respectiv dr. Ștefan Saghin, profesor al Universității din Cernăuți (vezi și Petru Rezuș, *Dogmatistul ortodox dr. Ștefan Saghin în Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an XXXVII/1961, nr. 5-6, pp. 452-454).

Apariția eronată a numelui respectiv se datorează unei lecturi greșite a paragrafului corespunzător din scrisoarea lui Teohar Antonescu din 4 august 1906.

NU LA NOI

FLORIN CRIȘAN, din satul Valea, com. Zam, jud. Hunedoara; IOANA PAULESCU, din Iași; DUMITRU STĂNCULESCU, din Galați; VASILE PREDĂ, din Ploiești: După cum am precizat și cu alte prilejuri, nu avem posibilitatea să vă trimitem din lucrările prezentate în cadrul rubricii Cărți sosite la redacție. Pentru procurarea volumelor solicitate, adresați-vă Librăriei „Cartea prin poștă”, str. Platar Moș, nr. 5, București.

DIN NOU O IPOTEZĂ DESPRE TEMA

Localizarea Temel — enigmaticele bătănieșă menționată în diferite izvoare antice — continuă să preocupe. Pe urmele articolului publicat în Magazin istoric, nr. 9/1984, prof. IOAN FLOREA, din Drobeta-Turnu Severin, propune o altă localizare — anume pe teritoriul actualului sat Ianova. Studind cele două hărți prezentate în 1984 de colaboratorul nostru, cititorul din Drobeta-Turnu Severin arată că Tema nu apare, în ambele localități la nord

de Timișoara, ci oarecum la nord-est, la aproximativ 20 km. Or, pe această direcție, la distanța amintită, nu se află decît localitatea Ianova, în al cărui perimetru există un loc numit de localnici „sălișteană” ceea ce arată că aici a fost — pe vremuri — un loc întărit, deci o cetate.

DIN ISTORIA BALNEOLOGIEI ROMÂNEȘTI

Începuturile balneologiei științifice românești — ne scrie cititorul nostru ARTEMIU PRICĂJAN, din

CONTENTS (Romanian History) I. Ceausescu 60 Years since Romania's Entry in the First World War (The Romanian High Command and the Entente Powers) ● V. Avram 1916. The First Zeppelin Shot down over Bucharest ● M. Maxim Mircea the Great: 600 Years since His Accession to the Throne ● C. Kogălniceanu Radu I (1374-1383) ● E. Preda 23 August 1944 in New Romanian and Foreign Documents (The Suicide of the Third Reich Envoy to Bucharest, Manfred von Killinger) ● S. Pascu Cnezes and Voivodes of Transylvania (IV) ● I. Popescu-Puturi The Arsacids (XIII) ● Z. Ornea 1912-1913: Titu Maiorescu as Prime Minister ● M. Muşat, I. Ardeleanu 1926-1930 Behind the Scenes of the Dynastic Crisis (II) ● V. Smărandescu Covasna: Landmarks of History ● In Bucharest, 50 Years ago

SOMMAIRE (Histoire roumaine) I. Ceausescu 60 ans depuis l'entrée de la Roumanie dans la première guerre mondiale (le Haut Commandement roumain et les puissances de l'Entente) ● V. Avram 1916. Le premier zeppelin abattu au-dessus de Bucarest ● M. Maxim Mircea le Grand — 600 ans depuis son avènement au trône ● C. Kogălniceanu Radu I (1374-1383) ● E. Preda Le 23 Août 1944 dans de nouveaux documents roumains et étrangers (le suicide du ministre du Troisième Reich à Bucarest, Manfred von Killinger) ● St. Pascu Cnezes et voivodes de Transylvanie (IV) ● I. Popescu-Puturi Les Arsacides (XIII) ● Z. Ornea 1912-1913. Titu Maiorescu, premier ministre ● M. Muşat, I. Ardeleanu 1926-1930. Dans les coulisses de la crise dynastique (II) ● V. Smărandescu Covasna — repères historiques ● À Bucarest, il y a 50 ans

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) И. Чаушеску Шестидесятилетие вступления Румынии в Первую мировую войну (Румынское Главное Командование и державы Антанты) ● В. Аврам 1916. Первый зепелин сбит над Бухарестом ● М. Максим Мирца Великий — 600 лет со дня его восхождения на трон ● К. Когăлницеану Рăду I (1374-1383) ● Е. Прѣда 23 августа 1944 г. в новых румынских и зарубежных документах (самоубийство посланника Третьего Рейха в Бухаресте, Манфреда фон Киллингера) ● Ш. Паску Кнезы и воеводы Трансильвании (IV) ● И. Попеску-Путурь Арсакиды (XIII) ● З. Орнеа 1912-1913. Титу Майореску — премьер министр ● М. Мушат, И. Ардѣляну 1926-1930. За кулисами династического кризиса (II) ● В. Смарандеску Ковасна — исторический путевник ● В Бухаресте, 50 лет тому назад

INHALT (Rumänische Geschichte) I. Ceausescu 60 Jahre seit dem Eintritt Rumäniens in den ersten Weltkrieg (Der rumänische Generalstab und die Kräfte der Entente) ● V. Avram 1916. Der erste über Bukarest abgestürzte Zeppelin ● M. Maxim 600 Jahre seit der Thronbesteigung Mirceas des Grossen ● C. Kogălniceanu Radu I (1374-1383) ● E. Preda Der 23. August 1944 in neuen rumänischen und ausländischen Dokumenten (Der Selbstmord des Ministers des Dritten Reichs in Bukarest, Manfred von Killinger) ● St. Pascu Kneaze und Wojewoden Transilvaniens (IV) ● I. Popescu-Puturi Die Arsakiden (XIII) ● Z. Ornea 1912-1913. Premierminister Titu Maiorescu ● M. Muşat, I. Ardeleanu 1926-1930. In den Kulissen der Dynastiekrise (II) ● V. Smărandescu Covasna — geschichtliche Bezugnahme ● In Bukarest, vor 50 Jahren

SUMARIO (Historia romana) I. Ceausescu 60 años desde la entrada de Rumania en la primera guerra mundial (El Alto mando rumano y las potencias de la Antante) ● V. Avram 1916. El primer Zeppelin derribado sobre Bucarest ● M. Maxim Mircea el Grande — 600 años desde su subida al trono ● C. Kogălniceanu Radu I (1374-1383) ● E. Preda El 23 de Agosto de 1944 en nuevos documentos rumanos y extranjeros (el suicidio del ministro del III Reich en Bucarest, Manfred von Killinger) ● St. Pascu Principes y voivodas de Transilvania (IV) ● I. Popescu-Puturi Los Arsacidas (XIII) ● Z. Ornea 1912-1913. Titu Maiorescu, primer ministro ● M. Muşat, I. Ardeleanu 1926-1930. Entre los bastidores de la crisis dinástica (II) ● V. Smărandescu Covasna — reperos históricos ● En Bucarest, hace 50 años

ABONNEMENTS : ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, Bucureşti, Calea Griviţei, nr. 64—66, P.O.BOX 12—201, telex : 10376 psfir.

magazin istoric

Bucureşti, Intrarea Ministerului nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, Căsuţa poştală 1-702, Cod 70 100. Telefon 150 200, interior 406 ; 917.

REDACŢIA : Gheorghe David, Florentina Dolghin, Ioan Lăcustă, Ioana Ursu Năstăşel, Ana Maria Şerbănescu, Marian Ştefan
TEHNOREDACTOR : Anton Tănase
CORECTURA : Georgeta Apreoteşei,
Constanţa Avram

PREZENTAREA ARTISTICĂ : Radu Ion Popescu

Apare lunar, se găseşte de vânzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poştali şi difuzorii din întreprinderi, instituţii, şcoli etc., de la oraş şi de la sate. Preţul unui număr — 6 lei, abonamentul pe 6 luni — 36 lei, pe un an — 72 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scintei” — Bucureşti

